

7 MAKAM 7 NEFS

ALLAH YOLUNDA MERTEBELER VE NEFSİN HALLERİ

babil.com

hayy4dt.op

7 Makam 7 Nefs

Sofyalı Bâlî Efendi

hayykitap

Hayykitap - 123
Herkes İçin Tasavvuf - 12
7 Makam 7 Nefs
Sofyalı Bâlî Efendi
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Turgut Kasay

1. Baskı: İstanbul, Ekim 2010
3. Baskı: İstanbul, Şubat 2013
Sertifika No: 12228
Tel: 0212 630 64 73

Hayykitap
Zeytinoğlu Cad. Şehit Erdoğan İban Sok.
No:36 Akatlar Beşiktaş 34335 İstanbul
Tel: 0212 352 00 50 Faks: 0212 352 00 51
info@hayykitap.com
www.hayykitap.com

Bu kitabın telif hakları Hayykitap'a aittir.
Yayınevinden ve yazardan yazılı izin alınmadan
kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz,
hiçbir şekilde kopya edilemez,
çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

7 Makam 7 Nefs

Sofyalı Bâlî Efendi

Yayına Hazırlayan ve Notlandıran:
Muhammed Bedirhan

hayykitap

Takdim

16. yüzyılda Osmanlı'da yetişmiş önemli sûfî yazarlardan biri olan Sofyalı Bâlî Efendi bugün Arnavutluk devleti sınırları içerisinde kalan Usturumca şehrinde dünyaya gelmiştir. Bâlî Efendi Sofya ve İstanbul'da zâhirî ilimlerde öğrenim gördükten sonra devrin Halvetî büyüklerinden Cemâl Halvetî'nin halîfesi Kāsım Çelebi'ye intisap etmiştir. Kāsım Çelebi'nin elinde mânevî ilimlerdeki eğitimini tamamlayan Bâlî Efendi hem zâhirî hem de bâtınî ilimlerdeki haklı şöhreti nedeniyle kısa sürede isminden söz ettirir olmuştur. Bu nedenledir ki, devrin padişahı olan Kānûnî Sultan Süleyman tarafından askerin mânevîyatına destek vermesi amacıyla çeşitli seferlerde kendisine eşlik etmekle görevlendirilmiştir. Bâlî Efendi 1553 yılında Sofya yakınlarındaki Sālihiye mevkiinde vefat etmiştir. Kabri yine bu mevkidedir.

İyi bir eğitim aldığı yazdığı eserlerden anlaşılan Bâlî Efendi, yaşadığı dönemdeki ilmî tartışmalarda da başat rol oynayan isimlerdendir. Kānûnî devrinde ortaya çıkan para vakfı tartışmasında şeyhülislâmın verdiği fetvanın yanlış olduğuna dair bir risâle yazdığı ve bu görüşlerini Kānûnî'nin önünde savunduğu rivâyet edilmektedir. Tasavvuf açısından yazdığı eserler içerisinde ise İbnü'l-Arabî'nin Fusûs isimli eserine yazdığı şerhin önemi büyüktür. Bu eser

özellikle kendisinden sonra yazılan şerhlere kaynaklık edecek derecede önemlidir.

Elinizdeki bu eserde ise Bâlî Efendi tasavvufun önemli meselelerinden biri olan nefsi ele almaktadır. Eserde nefsin tanımı, özellikleri, güçleri v.b. gibi felsefî konulardan ziyâde onun mertebeleri ve seyr u sülûkla ilişkisi konu edinilmiştir. Bu anlamda bu eserin tasavvuf epistemolojisi hakkında önemli bilgiler içerdiğini söylememiz mümkündür. Yazıldığı dönemden itibaren büyük ilgi gördüğünü düşündüğümüz bu eserin Türkiye kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası mevcuttur. Ayrıca eserin edisyon-kritikli bir neşri de yapılmış olup[1] eserin sadeleştirilmesinde bu neşir esas alınmıştır.

Ali Haydar Bostancı, *Tasavvufta Etvâr-ı Seb'a ve Sofyalı Bâlî Efendi'nin Etvâr-ı Seb'ası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.

Giriş

Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a, salât ve selâm Muhammed ve O'nun ev halkına olsun!

İmdi, ey Hakk'ı arayan, bil ki insanoğlu cüz'î durumları bakımından sonsuz makamlara sahiptir. Ancak küllî durumları bakımından yedi makam (tavır) üzeredir.[2] Sâlik[3] bu yedi makamın her birinden fenâ[4] bulup geçmedikçe hedefine ulaşmaz. Bu anlatacağımız şey mânevî yolda sâlike çok faydalıdır ve küllî durumlardandır. O hâlde mutlak hükümran ve her şeyi en iyi bilen Allah'ın yardımıyla mümkün olduğunca bunu açıklayalım inşallah.

Sözlükte geçici olmak, yok olmak, ölmek gibi anlamlara gelen fenâ kelimesi tasavvuf literatüründe kulun kendi benliğini ilâhî zâtta yok etmesi anlamında kullanılır. Bu durumun gerçekleşmesi ise yoğun ve zorlu bir eğitim sürecinden geçmeye bağlıdır. Bu eğitim sürecinde kulda bulunan kötü huy ve sıfatlar tek tek giderilir ve bu sıfatların yerine güzel huy ve sıfatlar kazanılır. Yazarın işaret ettiği her bir mertebede fenâ bulma durumu, her bir mertebedeki kötü huy ve sıfatların giderilmesi ve bunların yerine güzel olan huy ve sıfatların kazanılmasıdır.

Tasavvuf literatüründe sık rastlanan terimlerden olan sâlik kelimesi Arapça s-l-k kökünden türemiştir. Bu kök, sözlükte bir şeyin başka bir şeyin içine girmesi, ona nüfuz etmesi ve yola girmek, yol almak gibi anlamlara gelir. Tasavvuf ıstılâhında ise davranış ve hal olarak Rabbe yakınlık mertebelerine yükseliş yolunda yolculuk eden kişi anlamına gelir. Kişi bir şeyhe bağlandığında belirlenmiş bir metodu izleyerek Allah'a doğru bir yolculuk yapar. Bu yolculuk o kişinin iç ve dış âlemine yönelik bir takım edimlerde bulunmasıyla gerçekleşir. Bu yolculuğa seyr u sülûk, bu yolculuğu yapana da sâlik denir. (Ayrıntı

için bkz. Abdürrezzâk Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul, 2004; Suâd Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul, 2005; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Sözlüğü*, İstanbul, 2002; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2004.) Sâlik, Allah'a doğru giden yolda mertebe ve makamları bilgisi ile değil hâli ile geçer. Sâlikin bilgisi müşâhede şeklinde gerçekleşir.

"Yaklaşmak, etrafında dolaşmak, bir şeyi hâlden hâle çevirmek, inkişâf etmek, gelişmek, bir konum ve hâlden diğerine geçmek" mânâlarını ifâde eden t-v-r kökünden mastar olan "tavır" kelimesi sözlükte hâl, durum, sınıf, tür gibi anlamlara gelir. Tasavvuf ıstılahında ise tasavvuf yoluna girmiş olanların nefislerinin terbiye edilmesi ya da ruhlarının saflaştırılması işlemi sırasında geçtikleri safhalara, makamlara verilen addır. Bu makamlar nefse ve ruha göre farklı şekillerde adlandırılmıştır. Sözgelimi müellife göre bu yedi makam sadr, kalb, ruh, sır, hafî, kürsî, mutlak hafî ve sırr-ı hafî şeklinde sırlanır. Nefsin tavırları hakkında bilgi veren diğer yazarlar ise bunları sadr, kalb, şeğaf, fuâd, habbetü'l kalb, süveydâ ve sırru'l-kalb şeklinde sıralarlar. Ayrıca bu makamlar nefsin her makamda aldığı isme göre emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziyye, marziyye ve kâmile şeklinde de adlandırılmıştır.

Birinci Makam: Sadr

Sadr makamı[5] zulmânî (karanlık) ahlâkın kaynağı ve madenidir. Sadr makamı nedeniyle insandan kötü fiiller ortaya çıkar. O hâlde her mü'minin inşirâh-ı sadrı[6] talep etmesi, böylece sadrını zulmânî sıfatlardan temizlemesi (tezkiye) ve aşağılık davranışlardan kurtulması gerekir. Çünkü sadr, îmânın mahallidir. Îmânın bulunduğu yerin ise nûrânî olması gerekir. Bu tezkiye ve kurtulma işlemi ancak kâmil bir mürşidden[7] zikir telkîni[8] alıp o mürşide teslim olmakla olur.

Bu Makamın Nefsi

Bu makamda sâlikin nefsine[9] nefs-i emmâre[10] (sürekli kötülüğü emreden nefs) adı verilir. Nefs-i emmâre bedenin tabiatına[11] yönelir, kötü lezzetleri emreder ve kalbi[12] aşağı olan şeylerin tarafına çeker.[13] Bu nefs-i emmâre bütün şerlerin, yerilmiş ahlâkın ve aşağılık çirkin davranışların kaynağıdır. Yani bu makamda nefs-i emmâre sultan ve hâkimdir. Akl-ı maâş[14] ise onun veziridir. Kin, haset, kibir, riyâ, tûl-i emel,[15] hırs, açgözlülük, baş olma sevdası, cehâlet ve bunlar gibi şerîat[16] ve akıl tarafından yerilmiş sıfatlardan her ne varsa bunların tamamı

şehvet ve gazaptan doğar.[17] Bunlar nefs-i emmârenin haydutları ve beylerbeyidirler.

Kötü sıfatların aslı ve anası olan sıfatlar ondur. Bu sıfatların bütün dalları ise on bindir. Bundan dolayı bu makamda on bin zulmânî perde vardır. Kâmil mürşide mürâcaat edip kötü sıfatların analarını gidermek için gereken şeyleri öğrenen ve bununla meşgul olan kimseler bu vasıflardan kurtulurlar. Kendi görüş ve fikirleriyle amel eden, bu kötü vasıfların ne kökünü, ne dallarını ve ne de onlardan kurtulma yollarını bilmeyen kimseler ise müessiri bırakıp eseri gidermeye çalışır. Ne kadar bu eserleri gidermeye ve temizlemeye gayret sarf ederse etsin yine de hiç birine bir şey yapmış olmaz. Çünkü o sıfatların aslı ve müessiri insanın sadrında durmaya devam etmektedir ve çoğu kere eserlerini ortaya koymaktan geri durmaz. Bu durum buğday içindeki ot gibidir. Ne kadar başını yolarsan yol kökünden söküp atmadıkça ekin o ottan kurtulamaz. O hâlde asıl amaç bir şeyin köküdür, dalları değildir. Durum bu şekilde olduğundan dolayı sâlik ne kadar âlim olursa olsun, insan kalbi üzerinde yönetim gücüne sahip bir rabbânî âlime muhtaçtır. Hattâ bu rabbânî âlim ümmî[18] bile olabilir.

İnsanoğlunun kalbinde yedi budağı olan bir hevâ[19] ağacı vardır. Bu budakların her biri bir tarafa yönelmiş durumdadır. Biri göze, biri dile, biri kalbe,

biri nefse, biri halka, biri dünyaya ve biri de âhirete bakar. Ayrıca her bir budağın meyveleri vardır. Göz tarafındaki budağın meyveleri töhmet ve şehvettir. Dil tarafında bulunan budağın meyvesi boş konuşmak ve dedikodudur. Kalp tarafında olan budağın meyvesi sevgisizlik ve düşmanlıktır. Nefs tarafında yer alan budağın meyvesi haram, şüpheli ve mekruh olan şeyleri yemektir. Dünyaya ve halka giden budağın meyvesi süs, şöhret ve riyâkârlıktır. Âhirete bakan budağın meyvesi hasret ve pişmanlıktır. Bunlara benzeyen ne kadar kötü eser varsa bunların hepsi hevâ ağacının budaklarının meyveleridirler.[20]

Yine şunu da bil ki, “Kur’ân ve Hz. Peygamber’in sözleri bize hakkı ve bâtılı açıklar. Biz nefsimizi bunlarla cehâletten ve çirkin işlerden temizler ve saflaştırırız. Böylece menzilleri[21] geçeriz” diyen ve ibâdetlerine devam edip işlerinde kendi başlarına kalan kimseler aslında nefsin büyük hilesine düşmüş olurlar. Çünkü onların saflaştırma ve arındırma işleri ancak hevâ ağacının habis dallarında meydana gelen habis meyvede ortaya çıkar. Sadrdaki hevâ ağacı hâlâ yerinde durmaktadır. O hâlde asıl önemli olan şey, o habis ağacın tamamen yok olmasıdır. Ki böylece o ağacın etkisi kesilsin. Bu ağacın eseri ve etkisinin giderilmesi oldukça müşküldür. Çünkü yerilmiş ahlâk, insan tabiatının çamurunda karılmış ve yaratılış hâline gelmiş bir durumdur. O ağacın yok

olmasını sağlayacak sebepleri ancak rabbânî âlimler ve tarîkat ehli bilir. Bundan dolayı insân-ı kâmile tâbî olmak lâzımdır. Bununla beraber bir kimse insan-ı kâmile tâbî olmayıp yukarda bahsi geçtiği üzere Kur'ân ve Hz. Peygamber'in sözlerine uygun işlerle meşgul olsa hedefe ulaşması mümkündür, lâkin oldukça zordur.

Ayrıca bu durum son derece az rastlanan bir durumdur. Nâdir ortaya çıkan durumlar ise yok hükmündedir. Bu kişi hedefe ulaşsa bile kimseye faydası olmaz. Ayrıca bu kişinin meczûb olup aklını yitirme ihtimali de vardır. Böyle olduğu takdirde ise ruhun özünde olan irşâd sırrı zarar görür. Çünkü sâlikin, tarîkat işlerini bir yol erinden öğrenmesi gerekir ki, başkalarını da o bildiği yol üzerinden hedefe ulaştırabilsin.[22]

Sadr Makamında Bulunanların Bazı Alâmetleri

Bu makamda bulunanların bazı alâmetleri şunlardır: Bu makamda olanlar ya azaptan kurtulmak için ya da riyâkârlıktan dolayı ibâdet ederler. Bazen de tevhide[23] ermek ve Allah'ı keyfiyetsiz bir biçimde müşâhede etmek için riyâzat[24] yaparlar ve bütün varlıklarını terk ederler.

Kötü sıfatları çabucak yok ederler ve şerîat ve akıl tarafından övülmüş sıfatlar ile nurlanırılar. Kalb âleminden bir pencere açılana değin bu hâl üzere bir müddet hayret ve zillet üzere sülûk[25] ederler. Çünkü ona yaklaşan her kābil onun nûrânîliğinden bir eser durumuna gelir.

Bazen nefsin güçleri sadırda toplanıp ruha düzen kurmak isterler. Allah bu güçleri sâlikin aşkı, feryat ve figān etmesi ve pîrlerin[26] himmet ve bereketleri ile def eder.

Bazen de akıl, ruhu sadra davet eder. Ruh geldiğinde ise akıl onu geri gönderir. Çünkü akıl nefsin veziri olmuştur. Ruh da geri makamına döner. İşin sonunda akıl ruhtan iyi işaretler ve pek çok kerâmetler görür. Bundan dolayı ruha tâbî ve onun veziri olur. Önceki sultanı ve onun karanlık ülkesini terk eder. Eski ve kirli elbiselerini çıkarır ve kalb âlemine hükümrân olur. Nefs âlemini egemenliği altına alır ve nefsânî güçlerin şerlerini def eder.

Sadr Makamının Vâkıalarının[27] Tâbiri[28]

Kâfirlerden Yahudi ve Frenk vb. olanları görmek hak olan bir şeyi inkâr etmek demektir. Fil, ayı ve bunlara benzer hayvanları görmek kibir sıfatının olduğuna işarettir. Ejderha, dev vb. şeyler adam öldürme fiiline

işarettir. Köpek, aslan gibi şeyler darılma fiiline işarettir. Yılan, akrep ve bunların benzeri olan ne kadar güzeller güzeli emmâre sıfatı varsa göz zinası ameline işaret eder. Yunus balığı haram yeme ameline işaret eder. Fare, gelincik vb. halktan gizli yemek yeme fiiline işaret eder. Tilki ve zağar benzeri hayvanlar hilekârlık ameline işarettir. Cadı, katır vb. şeyler şeytanlık ameline işarettir. Tazı, kurt gibi hayvanlar dünya için çalışıp çabalamak ameline işaret eder. Leylek ve baykuş vb. görünüşte şeyhlik ve zâhidlik satıp yalnız başına kalındığında bunları terk etme ameline işarettir. Karakuş, kartal, akbaba vb. ıskat[29] ve zekât yemek ve “Falan kişi olsa da maydanoz yesem” gibi şeyler düşünme ameline işarettir. Bülbül ve serçe gibi şeyler yalan söyleme ameline işarettir. Sinek, pire ve bunlar gibi olan ne kadar zayıf vücutlu hayvan varsa hepsi bozuk fikirlere işarettir. Yalnız karınca bunların dışındadır o hırs ameline işarettir. Maymun, şebek gibi hayvanlar dedikoduculuk ameline işarettir. Güvercin, tavus vb. güzel şekilli kuşlar süslü püslü olmaya gayret etmek ameline işarettir. Tavuk, karga gibi ne kadar mezbelelik yerleri karıştıran kuşlar varsa bunların hepsi gıybet ameline delalet eder. Tavşan, sıçan vb. hızlı kaçan hayvanlar hak amelden kaçmak anlamına gelir. Boğa, aygır, horoz vb. hayvanlar cinsel ilişkinin gereği olan amele işarettir. Ancak bu hayvanlardan biri zıddıyla mesela aygır dişi atla çiftleşse zina

yapmaya denk düşer. Aslan, kaplan ve bunun gibi hayvanlar zulüm ve kibre işarettir. Su sığırı ve karasığırı çok yeme ve içmeye işarettir. Gözsüzlük kendisi veya başkasının harama bakmasına işarettir. Katır yalana, domuz dünya sevgisine, eşek cinsel şehvete, koyun mide şehvetine, köpek ve ayı gazaba, deve intikama, kene, çekirge, keçi ve eşek arısı vb. hayvanlar şeytânî düşüncelere ve bozuk fikirlere, maymun gıybete, danaburnu cimriliğe, kedi münafıklığa, karınca hırsa, yılan, çıyan, akrep ve keler düşmanlık ve soğukluğa işarettir. Yarasa inat edip gerçeği görmemektir. Tilki müzevirliğin sûretidir. Serçe ve benzeri sûretler bedbahtlıktır. Tavşan gaflettir. Zımmî kâfir[30] şirk güçleri, harbî kâfir[31] ise men etme güçleridir. Çingene ve zenci yanardönerlik sıfatına işarettir. Rakı, şarap vb. ne kadar sarhoşluk veren içecek varsa Allah sevgisine işarettir. Aynı zamanda başka bir hak şeyi sevmeye de işaret eder. Akçe, altın vb. şeyler, alışveriş yapmak, Allah ile iş görmek anlamına gelir. İnci ve altın ve bunlara benzer mücevherler aslın temiz olduğunun işaretidir. Ay ve güneş, Allah ile âşinâlık sıfatıyla tâbir edilir.

Bu bahsi geçen şeyler ve diğer hayvanların hepsi sonuçta işaret ettikleri sıfatı gösterirler. Ancak görme şekli ne şekilde ortaya çıkarsa ona hükmedilir. Bu hayvanlar nefsin her tavrında görünür. Ancak bunlar diğer makamlarda övülmüş vasıflara yorulur. Çünkü

bu hayvanların pek çok sıfatı vardır. Bundan dolayı sâlikin makamına göre tâbir edilir.

Bu makamda sâlike pek çok güzel hâl ve vâkıalar da hâsıl olur. Şöyle ki, sâlikin bulunduğu makamın özelliği ve hükümleri nedeniyle onun başka makamlarının da olması gerekir. Bu makamların sebebi ise nefsin güçlerinin zaman zaman yenilmesi ve sâlikin bundan dolayı nûrânîlikle örtünmesidir. Bundan dolayı Allah sâlike yüce makamlardan pencereler açar. Sâlikin kalbini kendisine çekmek için hakîkî güneşin ışıklarından zuhûr eder. Sâlik bunların delâlet ettiği şeylerle henüz bilfiil tahakkuk etmemiştir. Sâliklerin bu hâllerine itibar edip onları bu makamdan geçirmek zulümdür ve sâlikleri yoldan çıkarmaktır. Bu konuda ziyâdesiyle basîretli olmak gerekir. Bu durumları birbirinden ayrıştırmanın güç olmasından dolayı seyr[32] u sülûk eden pek çok kişi helâk olmuştur. Çünkü nefs-i emmârenin geri dönüşüyle daha önce yapılan mücâhede zayi olur. O hâlde mürîdde tezkiye ve tasfiye alametleri doğru bir biçimde ortaya çıkana dek şeyh ve mürîd uzunca bir süre ihtiyatlı davranmalı ve sabretmelidir.

Mürîdde görünen alâmetlerden biri kalbî vâkıalardır ve hangi isim olursa olsun kalbe bir ismin doğmasıdır. Diğer alâmet ise fiillerin ve sözlerin değişmesidir. İlk makam dışındaki diğer bütün makamlar berzahtır.[33] Ayrıca her iki makamın

arasında da bir berzahî makam vardır. Meselâ nefs ile kalb makamı arasında bir berzah bulunur. Bu makamda sâlikin bir tarafı nefse diğer bir tarafı ise kalbe dönük olur. Sâlik, asıl hedef tezkiye ve tasfiye olana dek bir müddet bu berzahî makamda seyreder ve tezkiye ve tasfiye talebinde uzunca bir müddet sebatlı olur. Zamanını tezkiye ve tasfiye ile geçirir.

Sâlik sadece tezkiye ile yetinir ve övülmüş sıfatlarla vasıflanmazsa sadr makamında kalır ve ilerlemez. Çünkü sırf tezkiye ile meşgul olmak ayrıca övülmüş sıfatlarla ahlâklanmayı gerektirmez. Ne zaman ki, asıl gaye olan sadrı tezkiye eder ve övülmüş vasıflarla onu doldurur ve bunun eserleriyle iş görür, o zaman kalb makamına girer. Eğer sâlik bazı güzel vasıflarla vasıflanır ve bazıları ile vasıflanmazsa o zaman berzahta seyreder. Meselâ sâlik vâkıasında bazısı güzel yemeklerle dolu ve bazısı boş kalaylı kaplar görse ve bir şeyi iki sûrette görse ve bunun benzeri şeyler berzahî tavra işaret eder. Bunu gösteren sûretler pek çoktur. Bu konuda bu kadar açıklama yeterlidir.

Nefs-i emmârenin iki türlü hâli vardır. Bunlardan ilki hükmü geçerli olsun veya olmasın nefsin bilfiil kötülüğü emredici olmasıdır. Diğeri ise nefsin kuvve hâlinde kötülüğü emredici olmasıdır. Bu sıfat insandan gitmez. Ancak bu sıfat kötü sıfatlardan değildir. Aksi takdirde nefsin zâtının yok olması

gerekir. Bu durum ise hikmete uygun değildir. Çünkü insanın Allah katında şerefli olması bu vasıfladır. Dînî mükellefiyet de budur. Bu mükellefiyet insanın doğasının zıddıdır. İnsan doğasının da neyi gerektirdiği bilinen bir şeydir. Mükelleflik ise bir rabbânî sırdır. Eğer nefsin zâtı Hakk'ın zâtıyla birlikte olsa rabbânî bir sır olan mükelleflik kime olurdu?

İlk hâlde nefsi arındırmak gerekir. İlk hâldeki düzelme sûreti ârızî durumdan kaynaklanır. Tabiat yenilmiş ve hapsedilmiş bir âsî gibidir ancak bilfiil Allah'a isyan etmeye meyletmiştir. Bundan dolayı tabîatın bu durumunu gideren sebeplerden ayrılmasının ardından tekrar hükmünü geçerli kılıp kötü tesirini göstermesi mümkündür. Ancak ikinci hâlde düzelme sûreti aslî sıfatların zuhûrundan kaynaklanır. Bu hâlde tabiatın meyli rabbânîdir. Bu meyil ilâhî mârifete sebep olur. İnsanın mârifeti ve yaratılışının aslı bu hâl üzeredir. Bu mertebede kötü etkilerin ortaya çıkması ve nefsin emmârelik mertebesine iadesi mümkün değildir.

Nefsin bilfiil kötülüğü emredici olduğu makamda sâlikte ortaya çıkan düzgün duruma itibar edilmemelidir. Bilakis bu düzgün hâl ve durumları ortaya çıkaran sebeplere bakılmalıdır. Eğer sâlikte görülen düzgün hâllilik durumu ârızî bir durum ise diğer makama geçirilmemelidir. Eğer sâlik diğer makama geçirilirse bu zulümdür ve sâliki

mahvetmektir. Çünkü zâtî pislik hâlâ var olmaya devam etmektedir. Bundan dolayı yeri geldiğinde sâlikin söz veya fiillerinden bu pislik ortaya çıkar. Bu durum tecrübe ehlinin mâlûmudur. Eğer bahsi geçtiği üzere sâlikin düzgünlüğü zâtî olursa bu durumda diğer makama geçmeyi hak eder. O zaman bir sonraki makamın sebeplerini şeyhin dilinden alması câizdir. Çünkü şeyh sâlikin bundan sonra tekrar eski mertebesine inmeyeceğini umar. Sâlik eğer eski mertebesine inerse de bu durum az vâkî olur çok olmaz. Veya bu inişin bir hikmeti vardır.

Yine bil ki, sâlikin eski mertebesine inmesi,

- Sûrî (dış görünüş itibariyle)
- Mânevî
- Hem sûrî hem mânevî

olmak üzere üç kısma ayrılır.

Sûrî İniş: Sûrî iniş belirtileri ortaya çıksın veya çıkmasın nefsin şehevî lezzetlere meyletmesidir. Ancak bu meyil esnasında sâlikin kalbi bizzat Allah'a yönelmiş ve O'na doğru hareket etmektedir. Bazı âlim velîlerin cehâlet dönemindeki hâlleri böyledir. Bazı velîler ise makamları ve menzilleri geçip mukarreb olduktan sonra bulundukları mertebeden indiler. Abdürrezzâk[34] ve Hz. Âdem'in inişleri[35] buna örnektir. Bu gibi inişlerin nedeni Allah tarafından bir

hikmetin gereğidir. Bunların durumu aşağı bir yerde sıkışıp kalmış latif havanın durumu gibidir. Ne zaman ki bu havayı sıkıştıran güç ortadan kalkar o zaman sûreti mânâsına uygun hâle gelir.

Mânevî İniş: Nefs ibâdet ve sâlih amellerle meşgul olur ve Allah'ın yasak kıldığı şeylerden de sakınır. Ancak doğasından dolayı pis olana meyleder ve aşağı doğru hareket eder. Bu durumdan Allah'a sığınırız, Allah bizi bu durumdan korusun!

Bunun örneği bulunduğu mertebeden düşmezden öncesinde şeytanın bulunduğu durumdur. Bel'âm b. Bâûrâ[36] gibilerinin de durumu bu şekildedir. Çünkü bu gibi şahıslar görünüşte ibâdet ve Allah'ın emirlerini yerine getirme durumu üzereydiler. Ancak gerçekte şer ve Allah'a muhalefet etme hâllerine meyilliydiler. Bunların durumu havaya atılan taşın durumu gibidir. O taş görünüşte yukarı gider. Ancak bizzat aşağıya meyletmiştir. Ârızî olan yukarı çıkma durumu sona erdiğinde aslî sıfatı olan aşağı doğru hareket etme hâli kendisinde ortaya çıkar.[37]

Hem Sûrî Hem de Mânevî Olan İniş: Bu durumda sâlik, bulunduğu mertebeden düşürüldükten sonra şeytanın durumu[38] gibi hem sûret hem de mânâ itibariyle iner.

Sâlikte nefsin sıfatlarından bir miktar bakiye kalsa ve sâlik nefsin bu kalan sıfatlarıyla sülûktaki makamların

elde edilmesine çalışsa onun yükselmesi mecâzî olur, hakîkî yükseliş olmaz. Bu şekilde sülûk etmek de mümkündür ancak oldukça müşküldür. Çünkü gerçi o geride kalan sıfatları yok etmek mümkündür. Bundan dolayı “Mecaz hakîkatin köprüsüdür” denilmiştir. Ancak o geride kalan sıfatlar pislikte ve inatçılıkta nefsin güçlerinin hepsinden daha mükemmel ve daha pistirler. Eğer bu sıfatlar böyle olmasalardı diğer sıfatlar gibi yerinde yok olurlardı. Ancak kendisini latif göstermesi ve ibadet üzere olması onun şirretliği, hilesi ve utanmazlığının çokluğundandır. Fırsat bulduğunda hükümlerini icra eder ve pis eserlerini ortaya çıkararak sâlikin mücâhedesini zayi eder. Bu şekilde seyr u sülûk etmekten oldukça sakınmak gerekir.

Bu şekilde mertebeden inmek nefs-i emmârenin kalıntısı nedeniyledir. Bir hikmetten dolayı gerçekleşmez. Ancak nefsânî sıfatlarını yerlerinden tamamen yok edip gideren kimselerin düşmeleri uzak bir ihtimaldir. Eğer düşerlerse bu da ilâhî hikmetin gereğindendir. Zîrâ bu durumun altında yüce bir sonuç vardır. Bu yüce sonuçlardan biri Allah’a yakınlıkta ve yükselişte geri döndükten sonra daha yükseğe çıkmaktır.

Nefs-i Emmârenin Mertebeleri

Nefs-i emmârenin üç mertebesi vardır. Bunlardan biri fiiller, diğeri sıfatlar, bir diğeri ise isimler mertebesidir.

Fiiller Mertebesi: İnsan doğasından kaynaklanan kabahatlerdir.

Sıfatlar Mertebesi: Zâhirde veya gerçekte bu kabahatlerden yana meyletmektir.

İsimler Mertebesi: Bu mertebeden dolayı diğer iki mertebede olanlar küllî olanla münasebet kurar. Nefs, sıfat ve fiillerinden fânî olduğunda Allah'a dönmüş olsa bile, ağlamaktan, hasret ve pişmanlıktan da geri durmaz. Bu durumları ya gizli, ya da âşikârdır. Bunlar bu münâsebetin sebeplerinin kalmış olmasından kaynaklanır ve bunlar nefsânî taayyünleridir. Bu taayyünlerden de nefsi temizlemek gerekir. Nefs bütün bunlardan soyutlandığında rubûbiyetle tecellî eder. Bu bakımdan sâliki "Gerçek Rabdir" diyerek vesveseye düşürmesi mümkündür.[39] Öyle ki, sâliki mârifet, velîlik ve kutubluk[40] davasına düşürür. Çünkü sâlik bu mertebede makam ve meşreb bakımından "Nefsini bilen Rabbini bilmiştir" mânâsıyla tahakkuk etmiştir. Ancak sâlik bundan sonra bilfiil kalb makamına layık hâle gelir.

Yine bil ki, her tavrın hâli görünüşte bazen birbirine girer ve benzerlik arz eder. Ancak gerçekte birbirinden ayrışmıştır. Görünüşte nefsin bir tavrının dairesi içinde olan bir hâl ortaya çıktığında sâlik o hâl

ile ya bilfiil tahakkuk etmiştir veya bilfiil tahakkuk etmemiştir. Eğer tahakkuk etmişse, bu hâl ya güzel amellerin sûretidir ki nefsi tezkiye etmesinin miktarı kadar kalbi süslenmiştir; ama sâlik gerçekte bu makamda değildir bilakis sûrette bu makamda görünür. Çünkü kalbin kendi makamında süslenmiş olmasıyla nefs makamında süslenmiş olması bir değildir. Veya sâlikte ortaya çıkan bu hâller sonradan çalışarak kazanılmamış sıfatların sûretidir. Çünkü insanın sıfatlarının hepsinin sonradan kazanılmış olması gerekmez. Bu sıfatların kimisinin yaratılıştan gelmesi de mümkündür. Meselâ yumuşak huyluluk gibi. Nitekim bu durum bazı hayvanlarda da mevcuttur. Bu sıfatların sonradan kazanılmadığında şüphe yoktur. O hâlde bu yaratılıştan gelen sıfatlar nefsin hiçbir tavrına has özellikler değillerdir. Bilakis bütün makamlarda bu sıfatların ortaya çıkması mümkündür. Sâlik eğer bu sıfatla tahakkuk etmemişse bu sıfat ilâhî yardımdan kaynaklanır. Nitekim bu durum yukarıda açıklandı. Artık sen diğer makamları buna göre kıyas et!

Sadr Makamında Sâlikin Seyri

Bu makam arayış (taleb) makamıdır. Bu makamda sâlikin seyri seyr-i ilallah'tır.[41]

Sadr Makamının Günü

Ayrıca bu makam haftanın günlerinden cumartesi gününe mensuptur. Nitekim Kureyş kavmi[42] Hz. Muhammed (s.a.s.) aleyhine tuzak kurmak için Dâru'n-Nedve'de[43] bu gün toplanmışlardı.[44] Bu makamda Dâru'n-Nedve ile kastedilen sadrdır. Kureyş kavmi ise nefs-i emmârenin güçleridir. Muhammed (s.a.s.) ise ruhtur. Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile kastedilen ise ruhun güçleridir.

Bu makamda nefsânî güçler sadrda toplanırlar ve sürekli ruha tuzak kurmaya uğraşırlar. Eğer sâlik sadakatle Allaha yönelirse Allah'ın yardımıyla bunların tuzağı ve hilesi def edilir.

Bu Makamın Yıldızı

Bu makam yıldızlardan Ay'a mensuptur. Çünkü Ay'da ne türden özellikler varsa sadr makamında da o türden özellikler bulunur. Nitekim her kābil Ay'dan renk alır. Talep ehlinden her kime Ay mukābil düşerse o kişi nûrânîlikten bir eser alır. Ayrıca Ay ışığı ketene düşse keteni mahveder. Sâlik de bu makamda kötü sıfatlarını mahveder. Ay ile bu makam arasında bunun benzeri ilişkiler çoktur. Vicdânına mürâcaat eden kişi bunları bilir. Bundan dolayı nefsin bu tavrına Ay'a ait makam demek mümkündür.

Sadr Makamının Peygamberi

Yine bu makam peygamberlerden Hz. Âdem'e mensuptur. Nitekim Hz. Âdem ebu'l-evlâd (nesillerin babası) idi. Bu sadr makamı da diğer bütün makamların başlangıcı ve menşeidir. Bu hususta benzerlik yönleri pek çoktur. Bunları açıklamaya gerek yoktur.

Bu makamın tavrına Âdemî tavır denilmiş ve bu işitme sıfatının mazharı olduğu söylenmiştir. Bu nefs dairesinin tamamlanması tevhîd-i ef'âlin[45] başlangıcıdır. Bu daireden yükselmek ve ilerlemek isteyen tâlibin seyrine seyr-i ilallah denir.

Beyit:

Hakk'a gitmekle ki her kim tuta râh

Onun seyri olur seyr-i ilallah

Müslümanlarla gayr-i Müslimler arasında barış yapılmamış memleketlerde yaşayan gayr-i Müslimler harbî diye anılır.

Anlaşma ile İslâm diyarında yaşaması kabul edilmiş, hayatı devlet güvencesi altında olan gayr-ı Müslimler zımmî diye anılırlar.

Berzah, sözlükte iki şeyin birbirine karışmasına engel olan şey anlamına gelen bir kelimedir.

İnsanın mânevî mertebelerde yükselişini ifade ederken sülûk tâbiriyle birlikte kullanılan bu kelime sülûk ile benzer anlamlar içermekle birlikte bazı yönlerden ondan ayrışır. Tasavvuf terminolojisinde seyr cehaletten ilme, kötü ahlâktan güzel ahlâka ve kişinin kendi varlığından Hakk'ın varlığına doğru mânevî ve kalbî bir hareket şeklinde tarif edilir. Bu anlamda sülûk seyrin şartıdır. Kişi tarîkatta ilerleme kaydetmek için öncelikle nefsi ile şiddetli bir savaş durumuna girer ki bu tasavvuf ıstılahında mücâhede olarak adlandırılır. Bu mücâhedeler neticesinde mânevî yolda ilerlemeler kaydeden kişi sülûk etmeye yani nefs mertebelerinde ilerlemeye başlar. Bu şartın yerine getirilmesi neticesinde ise kişi mânevî âlemlerle ilgili şeyleri seyre başlar ki bu seyr u sülûk tâbirinde ifade edilen seyrdir.

Hz. Âdem'in cennetten yeryüzüne inişi kastedilmektedir.

Yazarın bu şahısla kimi kastettiği tarafımızdan tespit edilememiştir.

Eski fiziğe göre cisimlerin hareketleri, cisimlerin asıllarına olan meyilleri tarafından etkilenmektedir. Mesela ateş alevinin hareketinin yukarı doğru olması, dört unsur içerisinde semâvî olmaya en yakın olan unsurun ateş olmasından dolayıdır,; ateşin göksel ateşe olan meyli nedeniyledir. Havaya atılan taşın yere düşmesi ise taşın toprak unsurundan meydana gelmiş olması ve toprağın âlemin en aşağı noktası olması nedeniyle aslına doğru hareket etmesidir.

Bel'âm b. Bâûrâ, Tevrat ve İslâm kaynaklarında, önceleri iyi bir mümin iken daha sonra Hz. Mûsâ ve kavmi aleyhine hile tertiplediği için cezalandırıldığı rivayet edilen bir kişidir. Kaynaklarda anlatıldığına göre Bel'âm, Amorî veya Medyenli bir kâhin ve rahiptir. İsrâiloğulları'nın inandığı Tanrı'ya inanmakta ve O'ndan ilham almaktadır. Ayrıca ism-i âzamı bilmekte ve bu isimle dua ettiğinde kime hayır duada bulunursa o kişi hayra uğramakta, kime de beddua ederse o helâk olmaktadır. Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları Mısır'dan çıkıp Sînâ Çölü'nde kaldıkları süre içerisinde civardaki devletler ve kabilelerle çeşitli savaşlar yapmaktadırlar. Bu savaşlardan birine hazırlandıkları sırada savaşacakları yerin kralı Bel'âm'dan Hz. Mûsâ ve kavmine beddua etmesini ister. Bel'âm önce bu teklife yanaşmaz ve Hz. Mûsâ ile aynı rabbe inandığını ve Allah'ın kendisine bu

konuda izin vermediğini ileri sürerek kralın teklifini geri çevirir. Ancak kral onu tehdit eder ve onu çeşitli dünyevi hediyelerle kandırır. Bunun üzerine Bel'âm'da Hz. Mûsâ ve kavmi hakkında beddua etmek üzere kralın yanına gider. Ne var ki, ağzını açıp dua etmeye başladığı sırada Hz. Mûsâ ve kavmini mübârek kılıp düşmanlarını lânetler. Tekrar tekrar denese de bir türlü Hz. Mûsâ'ya beddua edemez. Bu olayın akabinde Allah tarafından lânetlenen Bel'âm'ın ceza olarak dili göğsüne doğru sarkar. Artık dünya ve âhiretinin yıkıldığını düşünen Bel'âm, hiç olmazsa kavmini kurtarmak için onlara Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları'na karşı kullanılmak üzere bir hile öğretir. Buna göre bu kavim kadınları süsleyerek Mûsâ'nın sefer halinde olan askerleri arasına gönderecek ve bu kadınlar onları baştan çıkaracaktır. Gerçekten de İsrâiloğulları'ndan bazı kimseler bu kadınların ayartması sonucu onlarla zina ederler. Bundan dolayı İsrâiloğulları Allah tarafından vebâ salgınıyla cezalandırılır ve bu salgında 70.000 kişi ölür.

Yani nefs rubûbiyet sıfatı ile tecellî ettiğinde kendisinin gerçek rab olduğunu söyleyerek sâliki tuzağa düşürebilir.

Rivâyet olunduğuna göre İblis bir zamanlar meleklerle birlikte göklerde bulunmuş ve burada Allah'a ibâdet etmekle ve varlığın sırlarına dair bilgileri öğrenmekle vakit geçirmiştir. Allah Âdem'i yarattığında meleklere ona secde etmelerini emretmiş İblis dışında bütün melekler ona secde etmişlerdi. Allah, İblis'i emrine itaatsizlik etmesinden dolayı huzurundan kovdu ve onun kıyâmet gününe dek yeryüzünde insanoğlunu saptırmak üzere çalışmasına izin verdi.

Karşılaştırmak için bkz. Ebu'l-Huseyn en-Nûrî, *Makāmâtü'l-Kulûb*, nşr. ve thk. Ahmet Subhi Furat, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1978, c. 3, cüz: 1-2, s. 346.

Kişi kâmil bir mürşid eliyle sülûkunu tamamladığında sülûk etmek isteyen diğer insanları kendisinin daha önce geçtiği yoldan geçirerek onlara rehberlik edebilir. Ancak bu rehberliği sağlamak için kişinin yolu iyi bilmesi ve yoldaki her türlü işaret ve tehlikeden haberdar olması gerekir. Bu da, kişinin yolculuğu esnasında hem rehberi olan kâmil mürşidin dikkat çekmesi, hem de kendi tecrübeleri neticesinde elde edilen bir durumdur. Rehbersiz bir biçimde sülûk ederek hızla

Hakk'a ulaşan meczûblar, yolu dikkate almadıkları için diğer insanlara rehberlik konusunda yetersizdirler.

Sülûkta geçilmesi gereken menziller.

Riyâzat sözlükte hayvan terbiyesi anlamına gelen bir kelimedir. Hayvanın yapılması istenen davranışları yapmasını sağlamak ve yapılması istenmeyen davranışlarına da mânî olmak için yapılan çalışma riyâzat diye adlandırılmıştır. Sonunda hayvanın bu istenen davranışı yapması ve istenmeyen davranışı yapmaması durumu bir meleke hâlini alır. Tasavvuf ıstılahında ise riyâzat nefsi şehvet, gazap (saldırganlık) ve vehim güçlerinin egemenliğine girmekten alıkoymak ve nefsin bu güçlerini akıl gücüne boyun eğdirmek demektir. Ancak bu durumda insan gerçekten insan olabilir. Dinin amacı insanı insanlık tanımına uygun çizgiye çekmektir. Bu nedenle dinler çeşitli emirler ve yasaklar içerirler. İslâm şerîatının emirleri ve yasakları ortalama bir insanın güç yetirebileceği riyâzattır. Namaz, oruç, zekât, zikir, güzel ahlâk gibi hususlar zâten dinin genel hükümleri çerçevesi içerisinde mevcuttur. Bunları uygulayan kişi en azından hayvandan daha aşağı olma durumundan kurtularak insanlık mertebesine erer. Ancak mânevî ilerleyiş bu noktada durmaz. Bunun ötesinde de mertebeler bulunduğu için sûfîler, şerîatın her mükellefi sorumlu tuttuğu bu emir ve yasaklardan fazla nâfile bir takım pratikler daha uygularlar. Bu pratikler neticesinde insanlık mertebesinin üstündeki mertebeler elde edilir.

Tevhid, tek, yalnız, bir olmak gibi anlamlara gelen v-h-d kökünün tef'îl kalıbından türemiş bir kelime olup "Birlemek, bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek" anlamına gelir. Istılah olarak ise Allah'ın varlığını, birliğini, tüm yetkin nitelikleri kendisinde toplandığını, eşi ve benzeri bulunmadığını bilmek ve buna inanmak demektir. Bu anlamıyla tevhid İslâm'ın esası ve îmânın şartıdır. Kulun Allah hakkındaki bilgisinin birinci basamağını bu tevhid oluşturur. Kul bu vesîle ile âlemin yaratıcısının varlığını kabul etmekle birlikte onun birliğini de ikrâr eder. Bu tevhid ulûhiyet tevhididir. Bu tevhidde kul tek bir tanrı tanıdığını söylemektedir. Sûfîler tevhidin de dereceleri olduğunu ileri sürerler. Buna göre yukarıda bahsedilen tarzdaki tevhid dinde genel anlamda kabul edilmesi zorunlu olan tevhiddir.

Bununla beraber seçkinlerin tevhid anlayışı bu tevhid içindeki derin anlamları keşfe dayalı bir tevhiddir. Buna göre seçkinler için tevhid Hakk'tan başkasının varlığını görmemektir. Seçkinlerin de üstünde yer alan en seçkinlerin tevhidi ise Hakk'ın zâtının dışında bir şey görmemektir. Ayrıca tevhidin fiiller, sıfatlar ve zât mertebeleri açısından da türleri vardır. Sâlik, sülûkunda bir makama ulaşır ki, bu makamda bütün fiillerin kaynağının Hakk olduğu görüşüne erer. Bundan sonra ise varlıktaki bütün nisbetlerin Hakk'a ait olduğu görüşüne ulaşır. Son olarak ise varlıkta yalnızca Hakk'ın zâtının bulunduğu görüşüne erer. Bu mertebe tevhiddeki nihâî mertebedir.

Pîr, sözlükte yaşlı, ak saçlı ve tecrübeli kişi anlamına gelen Farsça bir kelimedir. Özellikle İran ve Orta Asya yörelerindeki tasavvuf çevrelerinde mürşid ve şeyh kelimeleri ile aynı anlamda kullanılır. Bununla birlikte Anadolu ve Balkanlarda gelişen tasavvuf hareketleri pîr kelimesine şeyh ve mürşid anlamının yanında kendisine bir tarîkatın nisbet edildiği şahıs anlamı da vermişlerdir. Bunlar pîr-i tarîkat diye de anılırlar. Bunlar çoğunlukla kendilerine nisbet edilen tarîkatın ana ilkelerini tesis eden şahıslardır. Söz gelimi Abdülkādir Geylânî Kādirîliğin, Ahmed er-Rifâî Rifâîliğin, Şâh Bahâüddîn Nakşbend Nakşibendîliğin, Hacı Bektâş-ı Velî Bektâşîliğin pîridir. Bazı tarîkatlarda tarîkatın ilk ilkelerini tesis eden şahıstan sonra tarîkat içinde yeni içtihatlarda bulunan şahıslar da vardır. Bunlar tarîkatın ana ilkeleri çerçevesinde bir takım yeni uygulamalar getirirler. Bu durumda tarîkatın ilk ilkelerini tesis eden şahıs pîr-i evvel olarak, diğer şahıs ise pîr-i sânî olarak anılır. Bu durum özellikle Halvetî tarîkatında yaygın olarak görünen bir durumdur. Allah yolunda sülûk edenler için yeni bir yol açabilecek derecede güçlü bir rûhâniyete sahip olmaları dolayısıyla pîrlerin himmet, bereket ve tasarrufları, vefatlarından sonra bile kendi yollarını izleyen sâlikler ve diğer sevenleri üzerinde etkili olmaya devam eder.

Sülûk kelimesi sözlükte bir şeyin başka bir şeyin içine girmesi, ona nüfuz etmesi ve yola girmek, yol almak gibi anlamlara gelir. Tasavvuf terimi olarak sülûk aşağı âlemden yukarı âleme yükseliş ve mânâda âlemleri ve menzilleri geçmek, kötü ahlâkı giderip iyi huylarla kenidini bezemek şeklinde tarif edilir.

Tâbir, rüyada veya vâkıada görünen şeylerin yorumlanmasıdır. Sâlikin seyr u sülûktaki mertebesi bu görünen şeylerden belli olur. Bunlar ise kişiye göre değişmeyen, her nefs mertebesinde farklı anlamlar kazanan misâlî sûretlerdir.

Vâkıa, sâlikin zikir ve halvet sırasında hislerini kaybedecek duruma geldiğinde uyku ile uyanıklık arası bir durumda gördüğü rüya benzeri şeydir. Bu durum rüyaya benzemekle beraber ondan daha üst bir konumdadır. Bununla birlikte vâkıada görünen şeylerin de tâbiri gerekir. Vâkıanın daha üst mertebesi mükâşefedir.

Iskat, ölen bir kimsenin hayatta iken yerine getirmediği veya getiremediği bazı ibâdetlerle (namaz, oruç, yemin kefâreti v.b.) ilgili borçların üzerinden düşürülmesi için ölümünden sonra fakirlere ödenen fidyedir.

İnsan bedenini oluşturan hakîkat. İnsan bedeni dört unsura bağlı olarak ortaya çıkan dört tabîatın yani yaşlık, kuruluk, sıcaklık ve soğukluk diye belirtilen durumların karışımından meydana gelmiştir. Bu sayılan şeyler bütün bedene yayılmıştır ki bedenin var oluşu buna bağlıdır. Eğer bedende bu tabîatlar bulunmasa beden büyüyüp gelişemez. Yani bedendeki organik hayat bu dört durumun bedende bulunmasına bağlıdır. Maddî âlemdeki her şey bu dört tabîat üzere var edilmiştir. Bununla beraber organik cisimler bu dört tabîatın karışımlarından meydana gelir. Bundan dolayı kendilerinden çeşitli hâller ve tavırlar ortaya çıkar. Bu dört durumun belli oranlarda karışımından meydana gelen hakîkat yani insan bedeni, nefs-i emmârenin bineğidir. Nefs-i emmâre bu bineğini ve organını kullanarak kendisi için menfaatli gördüğü şeyi talep ve kendisi için zararlı bulduğu şeyi def eder. Riyâzat yani bedendeki dünyevî arzuları kırma sayesinde bu tabîat zayıflar ve nefs-i emmâre bu bineğini kullanamaz duruma gelir. Böylece sâlik rûhânî âleme doğru olan yolculuğunda kendisine ayak bağı olacak olan tensel arzulardan sıyrılmış olur.

Nefs-i emmâre çokça emredici nefs anlamına gelen Arapça bir tamlamadır. Nefs-i emmârenin bu şekilde adlandırılmasının nedeni hiç durmaksızın kötülüğü emretmekte oluşudur. Nefs-i emmâre kişiyi sürekli maddî zevklere, bedenin tabîatına, duyusal arzulara yöneltir

ve bunları yapmasını ister. Mânevî âlemle ilgili şeylerden haz almaz ve bunların yapılmasını istemez. Dünyevî zevklere âşıktır. Bütün günah, kötü fiil ve huyların kaynağı bu nefistir. İnsanın düşük doğasını temsil eder.

Karşılaştırmak için bkz. Kāşânî, *Mu'cemu Istılahâti's-Sûfiyye*, Kahire 1996, s. 115.

Kalb kelimesi Arapçada "bir şeyin içini dışına çıkarmak, altını üstüne getirmek, ters çevirmek, bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek ve değiştirmek" gibi anlamlara gelen bir kelimedir. Ayrıca vücutta kan dolaşımını sağlayan organa da kalb denir. Vücuttaki bu organa kalb denmesi sürekli devingen olması ve bir değişim içinde bulunması dolayısıyladır. Bundan ayrı olarak dînî literatürde bilginin ve düşüncenin aracı olarak kabul edilen organa da kalb adı verilir. Vücuda kan pompalayan organla bir ilişkisi olmakla birlikte ondan ayrı olan bu anlamdaki kalb insandaki "rabbânî latîfe" ve "ilâhî cevher" olarak kabul edilir. Kur'ân'da çeşitli âyetlerde kalbin akılla ilişkisine dikkat çekilerek, bilmenin ve akletmenin organı olarak vasıflandırıldığı görülür. Yine Kur'ân'da kalble ilgili olarak fuâd, sadr, lüb, nühâ ve rû' gibi kelimeler kullanılmaktadır. Bunların hepsi aslında kalbin bir yönü veya bir tavrına işaret eden lafızlardır.

İnsanın emelini uzun tutması, hiç ölmeyecek gibi dünyaya dalması ve düşünmesi, dünya hayatında ebedi yaşayacak gibi plan ve program içinde olması ve çok uzun emeller beslemesidir. Sûfîler ve genel olarak İslâm büyükleri insanın emelini uzun tutmasını hoş karşılamamışlardır. Onlar âhiret hayatına hazırlık mekânı olarak kabul ettikleri dünyada sadece kesin kalacakları süre kadar -yani hemen hemen hiçbir zaman- dünya işlerini düşünürler. Bu konuda pek çok hadis, sahâbe sözü ve sûfîlere ait menkıbe ve söz bulunmaktadır.

Dünyevî işlerin idaresini sağlayan ve sadece bu tür işlerle ilgili olan idrâk gücüdür. Sadece sebep-sonuç ilişkisini görür ve maddî olan şeyler dışında hiçbir şey ve durumu kavrayamaz.

İnsan nefsi –burada nefs sözümüzle insanda canlılığı temin eden cevheri kastediyoruz; bu hakîkat ruh, kalb ve akıl diye de

adlandırılmıştır- bitkisel ve hayvânî nefsin taşıdığı özellikleri içerir. Hayvânî nefsin biri idrâk diğeri ise hareket gücü olmak üzere iki temel vasfı vardır. Bunlardan idrâk gücü ile nesneler hakkında bilgi edinir. Hareket gücünü ise şehvet yani arzu gücü ile gazap yani öfke gücü vâsıtasıyla kullanır. Arzu gücü nefsin kendisi için faydalı kabul ettiği şeyleri elde etme gücüdür. Kendisine zararlı olarak gördüğü şeyleri def etme gücü ise öfke gücüdür. İnsandaki bu hareket güçleri olan arzu ve öfke güçleri ne ifrat ne de tefrit üzere olmayıp ölçülü bir biçimde bulunduklarında insan hareket gücü bakımından erdemi elde eder. Şehvetin ölçülü olması iffet; gazabın ölçülü olması ise şecaat olarak nitelendirilir. Bu iki güç ölçüsüz olduklarında ifrat ve tefrit noktalarına göre farklı isimler alırlar. Şehvet gücünün ifrat hâli fucûr yani namussuzluk, tefrit hâli humûd yani şehvetsizliktir. Gazap gücünün ifrat hâli tehevvür yani saldırganlık, tefrit hâli cebânet yani korkaklıktır. Nefs-i emmâredeki kötü vasıflar ve bu nefse ait günahların tümü bu iki gücün ölçüsünden çıkmasından dolayı ortaya çıkar. Şerîat bu iki gücün dengelenmesi için ölçüleri vazetmiştir. İnsan erdemli olmak için bu güçlerini şerîatın koyduğu ölçüler çerçevesinde dengeye çekmelidir.

Kelime olarak “insanların ya da hayvanları su içtiği, açıkta olan ve kesilmeyen akarsu, suya giden yol” anlamlarına gelen şeriat dinî bir kavram olarak “bir semavî dine dayanan hükümler bütünü” demektir. Bu anlamda İslâm şeriatı olduğu gibi Yahudi ve Hıristiyan şeriatı da vardır. Bu anlamıyla irtibatlı olarak şeriat yerleşik davranış biçimleri ve örf-adet anlamlarına da gelmektedir. Esasen şeriat vahiyle sabit olan inanç, ahlak ve amel ile ilgili tüm hükümleri kapsar ve bu itibarla din kelimesi ile eş anlamlıdır. Bu açıdan şeriat değindiği hükümlerin türü bakımından “fıkıh”tan daha kapsamlıdır. Yani namazın nasıl kılınacağı, mirasın nasıl dağıtılacağı gibi amelî hükümleri içine aldığı gibi meleklere iman, ahirete iman gibi itikadî hükümler ile insanlara iyi davranmak, cömert olmak gibi ahlakî hükümler de şeriata dâhildir. Çünkü bunlar da Kur’ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in sünneti ile belirlenmiş hükümlerdir. Geniş anlamda şeriatla Allah tarafından insanlar için din olarak öngörülen hükümler bütünü kastedilirken dar anlamda yalnız değişime konu olabilen hükümler yani her peygambere ve onun tebliğ dönemine ait hükümler kastedilir. Şeriat

koyan manasına gelen “şâri’” kelimesi hakikî anlamda Allah’ı ifade etmekle birlikte, Hz. Peygamber de şer’î hükümleri tebliğ etmesi sebebiyle mecazen şâri’ olarak nitelenmektedir. (bkz. “Şeriat”, *DİA*, c. XXXVIII, 571-574; Talip Türcan, “Şeriat”, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, s. 192.)

Nefsin dünyevi istek ve arzuları. Boş hevesler.

Hiçbir tahsil ve öğretim faaliyetine katılmamış, okur-yazar olmayıp anasından doğduğu hâl üzere kalmış kimse demektir. Hz. Peygamber de bu vasıfla vasıflandırılmıştır.

Bir şeyi anlamak, bir şeyi çıkarsamak, bir sonuca ulaşmak, öğretmek, telkin etmek, aklını başına getirmek, uyarmak, ölüye veya ölmekte olan bir kimseye “lâ ilâhe illallah” sözünü hatırlatmak gibi anlamlara gelen l-q-n kökünden türemiş bir kelimedir. Tasavvuf terimi olarak telkin tarîkata yeni giren bir kimseye şeyhin zikir öğretmesidir. Bu zikir ya “lâ ilâhe illallah” veya başka bir ilâhî isim olabilir. Kendisine zikir telkin edilen kimse bu zikirleri zâhiren biliyor olmasına rağmen şeyhin ona zikir telkin etmesinin hikmeti ölülere yapılan telkinle ilişkilendirilmiştir. Bilindiği üzere bir Müslüman öldüğü ve kabrine koyulduğunda dînî hayatı düzgün bir kimse bu kabre konulan ölüye kabir hayatında karşılaşacağı bazı durumlar hakkında kısık sesle bir takım telkinler verir. Ölüye münker ve nekir meleklerinin sorularını nasıl cevaplaması gerektiğini hatırlatır. Yapılan bu işlem telkin vermek (Anadolu tabiriyle talkın vermek) diye adlandırılır. Sûfîlere göre dünya hayatında canlı olmasına rağmen kalben ölü olan bir kimse de gerçek ölünün düştüğü durum içindedir. Yani ölüm hâlinin getirdiği şaşkınlık ve korku neticesinde akıl tutulması yaşamaktadır. Çünkü dünya hayatında canlı olan kimse asıl vatanındaki durumunu, bu hayata doğduğu andaki şaşkınlık ve korku ile bu hayatta kazandığı yeni bedenin tabîatı gibi nedenlerden dolayı unutmuş ve o vatanda verdiği sözleri (elest bezmi) hatırlamaz olmuştur. Bu nedenle kendisine asıl vatanındaki durumunu ve verdiği sözü hatırlatmak amacıyla şeyh kendisine zikir telkin eder. Bu telkin vesîlesiyle hükmen ölü olan kalb silkinir ve verdiği sözü hatırlayarak kendine gelir yani dirilir. Sûfîlere göre insanı Hakk’tan uzaklaştıran perdelerin giderilmesindeki en etkin yol şeyhin zikir telkin etmesidir.

Kâmil mürşid, tasavvuf yolunda mürîdlere rehberlik yapan ve onları irşâd eden kişi yani şeyhtir. Tasavvuf ehline göre bu kişi, bir tarîkata bağlanarak riyâzat, mücâhede, halvet, zikir, evrâd, rüya gibi tarîkatların sülûk usullerini takip ederek mânevî yolculuğunu yani seyr u sülûkunu tamamlamış, şerîat, tarîkat ve hakîkat ilimlerinde yüksek dereceye ulaşmış kimse demektir. İbnü'l-Arabî'nin tanımına göre, hâtırı ve kalbi kendisine düşen bir şüphe nedeniyle hasta olduğunda ve bu şüphelerin sağlamını ve çürüğünü bilmediğinde, mürîdin muhtaç olduğu şeylerin tamamını şahsında toplayan kişiye şeyh denir.

Sadrın İslâm için açılmasıdır. Allah bir kişiyi kendisine yöneltmek istediğinde o kimsenin nefsine Hakk'ı ve Hakk'ın yükümlülüklerini kabul için bir kābiliyet verir. Bundan dolayı îmân ve Allah'a itaatle o kişinin göğsü genişler ve kalbi ferahlar. Göğsün açılması ve rahat rahat nefes alması kalbin ferahlamasına neden olur. Bu anlamda inşirâh-ı sadr hem güç ve tahammül, hem de sevinç ve ferah anlamına gelir. O hâlde sadrın İslâm için açılmasından nefsin hakîkati kabule yatkınlığı ve bu kabulü olumsuzlayacak her türlü durumdan da beri olmasını sağlayacak bir kābiliyetin kendisine bahşedilmesi anlaşılmalıdır. Hz. Peygamber kendisine inşirâh-ı sadrın ne olduğu sorulduğunda "O, Allah'ın mü'minin kalbine attığı bir nurdur. Bundan dolayı mü'minin kalbi açılır" cevabını vermiştir. Yine kendisine bu nurun tanınmasını sağlayan bir belirtisinin olup olmadığı sorulunca da "Evet onun belirtisi vardır. Ölümsüzlük yurduna (âhiret) yöneliş, aldatıcı yurttan (dünya) yüz çevirme ve ölüme nüzûlünden önce hazırlık yapmak onun belirtisidir" buyurmuştur. İşte Allah bir kimseyi hidâyete erdirmeyi istediği vakit onun kalbine böyle bir nur verir. O da bu nurla îmân ve İslâm'a karşı son derece açık bir hâle gelir. Hakk'ı kabul ve Hakk'ın yüklediği sorumlulukları yerine getirme konusunda sıkılmaz, zahmet ve ıstırap çekmez. Aksine sevinç ve ferahlık içinde bunları yerine getirir. (bkz. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul tarihsiz, c. 3, s. 2049-2050.)

Göğüs, sîne gibi anlamlara gelen sadr kelimesi ile kalbin içinde bulunduğu yer kastedilir. Bu yer Kur'ân âyetlerinde de belirtildiği üzere İslâm'ın makamıdır (bkz. En'âm, 125; Zümer, 22). Hakîm et-

Tirmizî sadrın nefisle kalb arasında bulunduğunu söyler. Ona göre bu üç şey iç içe geçmiş halklar şeklindedir. Bu halkaların en dışta olanı nefstir. Sadr nefsin içinde yer alan halkadır. Kalb ise sadr tarafından kuşatılan en iç halkadır. Sadra feyiz kalbden gelir. Bu anlamda sadr, kalble nefsin buluştuğu alanı temsil eder (bkz. *Kitâbu'l-Fark Beyne's-Sadri ve'l-Kalbi ve'l-Fu'âdi ve'l-Lübb/Kalbin Anlamı,* trc. Ekrem Demirli, İstanbul 2006).

Sözlükte bir şeyin özü, hakîkati, kendisi anlamlarına gelen nefs kelimesinin İslâm düşünce geleneğinde iki mânâya geldiği görülür. Bu mânâlardan ilki özellikle filozoflar ve kelâm âlimlerinin -her ne kadar kelâm âlimlerinin çoğunluğu nefs yerine ruh kelimesini kullanmayı yeğlese de- kullandığı mânâdır.

Kutub, sözlükte "değirmenin mili, eksen demiri, eksen, gökyüzünün kuzey yarım küresinde bulunan yıldız; bir topluluğun yöneticisi" gibi anlamlara gelir. Tasavvuf ıstılahında ise "velîler zümresinin başkanı, dünyanın ve âlemin manevî yöneticisi olduğuna inanılan en büyük velî" demektir. Kutup kelimesinin çoğulu aktâbdır. Kutbun bulunduğu makam da kutbiyyet diye adlandırılır. Sûfîlere göre âlem bir devlet gibidir. Bu devletin de görünür devlette olduğu gibi idarecileri vardır. Sûfîlere göre âlem devletinin hükümdarı kutubdur. Kutub her devirde bir tek kişi olur. Bu kişi ilm-i ilâhînin belirlediği sınırlar çerçevesi içerisinde âlemde yetki ve icra sahibidir. Kutbun bütün mahlûkātın kalbine uzanan bağları vardır. O, bu bağlar vâsıtasıyla âlemin ve içindekilerin ihtiyaçlarını giderir, hepsine kābiliyetlerinin istihkākını verir. Efrâd diye adlandırılan bazı velîler hariç âlemdeki ulvî ve süflî bütün sorumlular kutbun idaresi altındadır ve bütün âlem fiilen ona boyun eğmiştir. (bkz.: Suâd Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, trc. Ekrem Demirli, s. 430; Abdürrezzâk Kāşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, trc. Ekrem Demirli, s. 456; Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Istılahât-ı İnsân-ı Kâmil*, s. 897.)

Kureyş, Hz. Peygamber'in de mensup olduğu Arap kabilesinin adıdır.

Seyr-i ilallah, sâlikin Allah'a doğru yolculuk yapmaya başladığı ilk mertebedir. Bu mertebeyi bazı sûfîler "birlik yüzünden çokluk perdesini kaldırmak" diye tarif ederler. Bu mertebede sâlik dünyevî bazı şaibeler içerisinde olmakla birlikte Hakk'a yönelir.

Hz. Peygamber'e hicret için izin verildiğinde Mekkeliler Dâru'n-Nedve'de toplanmış ve onu öldürmek için karar almışlardı. Buna göre her kabileden bir genç seçilecek ve bunlar Hz. Peygamber'in evini basıp onu öldürecekler. Hâşimoğulları da her kabileyle kan davası güdemeyeceği için diyet ödenmesine razı olmak durumunda kalacaktı. Ancak Allah onların bu hesabını boşa çıkardı ve durumdan Hz. Peygamber'i haberdar ederek Mekke'den ayrılmasını emretti. Hz. Peygamber de kendi yatağına Hz. Ali'yi yatırıp yanına Hz. Ebû Bekir'i alarak Sevr mağarasına sığındı.

Dâru'n-Nedve Kureyş kabilesinin önemli meseleleri görüşüp karara bağladığı toplantı yeridir. Kureyş kabilesinin atası sayılan Kusay tarafından Mekke'nin idaresi ve bazı törenlerin yapılması için kurulmuştur. Dâru'n-Nedve esas itibariyle bir asiller meclisiydi. Her türlü savaş ve barış kararının alındığı, görüşlerin belirlendiği, nikâh merasimi ve ergenlik çağına gelmiş genç kızların gömlek giyme törenlerinin yapıldığı bu meclise Kusayoğulları'ndan başka Mekke'deki Kureyş kâbilesinin boylarının kırk yaşını geçmiş olan başkanları katılabilirdi. Kureyş kabilesi, başta ticaret kervanlarının gönderilmesi olmak üzere bütün önemli işlerini burada konuşup kararlaştırırdı. Müslümanların Medine'de günden güne güçlendiklerini gören Mekkeli müşrikler, Ebü Cehil'in teklifiyle Hz. Peygamber'in, her kabilenin birer temsilcisinden oluşacak bir topluluk tarafından evinden hicret için çıkar çıkmaz öldürülmesini de burada kararlaştırmışlardı.

Tevhîd-i ef'âl, âlemde ortaya çıkan bütün hareketlerin gerçek sahibinin Hakk olduğunun bilinmesidir.

İkinci Makam: Kalp

Ey kalb-i selîmin tâlibi ve kemâle ve tamamlığa ulaşmaya rağbet eden kişi! Bu makam kalp makamıdır ve basar (görme) sıfatının mazharıdır.

Bu Makamın Seyri

Bu makamın seyri “seyr-i lillah”[46]tır.

Beyit:

İkinciye derler seyr-i lillah

Bularak hakkında der men kâne lillah

Eserleri

Ayıplanmak, heves, hilekârlık, kendi hâlini beğenme, işret, temennî ve kahır bu makamın işaretlerindendir.

Bu Makamın Nefsi

Nefs-i levvâme iki kısımdır. Nefs-i levvâmenin birinci kısmında olan bazen açıktan, hile hurda olmaksızın Allah’tan yüz çevirip Allah’ın yasak kıldığı şeyleri yapar, bazen de hile hurda ile Allah’tan yüz çevirip

O’nun yasak kıldığı işleri yapar. Bu ikincinin örneği avam dervişleridir. Bunlar tüysüz erkek çocuklarına sevgi duyarlar ve onlara bakarlar. “Biz Allah’ın cemâlini, kemâlini, varlığını ve sıfatlarını bunların yüzlerinden görürüz. Bizim sevgimiz Hakkānî’dir nefsânî değildir” derler. Ayrıca “Biz tevhid ehlindeniz. Dünyanın çokluğu (kesret) bize zarar vermez. Çünkü asıl yasaklanmış olan dünya sevgisidir, dünyanın kendisi değildir. Biz bu çoklukta birliği müşâhede kılarız. Beylere ve kadılara gidip gelmek, onlarla dostluk kurmak, ilişki içerisinde bulunmak, onların sadakalarını almak ve onların ikrâmlarından yemek bize yasak değildir. Çünkü biz onları Hakk’a davet için onlara gideriz” derler. Ancak bunlar şeytanın ve nefs-i emmârelerinin sûret-i haktan görünen büyük hile ve tuzağına düşmüşlerdir. Bu durum dost ve ahbaplarından bellidir ki ehlinden gizli kalmaz. Bu makamda olanların hayır niyetleri karışık olmaktan kurtulamaz. Bu durum onların yaptıkları amellerin kokusundan bilinir. Bu mertebe son derece zillet ve mugâlata mertebesidir. Burada hatanın doğrudan ayrışması çok zordur.

Bu mertebede olan ve şeyhlik taslayan kimseler “Bizden başka kâmil mürşid yoktur. Eğer varsa bile onlar zâhiren mürşiddirler. Onların bâtınî irşâddan haberleri yoktur. Bize muhalefet edip başkasına tâbî olursanız tarîkatı inkâr etmiş olursunuz ve hedefe ulaşmaktan geri kalırsınız” diyerek söz ve fiille dünya

işlerinde pek çok kabahati işlerler. Yine bu mertebede olan ve hataya düşenlerin örneklerinden bir diğeri de evlenme hâtırına kapılan ve nefislerinin gereğini veren, riyâzat ve uzlet hâtırı kendisine egemen olan ve şeyhinden ayrılan, sonunda adalet sınırını geçerek mizacını telef eden veya boş heveslere kapılıp mücâhedesini ziyân eden dervişlerdir. Bu bahsi geçen durumların hepsi nefs-i emmâreden, nefs-i emmârenin levvâmesinden kaynaklanır. Bu durumun ilk makamda giderilmesi gerekir.

Nefs-i levvâmenin ikinci kısmında ise şer'î yasaklar açıkça sûret-i hakta ve kalbin yüzünde ortaya çıkar. Ancak bu hâlde kişi bunun mücâhedesini an yakın ve en kolay şekilde yok edeceğini bilir ve tevbe ve sālih amel işler. Kendisine "Sen çeşitli suçlar işlemiştin. Şimdi o eski huylarını eline geri alıp yeniden türlü türlü bozuk işler ile yoldan çıkmak mı istiyorsun?" diyerek, çeşitli azarlama ve mecbur kılma ile nefsini zorlayıp bu durumun giderilmesiyle uğraşır. Böylece nefsin güçlerini, karanlık eserlerin ortaya çıkmasından men eder. Bu kısım kalp makamındandır. Kalbi bu sıfattan saflaştırmak gerekir. Kalp rabbânî bir nurdur. Onun iki yüzü vardır. Bir yüzü insanın sol göğsündeki yüreğe bağlıdır. Bu bakımdan ona sadr denir. Bilinmelidir ki şeytanî hâtırların büyük çoğunluğu o taraftan girer. Kalbin

diğer yüzü ise Allah'a bakar. O yüzden kendisine kalp denilmiştir. İlâhî feyz insana bu yüzden gelir.

İlk yüzde yani sadr makamında on bin karanlık perde vardı ve kalp makamına girmek için bu perdelerin yok edilmesi gerekliydi. Kalp makamında da on bin nûrânî perde vardır ve bunların giderilmesi gerekir. Bu bakımdan etvâr-ı seb'a yetmiş bin perdeyi cem eder.

O hâlde etvâr-ı seb'a tamamlanmadan sülûk tamamlanmış olmaz. Etvâr-ı seb'ayı tamamlamak ise oldukça müşküldür. Bunu ancak küllî istidâdı[47] olan tamamlar. Bu ise kibrît-i ahmerden[48] daha kıymetlidir.

Perdelerin Kısımları

Perdeler iki kısımdır. İlki ilâhî perdelerdir. İlâhî perdeler telif keyfiyetinden kaynaklanır.[49] Çünkü Allah insan ruhunu ulvî âlemin bütün kemâlleri ile mükemmel kıldı. İnsan bedenini de süflî âlemin özellikleriyle donattı. Allah bu iki unsurun bileşiminden kendi kemâllerini ayrıntılı olarak müşâhede eder.

İnsan diğer varlıkların tamamına nisbetle hakîkî tanımdır. Allah'a nisbetle ise resmî tanımdır.[50] Çünkü

insan Allah'ı künhüyle kuşatamaz. Ancak diğer varlıkları kuşatır.

Allah bu maddî ve mânevî iki unsurun bir araya gelmesiyle insanı var etti ve ilâhî kudreti ile onun için yetmiş bin perde yarattı. Bu perdelerden kimi ulvî kimi de süflîdir. Bu kısımdan her bir tavra istidat ve meşrep itibariyle on bin perde takdir olunmuştur. Bu perdelerin kaldırılmasına sebep ise yine kendi kudret elidir.

Bu perdelerden biri insanlık perdesidir. Çünkü ruh bedenle alaka kurduğunda dış duyuların yönelişine kapılır, yaratılışından perdelenir ve kendisini Allah'tan uzak kılar.

İnsan da makamları itibariyle yetmiş bin perde meydana getirdi. Durum böyle olunca insandaki perde iki kere yetmiş bin oldu. Allah bu perdelerin bir kısmının kaldırılmasının sebeplerini peygamberlerinin ve velîlerinin diliyle bildirdi ve kişiye bu konuda seçme hürriyeti tanıdı. Artık dilerse o perdeleri kaldırır veya kaldırmaz.

Sâlikin sebeplere tutunarak kendi perdesini kaldırdığı her seferde Allah da bu durumun karşılığında kendi var ettiği perdeyi kaldırır. Ancak bu durum sâlikin istidat ve kābiliyetine göre gerçekleşir. Çünkü bu durum her sâlik için mümkün değildir. Ancak sülûk eden tālibler de istidâtlarına göre mahrum kalmazlar.

Sâlik istidât itibariyle her makamda *“Beni anın ki, sizi anayım”* (Bakara, 152) hitabıyla muhatap olur. Yani Allah “Siz perdenizi kaldırmaya çaba gösterin; Ben de kendi cihetimden kıldığım perdeyi kaldırayım” der.

Bu makamda görülen perde daha çok amel perdeleridir. Çünkü kalp makamında sâlik sālih amellere, zühde, takvâya fazlasıyla devam eder. Ancak bu amellerin rûhâniyetinden perdeli kalır. Çünkü bu muhabbet vadisidir. Bu makamda sâlik talep ettiği şeyin müşâhedesinin sebeplerine son derece istekli ve rağbetli olur.

Kalbinde hevâ ağacının yerine bereketli bir ağacı geçirir. Bu ağacı sālih ameller ile sular. Bu ağacın her budağından çeşitli meyveler elde etmekle meşgul olur. Meselâ gözün meyvesi ağlama ve ibrettir. Dilin meyvesi ilim ve hikmettir.

Kalbin meyvesi şevk ve muhabbettir. Nefsin meyvesi dünyayı terk etmek, zühd ve takvâdır. Kalbin bâtını olan gönlün meyvesi vefâ ve güvendir. Âhiretten yana olan budağın meyvesi cennet ve nîmettir. Yaratıcıdan yana olan budağın meyvesi müşâhededir. Bu mertebede sâlik bu ve benzeri şeylerle son derece şevklenir ve bunlarla kayıtlanır. Bu bakımdan mânâda kendisini bir yönden fânî kılarken diğer yönden bākî kalır. Çünkü bu

makamdaki durum ilâhî yasaklarla ilgili olan fiilleri yok etmek ve ilâhî emirlerle ilgili olan fiiller ile bākî olmaktır. Bu makamda sâlik bu fiilleri kendisine isnad eyler ve bu hâldeyken yasak olan fiilleri yok eder ve emirleri yerine getirir. Durum böyle olunca sâlikin asıl gâyesi amel olmuş olur. Halbuki asıl gaye mârifetin kendisidir. Amel ise ona bir sebeptir. Şunu da bil ki, mârifet elde edildi diyerekten amel düşmez. Amel ancak ölünce düşer. Çünkü mârifete son yoktur.[51]

Amel bağını da yok etmek gerekir. Amel bağının yok edilmesi şudur: Sālih amellerin ve güzel sıfatların sûreti tarafına yönelmeyi kesmek ve bunların rûhâniyetleri tarafına bakmak. Sâlik ilâhî kemâlleri müşâhede kılana ve Rabbânî mârifeti elde edene dek bu amellerin sûretlerini ayna yapmalıdır.

Hâtıralar (havâtır)[52]

Sâlikin gayesine uymayan şeyler ve bozuk fikirler gibi çeşitli hatıralar kalbe gelir. Eğer kalp bu hatıralar ile zevklenirse bu nefs-i emmâredendir. Eğer kalp bu hâtıradan sakınır, varlığından etkilenir ancak o hâtırı def etmeye bilfiil güç yetiremezse bu kalp makamındandır. Eğer kalbine gelen havâtırı bilfiil def eder, bir daha geldiğinde tekrar def eder, yine geldiğinde yine def ederse; gelen her türlü bozuk fikri bilfiil def ederse bu îmândandır. Velîlerin çoğunun

bazı vakitlerdeki hâlleri böyledir. Bunun sebebi şudur: İlâhî zât, insan nefsini kudret eliyle terbiye eder. Bu düşünceler terbiyeden dolayı insan nefsinde ortaya çıkan pisliklerdir ki Allah onu îmân nurundan dışarı çıkarır. Bunlar kuyumcuların ve marangozların işinden ortaya çıkan pislik gibidir.

Vâkıalar

Hûrî,[53] gılmân,[54] melekler, gökler, yıldızlar, kandiller, çerağlar, bostanlar, denizler, havuzlar, akarsular ve bunların benzeri şeyler bu makamın vâkıalarıdır. Bunların bir kısmı kalbin sûretleri, bir kısmı ise kalbî amellerin sûretleridir. Bunların arasındaki farklar ehli tarafından bilinir. Herkes bu bilginin ehli değildir. Sâlik bu makamda bazı fiillerini ilâhî fiillerde yok eder. Ayrıca kendisinde övülmüş ahlâkın eserleri ortaya çıkar. Teslimiyet, işi Allah'a ısmarlama ve rızâ bu eserlerdendir.

Allah bu makamda sâliki kendisine çekmek için inayet eder ve sâlikin istidâdı miktarınca Hâdî (doğru yola sevkeden), Ğālib (mutlak egemen), Nâsır (yardım eden) ve Vedûd (sevgili olan) isimleri ile tecellî eder. Sâlik bu tecellîden dolayı bazen kabz ve sıkıntı hâline düşer. Ne kadar mücâhede, riyâzat, ve sālih amel ile meşgul olursa olsun kendisinde feyiz[55] ve fetih[56] olmaz. Bundan dolayı sâlik kendi reyi ve

tedbiriyle bunların gerçekleşmeyeceğini öğrenir. Bu yüzden Allah'a yüzünü döndürür ve hedefini O'ndan ister. Bu istemeden dolayı ilâhî isimlerin ve sıfatların eserleri sâlikin meşrep ve makamına göre ortaya çıkar.

Bu Makamın Günü

Bu makam günlerden pazar gününe mensuptur. Çünkü Allah gökleri ve yeri bu günde yaratmıştır. Sâlikte de mânevî gökler ve mânevî yerler bu makamda zuhûr eder.

Bu Makamın Yıldızı

Bu makam yıldızlardan Merkür'e mensuptur. Nitekim Merkür'ün özelliği bilgi ve hünerdir. Kalp de bilgi ve sadâkat makamıdır. Sâlik bu makamda Merkür'ün özellikleriyle vasıflanır. Merkür'le kastedilen muhabbet yıldızıdır.

Bu Makamın Peygamberi

Bu makam peygamberlerden Hz. Nûh'a mensuptur. Bu makamda Hz. Nûh ile ruh kastedilir. Ruh, nefsin güçlerini davet eder.

Denizden kasıt celâl sıfatıdır. Nefsin ruha tâbî olmayan güçlerini celâl sıfatı yok eder. Gemiden kasıt insanın bedenidir. Ruh güçleri ile bu gemi içinde kurtulur ve Allah'a yönelir.[57]

İnsanın mânevî ilerleyişine son yoktur. Dolayısıyla insanın bilgisinin de sonu yoktur.

Tanım iki kısma ayrılır: Had ile tanım ve resimle tanım. Had ile tanım tam ve eksik olmak üzere ikiye ayrılır. Tam had "İnsan düşünen (nâtık) canlıdır" tanımında olduğu gibi bir şeyin yakın cinsi ve yakın faslı ile yapılan tanımdır. Bu tanımda canlılık insanın yakın cinsi düşünme (nutk) ise yakın faslıdır. Eksik had ise "İnsan düşünen cisimdir" tanımında olduğu gibi yakın fasıl ve uzak cins ile yapılan tanımdır. Tanımda geçen cisim insanın uzak cinsidir. Çünkü insanla cisim arasında başka büyüyen cisim ve canlı gibi başka cinsler de vardır. Düşünme ise insanın yakın faslıdır. Resimle yapılan tanım da tam ve eksik olmak üzere iki kısma ayrılır. Tam resim "İnsan gülen canlıdır" resminde olduğu gibi yakın cins ve yakın hâssadan meydana gelir. Bu resimde canlılık insanın yakın cinsi ve gülme insanın yakın hâssasıdır. Eksik resim ise "İnsan gülen cisimdir" resminde olduğu gibi uzak cins ve yakın hâssa ile yapılan resimdir. Bu resimde cisim uzak cins ve gülem yakın hâssadır.

Cennet kadınlarını ve onların güzelliğini ifade eder.

Havâtır yani hâtıralar Arapça "aklına gelmek, hatırlamak, içine doğmak" gibi anlamlara gelen hutûr kökünden türeyen hâtır kelimesinin çoğulu olup insanın iradesi dışında zihnine ve kalbine gelen iyi veya kötü duygu ve düşünceleri ifade eder. Kur'ân ve hadis kaynaklarında doğrudan havâtır kelimesi geçmemekle beraber bu mânâyı ifade eden ilhâm, vesvese, nefh gibi kelimeler kullanılmıştır. Havâtır kelimesine kelâm ve İslâm felsefesi kaynaklarında da rastlanır. Ancak kalb âleminin sırlarıyla ilgilenen sûfîler bu kavramı kelâmcılardan ve filozoflardan daha çok işlenmişlerdir. Havâtır kelimesi tasavvuf literatüründe kalbe doğan şeylerin sebep olduğu gelip geçici duygu ve düşünceler için kullanılır. Bu duygu ve

düşünceler iyi de kötü de olabilirler. Bunların iyi ve kötü olmalarına bakılarak bir tasnife tâbî tutulmuşlardır. Buna göre en genel anlamda dört tür havâtır vardır:

Sâlikin mânevî yolculuğu esnasında Hakk'tan kendisine gelen hâl ve bilgilerdir. Bunlar çalışarak elde edilen durumlar olmayıp Allah'ın ihsanı ile gerçekleşir. Bunları zâhirî ilimlerle uğraşanlar veya zâhid ve âbid olanlar değil ancak gönül ehli olan müşâhede ve mükâşefe sahipleri elde ederler. Feyiz önce sırra, oradan ruha, oradan da nefse ulaşır. Peygamberlerin ve velîlerin bilgileri bu türden bilgilerdir. Allah'ın feyzi sürekli olarak âleme akar. Bu feyiz velîler eliyle insanlara ulaştırılır. Genel anlamda feyiz denildiğinde sûfîler bu feyzi anlarlar. Mürşidler mürîdlerine feyiz verirler ve Hakk'tan aldıkları ilâhî bilgileri onlara iletirler. Buna feyiz verme denir. Mürîdler de Hakk'tan gelen feyzi şeyhlerinden alırlar. Buna da feyiz alma denir. Bu alışveriş işlemi aynı zamanda ontolojik bir yapıya da işaret eder. Buna göre her varlık, varlık feyzini Hakk'tan alır. Ancak bu alışta bir takım aracılar vardır ki bunların en başta geleni Hakîkat-i Muhammediyye olarak da bilinen ilk akıldır. İlk akıl aynı zamanda mânevî bilginin de kaynağıdır. Velîlere ve peygamberlere gelen ve onlar eliyle de insanlara dağıtılan ilâhî mârifet Hakk'tan vâsıtasız olarak ona gelir. O da bunu her varlığa kābiliyeti miktarınca dağıtmak üzere gerekli mercilere gönderir.

Cennet ehline hizmet eden ve yaşları 15 civarında olan, zamanın geçmesiyle yaşlanmayan hizmetkârlar.

Hz. Nûh, Kur'ân'da kendisinden bahsedilen büyük peygamberlerden biridir. Kavmini 950 yıl Allah'a çağırdığı, ancak onların kendisini inkâr ettikleri, âyetlerde yer alan bilgilerdendir (Ankebût, 14). Kavminin bâtıl inançlarından dönmeyeceklerini anladığında ise Allah'a yeryüzünde hiçbir kâfiri sağ bırakmaması için dua etmiştir. Duası kabul edilmiş ve Allah kendisine gemi yapmasını emretmiş, Nûh da denize uzak bir bölgede olmasına rağmen gemi yapımı için hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Kavmi onun bu durumuyla da alay ederek ona eziyet etmişlerdir. Sonunda geminin yapımı tamamlandığında ise Allah yerin ve göğün suyunu birleştirerek büyük bir tûfân meydana getirmiştir. Bu tûfân neticesinde bütün kâfirler

boğulmuştur. Hz. Nûh ve kendisine inanan çok az bir grup ile Allah tarafından Nûh'a gemiye alınmaları emredilen hayvanlar gemiye binerek tûfândan kurtulmuşlardır. Nûh'a inanmayan karısı ile oğlu da tûfânda ölenler arasındadır.

Kişinin sülûk sırasında yaşadığı mânevî açılımlar.

Seyr-i lillah, sâlikin dünyevî bağlardan kurtularak ancak âhirete ve bir takım irfânî bilgilerin elde edilmesine yönelik amaçlarla Hakk'a yöneldiği seyrdir.

Değersiz maddeleri değerli maddeye çeviren iksirdir. Tasavvuf nazarıyla değersiz olan nefs-i emmâreyi değerli hale getiren kâmil mürşidler ve onların nazarları için kullanılır.

Küllî istidâd, şeylerin ezelde Allah'ın ilminde sâbit olan istidâdlarıdır. Bunlar bu istidâd üzere varlık kazanırlar.

Bu cümle ile insanın kendi içinde bulunduğu varlık mertebesine ulaşana değin geçtiği âlemler nedeniyle her bir mertebenin renk ve özelliğini alması ve bunları kendinde toplaması kastedilmiştir. Bu nedenle insan bütün geçtiği mertebelerin özelliğini taşır ve bunlar kendisi ile Hakk arasında bir perde oluşturur.

Üçüncü Makam: Ruh

Bu makam ruh makamıdır. Ruh gözle görülemeyecek derecede ince olan rabbânî bir cevherdir. Ruh duyular tarafından algılanan sûretlerden soyuttur. Çünkü ruhlar ilâhî isimlerin sûretleridirler.[58] Ayrıca ilâhî isimlerin ve sıfatların bilgisinin mahallidirler. Ruh makamı fiillerin fenâ bulduğu makamdır. Bu durum ilâhî isimlerin tecellîlerinden kaynaklanır.

Fenâ ve Bekā'nın Kısımları

Fenâ ve bekā[59] mecâzî ve hakîkî olmak üzere iki kısımdır:

Mecâzî fenâ şudur: Mecâzî olan fenâda ilâhî isimlerin, sıfatların veya zâtın parıltıları ortaya çıkar ve insan aklını önceki makamdan koparır. Bu bakımdan bu mecâzî fenâ insana, ilâhî isimlerin veya sıfatların veya zâtın tecellîlerini kabul etmek için kābiliyet ve istidât verir. Bu açıklamadan mecâzî bekā da anlaşılmış oldu.

Hakîkî fenâ ise şudur: İlâhî isimler veya sıfatlar veya zât tecellî kılar ve sâlik tamamen önceki makamdan kopar. Bu durumda mecâzî sıfatların yok olmasıyla ve hakîkî sıfatların da bâkî kalmasıyla gerçek mânâda tahakkuk eder. Hakîkî bekā da bu

açıklamadan anlaşılmış oldu. Çünkü fenâ ve bekā hâlleri birbirlerini takip ederler.

Bu Makamın Seyri

Bu makamın seyrine seyr-i ala'llah[60] denir.

Bu Makamın Nefsi

Bu makamın nefsi nefs-i mülhemedir.[61]

Bu Makamın Özellikleri

Cömertlik, kanaat, ilim, tevâzu, tevbe, sabır, tahammül gibi vasıflar bu makamın özelliklerindendir. Bu makamda sâlikten çoğunlukla bu gibi hâller zuhûr eder. Ayrıca bu makam aşk makamıdır. Aşkın bazı alâmetleri şunlardır: Sâlik bazen ah u zâr ve efgān edip muzdarip olur, bazen sükunet üzere olur. Gâh kalbini diriltmeye yönelir, gâh bunu terk eder. Gâh vahdet kesrette (çokluk) zuhûr eder, gâh vahdet kaybolur. Gâh ene'l-Hakk[62] ve rubûbiyyet hâlleri zuhûr eder, gâh gizlenir. Sâlik gâh şâhid, gâh sevgili, gâh âşık, gâh mâşûk, gâh tâlip, gâh matlup olur. Bunların benzeri olan şeylerin hepsi ilâhî isimlerin

sonuçlarıdır. Çünkü ilâhî isimlerin ve sıfatların bilgisi sâlike bundan zuhûr eder.

Bu makamda bir âlem vardır. Bu âlemde büyük bir şehir bulunur. Bu şehrin bir kapısı, bu kapının iç yüzünde ve sağ tarafında bir manastır vardır. Sol tarafında ise bir meyhane bulunur. Bu şehre varan kimse ancak zühd, takvâ, riyâzat, pîrlerin himmeti ve Allah'ın inâyeti ile varır. Çünkü geçiş ve edâsı kolaydır ancak elde edilmesi müşküldür. Sâlik bu âleme vardığında o manastırın türlü sûretlerle bezenmiş olduğunu ve o meyhanede çeşitli çalgılar çalınıp meclisler kurulduğunu ve güzel yüzlü hûrilerin ellerinde kadeh tuttuklarını görür.

Bu hûriler onun yanına gelirler önce aklını başından alırlar. Sonra ona aşk şarabından içirirler ve onu sarhoş ederler. Şarkılar söyleyerek onu zühd perdesinden soyarlar. Sonra onun gözlerini açarlar ve perdeleri kaldırırlar. Sâlik bakar ve görür ki, o meyhanenin meyhanecisi, işret edenleri, güzel yüzlü hûrileri, o manastırın keşişleri bütün bunların tamı Allah'ın aşkından cezbeye tutulmuş sarhoş ve hayrandırlar. Canları bedenin tabîatından kesilmiş ve Hakk'ta kendilerini kaybetmişlerdir. Öyle ki hepsi donup kalmıştır. Sanki onlar cansız tasvirlerdir. Ancak sürekli hareket ederler. Bu misâl ile ne kast edildiği hâl ehlinin mâlumudur.

Bu Makamın Vâkıaları

Sâlik bu makamda bazen gökleri Kur'ân ile yazılı görür. Güneş ve nur görür. Bu makamda tayy-i mekân[63] ve bast-ı zaman[64] gibi kerâmetlerle[65] ilgili hâller ortaya çıkar. Çünkü insanda kerâmet vâdisi ve levh-i mahfûz[66] bu makamdadır.

Bu makamda on bin nûrânî perde vardır. Sülûk edenlerin bu perdelerden geçmeleri gerekir. Çünkü eğer sâlik nûrânî olmakla sınırlı kalırsa yüksek makamı talep etmekten geri kalır. Kemâl ehlinin her tavrı elde ettikten sonra son menzile ulaşana değin bunları terk edip daha yükseğe çıkması gerekir. Bundan sonra sâlik "Nefsini tüketen Allah'ın güvencesine girer" ve "Mü'minin kalbi Rahmân'ın parmaklarından iki parmağın arasındadır, onu dilediği gibi evirip çevirir"[67] mânâlarıyla tahakkuk edip kâmil olur.

Kerâmet nûrânî bir perdedir. Çünkü sâlik kerâmete son derece iştiyak duyar ve onunla kayıtlı kalır. Bu kayıt onun yüksek derecelere çıkmasına mânîdir. Hayız hâli kadınları amel etmekten alıkoyar.[68] Kerâmet de aynı hayız hâli gibi sâliki yüce makamlara ermekten alıkoyar.

Mürşidlerin sâlikleri kerâmete meylettirmemeleri ve kerâmete sebep olacak şeylerle de meşgul kılmamaları gerekir. Şeyh, bir sâlikten kerâmet zuhûr ettiğinde eğer sâlik kerâmetin farkındaysa bu kerâmeti terk ettirmeli, değilse bunu ona bildirmeyip mümkün mertebe gizlemelidir. Çünkü bu kerâmet zâtî kerâmet değildir. Aksine bu kerâmet bazı özel ilâhî isimlerin gereğidir. Veya özel virdden dolayı ortaya çıkmıştır. O hâlde sâlik her zaman kerâmet göstermeye muktedir değildir. Bunun gibi kerâmetler kemâl ehli katında itibar olunan bir şey değildir. Özellikle de kerâmet sûretinde pek çok hâl ortaya çıkar ki bunlardan bazısı nefsin tesirinden, bazısı riyâzatten kaynaklanır. Bu kerâmetlerin bazısı nefsin bazısı da riyazetin özelliğidir. Hakîkatten perdeli olan kimseler bu durumu kerâmete hamlederler. Bunlar tehlike içindedir ve mertebelerinden düşerler. Bu nedenle kerâmet tehlike mahallidir. Olmaması olmasından daha tercihe şâyândır. Ancak kâmillerden kerâmet zuhûr etmesi muteberdir ve sahihtir. Çünkü isimlerin analarını cem ettikleri için zâtın iktidarıyla kerâmet göstermeye kādirdirler. Özellikle mürşidlerin kerâmet göstermeleri gerekir. Bu durum irşâdın şartlarındandır. Çünkü sâlik zâtî muhabbetle tahakkuk etmeyince amacına eremez. Bunun sebebi ise şeyhten kerâmetin zuhûr etmesidir. O hâlde kâmil mürşidin kerâmet göstermeye gücünün yetmesi ve velâyet sahibi olması gerekir.

Şeyh, dervişlerin kābiliyetine göre velâyetini göstermelidir ki bununla dervişlerin gözlerinden perdeler giderilir ve kalpleri ilâhî muhabbet ile dolup Allah'a doğru çekilirler.

Eğer "Bugün neden kerâmet ortaya çıkmıyor? Hâlbuki eskiden daha çok kerâmet zuhûr ediyordu" diye sorulursa deriz ki: Bunun sebebi bu zamanda yaşayanların dünyevî meşguliyetler, dünya sevgisi ve nefsânî isteklerle gönülleri dolu olduğundan akıllarında bir şekilde kusur vardır. Bu yüzden bu zamanda yaşayan insanlar buluğa ermemiş çocuk mertebesine indiler. Açıktır ki çocuğun, kerâmeti kerâmet olmayandan ayırması çocuk açısından kerâmettir. Zamanımızda yaşayan halkın genelinin de kerâmeti fark etmesi onların kerâmet göstermesi gibidir. Kerâmet Allah'ın ehline tahsis edilmiştir. Toplumun perdelerinden dolayı kerâmet gizlenmiştir. Ancak kerâmet velîlerden ayrılmaz ve basiret sahiplerinden gizli kalmaz. Bu sorunun bir diğer cevabı ise şudur: Bu içinde bulunduğumuz zamanda ilâhî isimlerin analarının hükümleri çoğunlukla insanın iç âleminde ortaya çıkar. Dış dünyadaki etkisi ise nâdiren vukû bulur. Bundan dolayı kerâmet bâtında gerçekleştiği için gizli kalır. Bu yöndeki sırlar çoktur. Bu sırlar hikmeti bilen kimseye gizli değildir. Bu sorunun bir cevabı *Usûl*[69] isimli eserimizde açıklandı.

Bu sorunun bir cevabı da şöyledir: Kerâmet göstermek velîlik nuruyla peygamberlik nurunun birleşmesinden meydana gelir. Bu birleşme ise şer'î güçten elde edilir. Zamanımızda şerîat gücü gizlide kalmıştır.

Dolayısıyla kerâmet de gizli olur. Bu konudaki cevaplar çoktur. Ancak bunların açıklaması sözü uzatır. Bundan dolayı açıklama kısa yapılmıştır.

Bu Makamın Peygamberi

Hz. Yahyâ'ya ait bazı özellikler bu makamda ortaya çıktığından dolayı Yahyâvî tavır denir. İster kâfir ister mü'min olsunlar bütün mahlûkların onun katında bir ve aynı olmaları Hz. Yahyâ'nın özelliklerinden biridir. Hz. Yahyâ'nın özellikleri pek çok olduğundan açıklanması gereksizdir.

Bu Makamın Yıldızı

Sâlik bu makamda Venüs yıldızının özellikleri ile sıfatlanır. Venüs ile kastedilen aşk ve muhabbet yıldızıdır.

Bu Makamın Günü

Bu makam pazartesi gününe aittir. Nitekim Allah güneş ve ayı bu günde yaratmış, felekleri seyrettirmiştir. Kalb ve ruh da mânevî feleklerde seyretmekten dolayı bu vâdide zuhur etmiştir.

Bu dairenin ehlinin seyrine seyr-i ala'llah denmesinin nedeni yüce bir makam olması ve bu makamda ilâhî isimlerin ve sıfatların müşâhede edilmesinden dolayıdır.

Beyit:

Üçüncüye derler seyr-i ala'llah

Diyelim küllü tevekkelnâ ala'llah

Ene'l-Hakk (Ben Hakk'ım) sözü sûfîler tarafından çok kullanılan ve ilk olarak da Ebû Mansûr el-Hallâc tarafından dile getirilmiş olan bir sözdür. Bu sözün taşıdığı ve işaret ettiği mânâ konusunda da çok söz söylenmiştir. Kısaca özetlemek gerekirse Hallâc'ın bu söz ile kastı, insanın mânâsının Hakk'tan başka bir şey olmadığıdır.

Nefs-i mülheme, ilham ve keşfe nail olan nefstir. Özelliği iyiyi kötüden ayıran irâde oluşudur. Bu mertebe nefsin ulaştığı üçüncü mertebedir. Nefs bu mertebeye ulaştığında sevabını ve günahını Allah'ın kendisine ilham etmesi ile bilir. Şems Sûresi'nin 5. âyetinde bu nefs mertebesine işaret edilmektedir.

Bast-ı zaman, zamanın genişlemesi sûretiyle az zamanda pek çok şeyi yapabilmek demektir.

Tayy-i mekân, kısa zamanda uzak mesafelere gidebilmek demektir.

Levh-i mahfûz, âlemdeki her bir şeye ilişkin ilâhî takdirin kendisi üzerinde yazılı bulunduğu levhadır. Tasavvuf terminolojisinde levh, âlemin ruhu olan küllî nefse karşılık gelir.

Kerâmet, sözlükte cömert olmak, ahlâklı ve iyi olmak gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise Allah'ın sālih kullarının elinden ortaya çıkan ve olağanüstü karakterde olan olaylar demektir. Kerâmetler de doğa kanunlarının üstüne çıktığı için mâhiyet bakımından mûcize ile aynıdır. Ancak bu olağanüstü hâlin zuhûr ettiği kaynak bakımından farklı adlandırılmıştır. Yani olağanüstü olay peygamber elinden ortaya çıktığında bu olay mûcize; bir velî ve sālih kul eliyle ortaya çıktığında ise kerâmet diye adlandırılır. Mûcize peygamberin peygamberliğini ispat için gösterilirken kerâmette velînin kendi velîliğini ispat gibi bir gayesi bulunmaz. Kaynaklarda kerâmetlerin pek çok türünden bahsedilir. Bunlardan kimi kerâmetler su üzerinde yürüme, havada uçma, kısa sürede uzak mesafelere ulaşma (tayy-i mekân), kısa süreleri genişletme (bast-ı zaman), hastaları iyileştirme, hastalara şifa verme gibi sıradan insanın gücünü aşan olağanüstü hâller oldukları gibi, gâibden haber vermek ve olmadan olacak şeylerden bahsetmek gibi bilgi ile ilgili şeyler de olabilir. Velîlerin elinde ortaya çıkan olağanüstü hâller farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Kimi sûfîler bunların üstünlüğünü savunurken bazıları da bu hâllerin sahibi olan kimselerin derece bakımından eksik olduklarını ileri sürmüşlerdir. Hatta Cüneyd-i Bağdâdî gibi büyük sûfîler olağanüstü olması nedeniyle kerâmeti hoş görmemişlerdir. Tarîkatta yapılan vird, zikir, mücâhede ve riyâzetler gibi bazı uygulamalar neticesinde sülûk sırasında özellikle âlemle ilgili konularda yaşanan bazı olağanüstü durumlara da şahit olunur. Dervişlerde ortaya çıkan bu gibi olağanüstü durumlar sülûkta yapılan uygulamalardan kaynaklandığı ve ilâhî mârifetten ziyade mâsivâ ile ilgili olduklarından dolayı güvenilmezlikle nitelenmişlerdir. Bu gibi durumlar kadınlardaki âdet görme durumuna benzetilerek mürîdi asıl hedefi olan mârifetullahtan alıkoymasından dolayı yerilmiştir.

Hayız hâli kadınların muayyen günlerini ifade eder. Kadınlar bu özel günlerinde bir takım dînî yükümlülükleri yerine getirmekten muaf tutulmuşlardır.

Tirmizî, Kader 7.

Bahsi geçen eser ile yazarın hangi eserinin kastedildiği açık değildir.

Seyr-i ala'llah, sâlikin âhirete ve bir takım mârifetlere yönelik amaçlardan kesinkes kurtularak yalnızca Allah'ı gaye edindiği seyrdir. Sâlik bu mertebede ilâhî isimleri ve sıfatları müşâhede ederek Allah'ı müşâhede etmiş olur.

Sâlikin beşerî sıfatlarının Hakk'ta fânî olmasının ardından Hakk'ın kendi sıfatlarıyla sâlike varlık vermesi ve böylece sâlikin Hakk'la bâkî olması durumudur.

Varlık mertebeleri anlayışına göre eşyanın hakîkatleri olan a'yân-ı sâbite Hakk'a bakan yönleri itibariyle ilâhî isimlerdir. Bu ilâhî isimler ruhlar mertebesinde rûhânî sûretler kazanırlar. Sonra bu rûhânî sûretler misâlî bedenlere bürünerek zuhûr ederler. En son olarak da maddî âlemde dört unsurdan oluşmuş maddi cesetlerden oluşan sûretler kazanarak his ile idrâk olunacak bir mertebeye ererler.

Dördüncü Makam: Sır

Ey fenâ denizinde boğulmuş olan ve havf[70] ve recâ[71] hâlleriyle yanmış kimse bil ki, dördüncü makam sır[72] makamıdır. Sır, ledünnî ilmin[73] mazharıdır bundan dolayı mânevî Hızır'ın ve mânevî Cebrâil'in makamıdır. Bu makam iki denizin birleştiği yerdir. Yine bu makam sıfatların tevhidi dairesinin sonudur.

Bu Makamın Seyri

Bu makamın seyri seyr-i maa'llahtır.[74] Nitekim Allah Teâlâ bu makamın sahiplerini Kur'ân-ı Kerîm'de *"Her nerede olursanız olun O sizinle beraberdir"* (Hadîd, 4) buyurarak teşrif birlikteliği ile şereflendirmiştir. Bu makamın seyrinin seyr-i maa'llah diye adlandırılmasının pek çok yönü vardır. Ancak bunları açıklamak sözün uzamasına neden olur. Bu nedenle açıklama yapılmadı.

Bu Makamın Nefsi

Bu makamın nefsine nefs-i mutmainne[75] denir.

Bu Makamın Eserleri ve Egemen Sıfatı

Bunlar cömertlik, tevekkül, zillet gamı, ibâdet, şükür, rızâ ve ihsândır. Bu makamda da on bin nûrânî perde vardır. Bu durum tarîkat ehlinden böyle rivâyet edilmiştir. Sâlik bu makamda harfsiz, sessiz ve lisansız bir biçimde "İrci'î" (Bana dön!)[76] hitabına muhatap olur.

İlâhî isimler ve sıfatların seyri bu vadide ortaya çıkar. Yani bu makamda ilâhî isimlerin ve sıfatların tevhidinin bilgisi elde edilir. Bu bilgi sebebiyle Kur'ân'ın ve eşyanın hakîkati topluca ve özet bir şekilde bilinir. Bütün varlıkların kendisinin emrinde olduğunu müşâhede eder. Öyle ki, gökler, yerler ve bunlarda olan varlıkların tamamı sâlike secde ederler. Bütün bunların varlık feyzinin kendisine dayandığını ve kendisine bağlı olduğunu görür. "Allah'ı tanıyanın lisânı üstün olur" mânâsıyla tahakkuk eder. Bazı sâlikler bu önermenin sırlarını bilmediklerinden gerçek nakkaşı bırakıp nakışları kaleme isnat ederler ve kendilerinde ulûhiyet hakîkati olduğu vehmine kapılıp "Ben Hakk'ım" derler. Ancak bu söylediğimiz durum perdelilerin durumudur. Ebû Mansûr el-Hallâc ve diğerleri gibi kâmiller bunun dışındadır. Çünkü onlardaki tecellî gerçek tecellîdir. Bu konu yine bizim *Usûl* isimli eserimizde açıklanmıştır.

Allah, varlıkları ne nitelikte düzenlediği ve tertip ettiğini, ulûhiyet (tanrılık) ve me'lûhiyet (kulluk),

mâbûdiyet (kendisine ibâdet edilme) ve ubûdiyet (kullukta bulunma), yaratıcılık ve yaratılmışlık gibi durumlar arasındaki ilişki ve irtibatın ne şekilde olduğunu sâlikin kābiliyet ve istidâdı miktarınca âlem-i insânîde yansıtır. Bu zuhûrâtın hikmeti işte budur.

Yukarda bahsi geçen gökler, yerler ve bu ikisindeki varlıklar ile kastedilen şey âlem-i insandır. Bunlarda bulunan her mânâ insanın güçlerinde[77] de bulunur. Bu güçlerin tamamının varlık feyzi ise zâhirde insanın zâtına nisbet edilir.

Aslında bu durum insan ruhunun kendi nefsine rubûbiyetle[78] tecellî etmesidir. Sâlik bu makamda, bu tecellî ile yarattığı varlıklarda Allah'ın rubûbiyetinin ne şekilde tecellî ettiğini müşâhede eder. Böylece o sâlik "Kendini bilen Rabbini bilir" mânâsıyla tahakkuk etmiş olur. Çünkü insan, dış âlemde bilfiil mevcut olsun veya olmasın, ister geçmişte, ister gelecekte, ister mümkün ve isterse imkânsız olsun her şeyi cem eder.

İnsanın her şeyi cem etmesinin anlamı ise şudur: Bilindiği üzere her şeyin mânâsı insanın iç âleminde (âlem-i enfüs) yer alır. Bu mânâ insanın güçlerinde ve cüzlerinde bulunur. Bu mânâ insanın iç âleminde tasvir ve tafsil edildiğinde dış dünyada olan şeyin şeklinde zuhûr eder. Eğer insanın iç dünyasında bulunan bu mânâ dış dünyaya çıksaydı o şey olurdu.

O hâlde bu zuhûrâtın gerçekleşmesindeki gaye âlem-i insandaki mânâların ortaya çıkmasıdır.

Sıfatların fenâ bulması bu makamda elde edilir. Bu fenânın anlamı ise Allah'la kulun arasındaki perdenin kaldırılması ve böylece Hakk'ın tarafında kulun şeyliğinin eser kalmayıncaya kadar Hakk'a eklenmesi ve böylece ayna yapılmasıdır. Bundan sonra bu ilâhî ayna her şeye ayna olur.

Zât tecellîsinde tam bir fenâ hâsıl olur. Sûfîler bazı makamlardaki mutlak fenâ, mutlak nefy (olumsuzlama) ve vuslat vaktinde taayyünün yok olacağını söylemişlerdir. Bu gibi tâbirlerin hepsi, kulun şeyliğinin insanın bakışı cihetinde her yönden gizlenmesi anlamına gelir. Hakîkatte mutlak nefy değildir.

Perde Hakk tarafından halk tarafına intikāl edince dünya işlerinden ve insanların itibarından perdelenmek gerekir. Nitekim Resûlullah (s.a.s.) "Siz dünya işlerinizi Ben'den daha iyi bilirsiniz"[79] buyurmuşlardır.

Sâlik bu rubûbiyet hâllerini müşâhede ettiğinde kendisini kâmil zanneder. "Cem hâlini geçtim fark hâline geldim" der. Ancak giderek beşerlik sıfatına tekrar döner. O hâlde şeyhin ve mürîdin tarîkatta acele etmemesi gerekir. Her menzilde bir müddet

sabretmelidirler. Çünkü sâlik, zâtî fenâyı bulmadan sırf sıfatları nefyetmekle unsurlardan kurtulmaz.

Sâlik bir menzilden üç türlü hâliyle geçer: Önce en yüce menzilden kendisine bir pencere açılır. Ondan bir parıltı sâlikin vücûduna dokunur. Bunun üzerine sâlik önceki hâlden değişir ve sarsılır. Gelen parıltının gücü nisbetinde bir miktar zayıf düşer. Daha sonra Allah sâlike lütuf nurlarıyla bir daha zuhûr eder. Bu şekilde o makamın münasebetini ve zevkini kadeh yapar sonunda onu berzaha iletir. Üçüncü hâlde ise sâlik tamamen fânî olur ve diğer âlemde bâkî olur. Nitekim sâlik zorunlu ölümde ilk mertebede kuvvet, ikincide muhabbet, üçüncüde tamamen fenâ bulur ve öylece âhirete geçerdi. İlk durum kıyâmette sûrun ilk üfürülüşüne, ikincisi kıyametteki ıstıraba ve üçüncüsü ise yok oluşa benzer. Âhiret âlemi ise varlık bahşıdır. Bu hâllerin ilkine fenâ-i suğrâ, ikincisine fenâ-i kübrâ ve üçüncüsüne ise fenâ-i ekber denir.

Sâlik bu makamda beşerî sıfatları Hakk'ın tekliğinde yok eder ve ahlâk bakımından ilâhî sıfatlar ile vasıflanır.

Bu Makamın Peygamberi

Bu makamda mânevî İdris vardır. İdris'in varlığı sırrîdir. Çünkü sâlikin sırrı sürekli nurdan yapılmış

elbiseler hazırlar. Sâlik bu makama vardığında kendisine gizleneceği bir elbise giydirirler. Bundan dolayı bu tavra İdrisî tavır denir. Bu makamda daha pek çok yön vardır. Ancak bunların açıklanmasına gerek yoktur.

Bu makam pek çok özelliği kendisinde topladığı için aynı zamanda Mûsevî tavır, Îsevî tavır ve Hızırî tavır da denir. Ledünnî bilgiden nasibi olanlara bunların ne yönden böyle adlandırıldığı gizli değildir.

Bu Makamın Günü

Bu makamın günü salı gününe karşılık gelir. Nitekim Hz. Yahyâ bu günde öldürülmüştür. Onun öldürülmesine bir kız sebep olmuştur. Bu makamda Hz. Yahyâ'nın varlığıyla ruh kastedilir. Onu katledenden kasıt celâl nurudur. Kızla (Salome) nefs-i mutmainne kastedilir.[80]

O hâlde benlik kellesinin sâlikten koparılması gerekir ki sâlik sır makamında unsurlardan kurtulsun.

Bu Makamın Yıldızı

Mânevî güneş bu makamdadır. Bu bakımdan bu makama güneş tavrı denir. Bu makamla güneş arasındaki ilişkiyi gayret edip kendi varlığında gör!

Hz. Yahyâ, Hz. Îsâ'nın annesi Hz. Meryem'in teyzesi ile Kur'ân'da ismi geçen peygamberlerden biri olan Hz. Zekeriyâ'nın oğludur. Kur'ân'ın bildirdiğine göre Hz. Zekeriyâ yaşlılık döneminde çocuğunun olmamasından dolayı Allah'a dua eder ve kendisi için bir vâris talep eder. Allah da kendisine Hz. Yahyâ'yı müjdeler. Zekeriyâ kendisi ve karısının yaşlı olduklarını ve çocuklarının olmasına ihtimal olmadığını söyleyerek durum karşısındaki şaşkınlığını ifade ettiğinde ise Allah kendisine bunun kendi kudreti için bir mânî teşkil etmediğini bildirerek bu durumun bir işareti olmak üzere üç gün boyunca dilinin tutulacağını haber verir. Bu olayın ardından Hz. Zekeriyâ'nın hanımı Elizabeth hâmile kalır ve bir oğulları olur. Hz. Zekeriyâ'nın hanımının hâmileliğinin altıncı ayında Hz. Meryem de Hz. Îsâ'ya hamile kalmıştır. Bu iki kadından dünyaya gelecek olan çocuklar Allah'ın kudretinin bir tezâhürü olacaktır.

Ledünnî ilim, kulun çaba ve gayreti olmaksızın Allah katından vâsıtasız biçimde elde ettiği bilgidir. Ledün kelimesi Arapçada mekân ve zaman zarfı olarak kullanılır ve "katında, yanında, indinde" gibi anlamları içerir. Kur'ân'da zikredilen Mûsâ ile Hızır kıssasında Hızır'ın sahip olduğu bilgi ledünnî ilim olarak nitelenmektedir (Kehf, 65). Bu bilgi işaret yoluyla elde edilir, öğretim yoluyla elde edilmez. Mükâşefe yoluyla öğrenilen bâtın ilmi ile okuma yazma faaliyeti neticesinde öğrenilen zâhir ilmi ledennî ilim olarak nitelenmez. Bir bilgi Allah katından gelmiş olmakla birlikte tahsil sonucu öğrenilebilir bir bilgiyse bu bilgi de ledünnî ilim olarak vasıflanmaz. Dolayısıyla peygamberlerin tebliğ ettikleri bilginin sonraki kuşaklarca öğrenilmesi ledünnî bilgi değildir. Bu bakımdan ledünnî ilmin yegâne ayırıcı vasfı herhangi bir mahlûk tarafından öğretilmeyen doğrudan doğruya Allah katından gelen ve bizzat O'nun öğrettiği bilgidir.

Sır insanda bulunan rabbânî bir latîfe olup ruhun bâtınıdır. Bir derece daha inip zuhûr ettiğinde ruh diye adlandırılır. Ruhun altında ise kalb bulunur. İlâhî müşâhede sırla gerçekleşir. İlâhî sır zuhûr ettiğinde o

nur diye adlandırılır. İnsandaki bu sır zuhûru bakımından nur ve bâtın olması bakımından sır diye adlandırılmıştır. Sır aynı zamanda vech-i hâs kavramı ile de ilişkilidir. Sır, Hakk'ın her şeydeki yüzü olduğundan şeylerin tek tek Hakk'la irtibatı sır üzerinden gerçekleşir. Aynı zamanda sır Hakk'ın bir şeyi var etmesindeki "Ol!" emrine de karşılık gelir. Bu "Ol!" emri ilâhî kelâm olması nedeniyle insanın yaratılmamış özüne işaret eder. Sır insandaki yaratılmamış öze işaret ettiğinden dolayı, insanın Hakk'ı sırla müşâhede etmesi, Hakk'ın kendi kendisini müşâhedesi demektir. Çünkü Hakk'ı ancak yine Hakk bilir, Hakk sever ve Hakk talep eder.

Nefs-i mutmainne, doyuma ulaşmış, mutmain olmuş nefs demektir. Bu mertebede ruh beden ülkesini engelsiz bir biçimde yönetir. Nefs kalbin nuru ile aydınlanır ve kötü huylarının yerine güzel huylar kazanır. Ayrıca kalbe uyarak Hakk'a doğru olan yolculuğuna devam eder.

Seyr-i maa'llah, Allah ile beraber ve O'nun huzurunda isimler ve sıfatları müşâhede etmektir. Bu mertebede ikilik devam etmekte olup sâlik henüz tam bir fenâ hâlinde değildir. Bu mertebede hem kendisini hem de Hakk'ı görmektedir.

Görme, duyma, koklama, akletme v.b. gibi güçler.

Fecr, 28.

Müslim, "Fedâil", 139; İbn Hanbel, Müsned, c. I, s. 162; İbn Mace, "Ruhûn", 15.

Rubûbiyet Allah'ın âlemi yönetmesi ve terbiye etmesidir. Kulun bu sıfatla kendisine tecellî etmesi ise kulun nefsini eğitmesi ve yönetmesi anlamına gelir.

Recâ sözlükte ümit beslemek anlamına gelen bir kelimedir. Tasavvuf terimi olarak ise her ne olursa olsun Allah'a karşı ümit beslemek demektir. Havf hâlinin karşısında yer alır.

Havf sözlükte korku, kaygı ve endişe duymak gibi anlamlara gelir. Bir tasavvuf terimi olarak ise Allah'a karşı yapılan isyan ve günahlardan dolayı utanç ve elem duymak diye tanımlanır. Havf teriminin kaynağı

Kur’ân ve hadislerdir. Kur’ân’nın pek çok âyeti mü’minleri Allah’tan korkmaya çağırır. Ayrıca hadisler ve ilk Müslümanların hayatı hakkında bize ulaşan rivâyetleri değerlendirdiğimizde onların amellerinin karşılığı hususunda Allah’tan korkmaları hakkında oldukça fazla malzeme karşımıza çıkar. Bu durum kuşkusuz tasavvufî hayat açısından oldukça etkili olmuştur. İlk devir sûfîlerinin hemen tamamı havf konusunda değişik yorumlar ve açıklamalar yapmışlardır. Bu açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla havf, kişinin dünya nimetlerine ve isyana dalıp âhireti unutmasına engel olan bir hâldir. Ancak aşırı korku insanı ümitsizliğe ve karamsarlığa sevk ederek onun psikolojisini bozacağından dolayı havf hâlini dengeli yaşamanın gerektiğine de dikkat çekilmiştir. Yine aşırı havf Allah’ın merhametinden ümitsizlik anlamına gelebileceği için yerilen bir durumdur. Özellikle İbnü’l-Arabî havfın mutlaka ümitle dengelenmesine dikkat çekerek mü’minin havf ve recâ (ümit)’sı eşit olan kişi olduğunu vurgulamıştır. Havf sâliklerin yolun başındaki hâllerinden olup daha sonra bu hâl kabz ve heybet hâline dönüşür.

Beşinci Makam: Hafî

Bu makam hafîdir.[81] Allah'ın irâde sıfatının mazharıdır.

Bu Makamın Seyri

Bu makamın seyri seyr-i fi'llâhtır.[82] Tavır fenâ fi'llahtır[83] ve sırrın sırrıdır.

Bu Makamın Nefsi

Bu makam nefsi nefs-i râzıyedir.[84]

Bu Makamın Özellikleri

Bu makamın özelliği kerâmet, zühd, ihlâs, riyâzat, zikir ve fenâdır. Bu makam cem makamıdır. Yani insanın cüz'î zâtlarının ilâhî zâtta yok olmasını müşâhede etmektir. Şöyle ki, insan taayyünlerden çıkıp birin taayyünü ile taayyün eder. Bu makamda ayrışmadan ve çokluktan soyutlanmış olduğu için kendisine bu makamda zât tevhidi hâsıl olur. Nitekim dördüncü makamda sıfatların tevhidi ve üçüncü makamda da fiillerin tevhidi hâsıl olmuştu.

Tevhidin Çeşitleri

Tevhid altı türdür. Bunların üçü insanî mertebelerde diğer üçü ise ilâhî mertebelerdedir. Tevhidin ilk mertebesi insanî mertebelerdir. Bu aynı zamanda ilâhî tevhiddir. Bu tevhidle zât tevhidi görünüş olarak birbirlerine benzerler. Mesela tecellî, biri insanın zâtının diğeri de ilâhî zâtın tecellîsi olmak üzere iki kısımdır. Her iki tecellîde de bütün varlık yok olur. Ancak birinde bu durum yansımadır diğerinde ise gerçektir. Sıfat ve fiil tecellîlerini de bu şekilde kıyas et! Sâlikte meydana gelen tevhid hâlleri zâttan, tecellîlerden, nurlardan ve mârifetlerden kaynaklanır. Eğer sâlik kendi âleminden çıkmamışsa bu durumda bütün bunlar şer'î mücâhedeler ve riyâzatlerden dolayı kendi nefsinden kaynaklanır.

İnsanî mertebelerde meydana gelen hâller insanî kemâllerden dolayıdır. Çünkü insanın aslî sıfatıdır. Allah'a bunların isnat edilmesi mecazdır. İnsanî devir tamamlandıktan sonra ilâhî devirde bulunan hâller rabbânî kemâllerdendir. Halîfelik insan için sıfattır asâleten değildir. Ancak Allah'a isnadı gerçektir. Bu durumun insana isnat edilmesi mecazdır. Asıl gaye de budur. Çünkü insan Allah'ın yetkinliklerini açıklamak için gelmiştir. Bundan dolayı kendi yetkinliklerini açıklaması buna vesiledir ve Allah'ın yetkinliklerini açıklamaya sebeptir.

Sûfîler “Üçüncü makamdaki tevhid fiillerin tevhididir. Dördüncü makamdaki sıfatların tevhididir. Beşinci makamdaki tevhid ise zât tevhididir” demişlerdir. Bütün bunların hepsi insânî mertebeler ve tecellîlere aittir.

Ayrıca bil ki, insanî yetkinlikler sâliklerin çok azında ortaya çıkar. Nerde kaldı ilâhî yetkinliklere her sâlikin müstahak olması? Çünkü bu ancak dünyayı, ahireti ve kendi varlığını terk ettikten sonra meydana gelir. Bu mertebeleri birbirinden ayırmak ancak kâmillere mahsustur. Herkesin hakkı değildir. Onun için pek çok iddiacı kendilerini kâmillerden sayıp gördükleri hayalleri Hakkānî keşifler zannederek hem kendileri saptılar hem de başkalarını saptırdılar. Allah’a sığınırız! O hâlde sülûk etmeyi isteyen kimselerin kâmillere tâbî olmaları gerekir. Bunlar her kâmilim diyen kişiye bağlanmasınlar. Hele de bizim bu zamanımızda!

Bu makamda sâlik varlığını Hakk’ın varlığında mahveder. Yani vâcid, vecd ve vücûd,[85] şâhid, meşhûd (şâhid olunan) ve şuhûd (şâhid olmak), muhib (seven), mahbûb (sevgili) ve muhabbet (sevgi) bir olur. Ayrıca kesretten, çok sayıda olma durumundan ne görüyorsa bunları hep bir görür. Sâlikin nazarında tek bir zât kalır. Hiçbir uzak şey kalmaz. Bunun gerçekleşmesi insandan taayyünün kalkması ile olur. İnsan bu durumda ilâhî zât âlemine

geçer. Bu durumdayken insan zâttan başka bir şey müşâhede etmeye güç yetiremez. O çokluk insanî yaratılışa intikāl eder. Sâlik yaratılmışlık tarafına yönelmediğinden dolayı kesret hâllerini de müşâhede edemez. Nitekim akıl, insanın mâhiyetinin kişileşmesinden ve bütün itibarlarından bakışını kesse tek bir durumdan başka bir şey kalmaz ki; o durum da mâhiyetin kendisidir.[86]

Halvetîlere[87] göre sâlike bu makamda zât tecellîsi hâsıl olur denilmiştir. Ancak bu tecellî ile kastedilen insanın zâtının tecellîsidir. İlâhî zâtın tecellîsi değildir. Bu tecellî insanın zâtının baş tecellîsidir ve ilâhî fillerin ayaklarına bitişiktir. Bu tecellî ilâhî fiillerin târifidir ve zâta aynadır. Çünkü Hakk'ın zâtı sıfatları ve fiilleriyle birlikte mekândan münezzehtir. O hâlde sâlik istidâdı hasebiyle kendi hakîkatine ulaştığı vakit "Nefsini bilen Rabbini bildi" mânâsıyla tahakkuk eder.

Bu Makamın Peygamberi

Bu makamın tavrına sâlikin irfânî keşif hatasından soyutlanmasından dolayı Îsevî tavır denir.

Bu Makamın Günü

Bu makam çarşamba gününe karşılık gelir. Nitekim Allah bu günde suyu yaratmış ve Firavun'un kavmini Nil vadisinde helâk etmiştir. Bu makamda Hz. Îsâ ile kastedilen şey ruhtur. Firavunun kavmi ile nefs-i emmâre ve onun güçleri kastedilir. Nil nehri ise Allah'ta olma denizidir. Nefs-i emmâre bütün güçleriyle Allah'ta olma denizinde boğulmadan Allah'a ulaşamaz.

Allah'tan râzı olan nefs demektir. Bu mertebedeki nefs kendi irâdesinden geçerek Hakk'ın irâdesine râm olur.

Fenâ fi'llah sâlikin bütün varlığını Allah'ta yok etmesi durumudur. Bu mertebede sâlik birliği çoklukta bulur. Eşyanın yok hükmünde olduğunu müşâhede eder. Buna aynı zamanda cem makamı da denir.

Yani insanı bütün duyularından bağımsız bir hâle gelmiş bir biçimde farz etsek bile, yine insan kendisinin bir benliğinin olduğunu bilir ki bu benlik onu kendisi yapan mâhiyetidir. Bu duruma İbn Sînâ uçan insan metaforu ile işaret etmektedir.

Vâcid, vecd, vücûd kelimeleri bulmak ve olmak anlamlarına gelen v-c-d kökünün farklı kalıplarından türemiş kelimelerdir. Buna göre vâcid bulan, olan; vecd bulma, olma; vücûd buluş, oluş gibi anlamlara gelir.

Halvetîlik Ömer el-Halvetî'ye (ö. 1397-98) nisbet edilen ve İslâm dünyasında çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan bir tarîkattır. Tarîkatın silsilesi şu şekildedir:

Seyr-i fi'llâh, Allah'ta seyr anlamına gelir. Sâlikin ikilik, isimler, sıfatlar ve birliktelik gibi durumlardan kurtularak sırf ilâhî zâtın tecellîlerine tecellîgâh olmasıdır. Bu seyrin sonu yoktur. Çünkü Hakk Teâlâ'nın nihâyeti yoktur.

Hafî, insan ruhuna ait latîfelerden biridir.

Altıncı Makam: Kürsî

Ey hayret denizinde boğulmuş ve ayrılık ateşinde yanmış olan kişi bil ki, altıncı makam Kürsî makamıdır ve hayrettir. Kudret sıfatının mazharıdır.

Bu Makamın Seyri

Bu makamın seyri seyr-i ani'llahtır.[88]

İnsanî Hilâfet

Bu makam insanî hilâfet mertebesidir. Çünkü hakkānî hilâfet yedinci makamın tamamlanmasından sonra gerçekleşir. Sâlikin insanî güçlerini irşâd için görevlendirilmesine insanî hilâfet adı verilir. Hakkānî hilâfet ise Allah'ın kullarını irşâd ile emredilmesidir.

Bu Makamın Yıldızı

Bu makamda sâlik Mars'ın özellikleri ile vasıflanır. Nitekim Mars gezegeninin etkisi öldürmek ve kan akıtmaktır. İnsanın iç âleminde bulunan Mars gezegeni ile tevhid yıldızı kastedilir. Bu yıldız doğduğu vakit bütün varlığı ve inatçılık gücünü yok eder.

Bu Makamın Nefsi

Beşinci makamdan sonra bu makamda sâlikin nefsi nefs-i râziye olur. Yedinci makamdan sonra ise nefs-i marzıyyedir.[89]

Bu makamda iki itibarla nefsin râzıye ve merziyye olması câizdir. Birinci itibar insanda bulunan kürsî mertebesi ve kürsî-yi kübrâdır. İkinci itibar ise ilâhî kürsî ve kürsî-yi ekberdir.

Nefs-i Marziyye'nin özellikleri

Nefs-i Marziyye'nin özellikleri Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmak, beşerîliği terk etmek, Allah'ın yarattığı varlıklara hoş muamelede bulunmak, Allah'a yakınlık, Allah hakkında tefekkür etmek, Allah'ın nurunda saflaşmak ve Allah'ın zâtına ermektir.

Hilâfetin Kısımları

Hilâfet biri zâhirî diğeri mânevî olmak üzere iki kısımdır. Zâhirî halîfelik kişinin şerîatın zâhirinde adalet için halîfe olarak atanmasına denir. Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ebû Bekir halîfe oldu. Çünkü bu konuda insanların en âdiliydi. Mübârek mizaçları öyle dengeliydi ki asla rûhâniyetin

egemenliğinden dolayı şerîatın zâhiri ile amel etmekten geri kalmazdı. O hâlde zâhirî halîfelik için dengeli bir mizaç şarttır. Çünkü şerîatın korunması ve devamı bu dengeli mizaçladır. Hz. Peygamber'in gayreti, himmeti ve çabasının tamamı şerîatın devamı içindir. Bundan dolayı Hz. Peygamber kendisinden sonra o makama en uygun olan kişiyi halîfe tâyin etmekle emrolundu. Bu kişi de Hz. Ebû Bekir'dir. Ondan sonra Hz. Ömer, sonra Hz. Osman sonra da Hz. Ali gelmiştir. Bu tertipte bu şahıslardan birinin diğerinden daha üstün olması gerekmez. Çünkü bir yönün üstün olması diğer bütün yönlerden üstün olmayı gerektirmez.

Hz. Peygamber'in arkadaşlarının birbirlerine üstünlüğü konusunu Allah'tan başka kimse bilmez. Bundan bahsetmek hem zâhiren hem de bâtınen yasaktır.

Beyit:

Cümlesini bir bil ki birdir şeksizin

Bilmeyen bir derde düştü ansızın

(Hepsini bir bil. Çünkü hepsi birdir. Onların bir olduğunu bilmeyen kimse ansızın bir derde düşer.)

Rûhânîliğin egemen olması, kerâmet, velîlik, ilm-i ledünnî ve bâtınî tasarruf gibi hususlar Hz. Ali'de ortaya çıktığından dolayı zâhirî halîfelik konusunda geri bırakıldı. Bundan dolayı sahâbelerden bazıları kendi aralarında çekiştiler. Özellikle cennetle müjdelenen bazı kimseler kendi mizaçlarını dengede gördüler, kendilerini Hz. Ali ile tarttılar ve halîfelik makamına hakları olduğunu iddia ettiler. Onların o makamda hak iddia etmeleri sadece iddia ve düşmanlıktı. Onu ortaya çıkardılar. Ruhsuz çocuk gibi zuhûru ortaya çıktı. Halîfelik baba yerindedir. Cennetle müjdelenen kimselerin bu iddiaları ise ana yerindedir. Bu çekişme bâtında bâtıl değildir.

Râfızîlerin[90] halîfeliği Hz. Ali'ye nisbet edip hulefâ-i râşidîne ve diğer sahâbelere yakışıksız sözler sarf etmelerinin nedeni işin hakîkatini bilmemelerinden kaynaklanır. Bir de durumun dış görünüşünden bâtıl hayallere kapılmışlardır ve şeytânî akıl, vehim gücünü etkisi altına almıştır. Onlar hilâfetin Hz. Ali'nin hakkı olduğu ve diğerlerinin onu gasp ettiklerini söylemekle gerçekte Hz. Ali'yi inkâr ettiklerini bilmezler. Kemâl ehli her şeyin hakîkatini bilir. Durumun hakîkatine de vâkıf olup sükûnet ve karar ile huzurda bulunur. Eksikler ise çekişme, düşmanlık, kavga, ıstırap ve karanlıklar içinde kalıp huzursuz olur. Özellikle benliğe nisbet ve benliğin düşmanlığı en şiddetli perdedir.

Cennetle müjdelenen o kimselerin çekişmeleri aslında kendileri için kemâl sebebidir. Bu durum Hz. Ali'ye nisbetle kerâmettir. Çünkü bu husûmet Hz. Ali'den pek çok kerâmetin zuhûr etmesine sebep olmuştur. Nitekim bunlar Hz. Ali'nin halîfe olması hikayesinde zikredilmiştir. Bu kişilerin çekişmesini Hz. Ali'nin durumu gerektirdi. Çünkü her şey yetkinliğinin sebeplerini bizâtihî talep ve rağbet eder. Hz. Ali'den sonra halîfelik başka birine geçecek olsaydı bu çekişenlerden birine geçerdi. Yani onlar halîfeliğe bu kadar yakındılar. O çekişme de bu yakınlıktan kaynaklandı. Bu çekişme o yakınlığın açıklaması ve tafsilatıdır.

Ancak hikmetin gereği Hz. Ali'nin zâhirî halîfeliğin hâtemi olmasını gerektirmiştir. Bundan dolayı Hz. Ali iki hilafeti kendinde cem etmiştir. Nitekim Allah Teâlâ *"Allah yaptığından sorumlu değildir. Ancak onlar yaptıklarından sorumludurlar"* (Enbiyâ, 23) buyurmaktadır.

Mânevî hilâfet ise kişinin şerîatın bâtınının tasarrufu için halîfe olarak atanmasıdır. Bu hükümler Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'ye verildi. Bu mânâ bizzat Hz. Peygamber'den sonra ancak Hz. Ali'ye geçti. Ondan sonra bütün sahabeler bâtınî ilimle alakalı olan kalbî kemâlleri Hz. Ali'den aldılar ve ona tâbî odular. Bu konuda yetkinliğin ona ait olduğunu da bildiler. Bâtın ilmindeki bütün müşküllerinde Hz.

Ali'ye mürâcaat ederlerdi. Hatta Muâviye bile çekişmesi sırasında hâlinin sonun nereye varacağını bildi ve Hz. Ali'ye mürâcaat etti. Böylece müşkülü halloldu.

Muâviye'nin müşkülünün hikayesi şöyledir: Muâviye bir gün dostlarına "Yaptığımı bilir misiniz? Ali ile bizim durumumuzun sonu ne olur?" diye sordu. Dostları "Ne yaptığını bilmeyiz" dediler. Bunun üzerine Muâviye "Biz onu yine sadece Ali'den biliriz. Çünkü Ali'nin söylediği her söz gerçektir" diyerek Hz. Ali'ye üç kişi gönderdi. Onlara dedi ki: "Üçünüz peş peşe Ali'ye gidin ve 'Muâviye öldü' deyin. Ali'nin söylediği her sözü ezberleyin ve bana iletin". Bu üç adam peş peşe Hz. Ali'ye vardılar ve Muâviye'nin öldüğünü haber verdiler. Ali hiç birine iltifat etmedi. En sonunda yemin ederek "Onun benden sonra ölmesi lâzım" dedi.

Kur'ân'ın bâtınları, ilâhî isimlerin hakîkatleri ve ledünnî ilimlerle ilgili ne kadar mesele varsa Hz. Ali'ye açıktır. Bu konular diğer insanlara Hz. Ali'den açılır. Çünkü Hz. Peygamber Hz. Ali'ye zikir telkin etti. Diğer sahabeler de bey'ât ettiler. Ancak onlara zikir telkin edilmedi. Bu irşâd konusunda kâmil olma durumunun Hz. Ali'ye ait olduğuna bir işarettir. Tarîkat silsileleri hakkındaki en doğru hüküm şeyhlerin silsilelerinin Hz. Ali'ye ulaşmasıdır. Ondan Hz. Peygamber'e bitişir. Bazıları Ali'den Osman'a,

Osman'dan Ömer'e Ömer'den Ebû Bekir'e ondan Hz. Peygamber'e bitişir dediler. Bu tertip çoğunluk tarafından kabul edilmez. Çünkü bu tertip zâhirî halîfeliktir. Şeyhler arasında devreden ise yalnızca mânevî halîfeliktir. Bu ise ism-i âzamın mazharıdır. Zâhirî halîfelik değildir. Bazıların silsilesi Hz. Ebû Bekir'e ondan Hz. Peygamber'e intikal eder. Ancak burada da Hz. Ali'den Hz. Peygamber'e geçmesi gerekir. Çünkü Hz. Ali velâyetin başıdır. Bu durumlardan dolayı Hz. Ali'nin diğer sahabelere üstün olduğu vehmedilmesin. Nitekim Hz. Mûsâ ledünnî ilmin hükümleri konusunda Hz. Hızır'a tâbî olmuştu. Şu kesinlikle bilinir ki, Hızır, Hz. Mûsâ'dan üstün değildir. Gerçek şudur ki, dört halîfeden hiç biri diğerinden üstün kabul edilmez.

Bu makam kutbu'l-aktâb'ın[91] makamıdır. Berzah-ı kübrâ ve vahdet-i kübrâ[92] bu vadidedir. Bu makamın sahipleri Hakk'ı söyler, Hakk'tan işitir ve her şeyde Hakk'ı müşâhede ederler. Her şeyden harfsiz ve sessiz biçimde "Ben Hudâ'yım, ben Hudâ'yım" sözü zuhûr eder. Bundan dolayı sâlik hayrete düşer ve istiğrāk içinde kalır.

Bu Makamın Yıldızı

Sâlik yine bu makamda Jüpiter gezegeninin özellikleriyle tahakkuk eder. Bu özellik ise birinin

malını alıp başkasına vermektir. Bu ise kutbu'l-aktâbın hâlidir. İnsanın iç âleminde Jüpiter gezegeni ile vahdet yıldızı kastedilir. Bu yıldız doğduğunda hayreti artırır. Çünkü vahdet kesrete ayna olur. Bundan dolayı bu makamın sahipleri kesreti görüp hayrete düşerler.

Bu Makamın Günü

Bu makam perşembe gününe nisbet edilir. Hz. İbrahim'in Hacer ile evliliği bu günde gerçekleşmiştir. Çünkü ruh İbrahim'dir ve nefs-i râzıye olan Hacer ile birleşir. Bu birleşmeden İsmail meydana gelir. İsmail ise nübüvvet nurudur. Bundan sonra sâlik irşâd ehli olur.

Bu Makamın Peygamberi

Bu makamın tavrına, sâlikten ortaya çıkan sırlar Kelîm (kelâm sahibi olan) ve Alîm (her şeyi hakkıyla bilen) isimlerinin tecellîsinden meydana geldiği için Mûsevî tavır (Hz. Mûsâ'ya ait tavır) denir. Sâlik bu makamda ilim ve şevk ile kayıtlıdır. Bundan dolayı zâttan perdeli kalır. Bu perdeyi de yok etmek gerekir.

Kutubların kutbu. Her zamanda tek olur. Efrâd olarak adlandırılan velîler hariç diğer bütün varlıklar onun emri altındadırlar.

İlk üç halîfenin halîfeliklerini kabul etmeyip onlara düşmanlıkta bulunan ve halîfeliğin yalnızca Hz. Ali ve soyuna ait olduğunu söyleyenler.

Berzah-ı Kübrâ (en büyük berzah/perde) ve vahdet-i kübrâ (en büyük birlik) mertebesi varlıkların mutlak gayb mertebesine ulaşmalarına engel olan ve onlarla mutlak gayb mertebesi arasında perde vazifesi icrâ eden mertebedir.

Seyr-i ani'llah sâlikin âlemdeki şeylerin hakîkatlerinde Allah'ın güç ve irâdesini keşf ve müşâhede yoluyla bilerek bütün sevk ve idare işlerini Allah'a bırakmasıdır. Sâlik bu mertebede cem makamından fark makamına gelmiş ve sekr yani sarhoşluk hâlinden sahv yani ayıklık hâline geçmiştir. Bu mertebede sâlik Allah'tan tekrar âleme döner. Bu dönüş varlığın Hakk'tan ilk ayrılışındaki dönüşten farklıdır. Bu dönüşte sâlik Hakkānî varlıkla var kılındığı için kendisini gaflet bürümez ve daha önce gāfil olarak geçtiği âlemlerden Hakk'tan gāfil olarak geçmez. Aksine Hakk'ın varlığı ile dopdolu olmuştur. Bundan dolayı bu fark hâline ikinci fark hâli de denir.

Allah'ın kendisinden râzı olduğu nefstir.

Yedinci Makam:
Mutlak Haf
ve Sırr-ı Hafî

Bu makam mutlak hafî ve sırr-ı hafîdir.[93] Bu makam cem‘u’l-cem mertebesidir. Yani sâlik bu makamda cüz’î zâtının Hakk’ın zâtında yok oluşunu görür. Bu makamda ev ednâ[94] sırrı bu vadide ortaya çıkar. Fenâ ender fenâ[95] ve bekā ender bekā[96] hâli bu makamda gerçekleşir. Yine fakr hâlinin tamamlanması[97] da bu makamdadır. Fiillere, sıfatlara ve zâta ait bütün taayyünler kemâl üzere bu makamda fenâ bulurlar. İnsanın zâtı ise istidâdı sebebiyle ilâhî sıfatla bu makamda bekā bulur. En yüce vuslat da bu makamdadır. Bu makam nişansızdır.

Bundan dolayı bu makamın açıklaması mümkün değildir. Çünkü renkten ve taayyünden münezzehtir. Küllî olarak sülûkun sonu bu makamda gerçekleşir. Bu sondan kasıt devr-i insânîde gerçekleşen sülûkun sonudur. Ancak bu son devr-i ilâhînin başlangıcıdır. Şimdiye dek açıklanan Hakk’ın zâtının fiiller mertebesindeki tecellîleridir. Bu makam ebrârın[98] sülûkunun sonu, mukarreblerin[99] sülûkunun başıdır. Mükarreblerin sülûkunun sonu peygamberlerin sülûkunun başıdır. Peygamberlerin sülûkunun sonu ise Hz. Muhammed (s.a.s.)’in sülûkunun başıdır.

Şu hâlde bu yedi makam her sâlikte bir değildir. Bir sâlikte dördüncü makam olanın, bir diğerine nisbetle beşinci makam veya altıncı veya yedinci makam

olması mümkündür. Allah'a giden yollar mahlûkātın nefesleri adedincedir. Aslında yol birdir ancak meşreplerden dolayı farklı olur.

Sâlik bu makamda "Mü'minin kalbi Rahmân'ın iki parmağı arasındadır. Dilediği gibi evirip çevirir" mânâsıyla tahakkuk eder. Çünkü bundan sonra sâlikin işinde ve seçiminde bağımsızlık olmaz. Allah neyi murat ederse onun muradı da o olur. Böylece sâlik Allah'ın muradına tâbî olup tam bir kullukla tahakkuk eder. Ancak sâlik kâmil olmazdan önce muradı olur. Sonra Allah sâlikin muradını verir.

Sâlik bu makamı elde ettikten sonra Allah'ın emri ile irşâd etmek için Kürsî makamında karar kılar. Sâlikin iki kere irşâd ile emredilmesinin sebebi şudur: İlk irşâdında sâlik nefsinin güçlerini farz olarak, halkı ise nâfile olarak irşâd eder. İkinci irşâdda ise farz nâfileye, nâfile ise farza dönüşür. Çünkü sâlik, halkı Allah'a davet ettiğinde, nefsin güçleri de nasihat ve vaazdan payını alır. Bundan dolayı nefs için müstakil davete gerek yoktur. Çünkü davet müstakilliği öncelemiştir. Altıncı makam beşinciden sonra toplu ve özet; yedinci makamdan sonra ise ayrıntılı oldu. Toplu ve özet olanda nefsin güçlerinin irşâd edilmesi farz oldu; ayrıntılı olan da ise halkın irşâd edilmesi farz kılındı. Bu makamda sâlik mahvdan[100] sahva[101] geldiğinde sâlikin nefsi nefs-i marzıyye olur. Nitekim Kürsî makamında bu konu açıklanmıştır.

Bu Makamın Seyri

Bu Makamın seyri seyr-i billahtır.[102]

Bu Makamın Mazharı

Bu makam zâtî hayat sıfatının mazharıdır.

Bu Makamın Alametleri

Bu makamın alametleri şunlardır: Bazen cemâlin, bazen de celâlin eseri zuhûr eder. Sâlik bazen "Benim Allah'la bir vaktim vardır..."[103] şerbetini içer. Bazen Allah'ın celâli ile seyreder. Gâh susar, gâh dilinden ilim ve irfan akar. Gâh vahdet, gâh kesret; gâh vuslat, gâh firkat; gâh âşık, gâh mâşuk; gâh zulmet, gâh nur; gâh evvel gâh âhir; gâh zâhir, gâh bâtın olur. Bunun dışında da pek çok hâl bu makamın sahibinden zuhûr eder.

Bu makamın sahibine tasavvuf yolunda gavs-ı âzam[104] denir. Gavs-ı âzam ism-i âzamın mazharıdır. Bundan dolayı ve kendisine gavs-ı âzam denir. Ayrıca Muhammedî makam bu makamın sahibinden zuhûr ettiği için de bu şahsa gavs-ı âzam denir.

Allah doğruyu en iyi ve en sağlam biçimde bilendir!

Arapçada yardım etme ve imdada yetişme anlamlarına gelen ğ-v-s kökünden türemiş olan bu isim tasavvufî kozmoloji anlayışında âlemdeki hiyerarşi içerisinde en tepe noktada yer alan kişiyi belirtir. Bu kişi aslında kutublar kutbudur. Gavs-ı âzam yani en yüce yardım edici unvanı kutublar kutbunun kendisinden yardım istendiğinde aldığı bir unvandır. Âlemdeki her şeye varlık akışı onun üzerinden geldiği gibi her türlü görünür ve görünmez yardım da onun üzerinden varlığa yayılır. Bu kişi ism-i âzamın mazharı yani maddî âlemdeki zuhûr yeridir. Allah o kişiyi vesîle kılarak âleme yardım eder. Bütün bunların gerçekleşmesinde kulun kulluk sıfatı kaybolup kulun hakîkati zuhûr eder ki o da ism-i âzamdır.

Seyr-i billah sâlikin hayatının Allah Teâlâ'nın hayatında fânî olması ve kendi beşeriyetini görmemesi ve yokluğa dalması ve mutlak varlık demek olan Hakk'ı yine Hakk'la birlemesidir. Bu durumda sâlik sanki hiç var olmamış gibi olur. Böylece Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanır. Kendi varlığını yok ettiği için de Hakk'ı birlediğinde aslında Hakk kendi kendini birlemiş olur.

Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, c. II, s. 226.

Mahv sülûk sırasında kişinin duyularını yitirmesi ve tıpkı şarap sarhoşluğunda olduğu gibi aklın denetiminden çıkması durumudur.

Sahv Arapçada uyanma, kendine gelme anlamlarına gelen bir kelimedir. Terim olarak kulun sülûk sırasında duyularını yitirmesinin peşinden tekrar kendine gelmesi durumunu ifade eder.

Sâlikin kendisinde bulunan fiiller, sıfatlar ile kendi hakîkatinin kendisine ait olmadığının bilincine ermesi fenâ olarak adlandırılır. Fenâ ender fenâ ise sâlikin fenâ hâli içinde bulunduğunun bile farkında olmaması durumudur. Fenâ hâli bazen hislerin bir kısmının kaybolması ile gerçekleşir. Bu şekilde gerçekleşen fenâ hâli eksik fenâ olarak adlandırılır. Fenâ ender fenâ durumunda ise sâlik bütünüyle fenâ hâlini yaşar.

Ev ednâ miraçta Hz. Peygamber'in ulaştığı bir mertebedir. Bu mertebe O'nun Allah'a yakınlığını ifade etmek üzere kullanılır (bkz.: Necm, 9). Hz. Peygamber bu mertebede Allah'a o derece yaklaşmıştır ki aralarında bir yayın iki ucu kadar mesafe (Kābe kavseyn) kalmış hatta daha yakın (Ev ednâ) olmuştur. Muhakkikler bu mertebeyi ilk taayyün mertebesi olarak da kabul etmişlerdir. Bu mertebe, kābe kavseyn mertebesinde kulun fenâ bulmasından sonra gerçekleşen Allah ile bâkî olma mertebesidir.

İlk anlamı maddî yoksulluk demek olsa da fakirlik sûfîler tarafından yalnızca Allah'a muhtaç olma durumu şeklinde anlaşılmıştır. Tasavvuf yoluna yeni giren kimseler Allah'a adanmışlığın bir ifadesi olarak mal ve servet edinmeyi terk ederler. Sâlik mânevî mertebelerde mesafe kat ettikçe önce dünyadan sonra âhiretle alakalı olan şeylerden feragat eder. Tâ ki nihâî olarak sadece ve sadece bütün varlıklarıyla Allah'a muhtaç olduklarının bilincine erişebilsinler. İşte bu durum fakrın tamamlanmasıdır.

Kulun kendi izâfî varlığının yok olduğunu tahkik etmesinin ardından Hakk'ın kulu bu kez Hakkānî varlıkla yeniden var etmesi durumuna bekā denir. Kulun bu bekā hâlinde Hakk'a ait vasıflarla tam ve kemâl üzere zuhûr etmesi durumu ise bekā ender bekādır.

Mukarreb, Arapça yakınlaştırılan anlamına gelen bir kelimedir. Peygamberlerin, büyük meleklerin ve büyük velîlerin makamı mukarreblik makamıdır.

Ebrâr Arapça iyiler anlamına gelen bir kelimedir. Tasavvuf ıstılahında ise bir tür velî zümresine işaret eder. Bunların dereceleri mukarreblerin derecesinin altındadır. Abdâl diye adlandırılan kimseler de bunlardır. Bu gruba mensup olan velîler ikiye ayrılır: Birinci gruptakileri Allah kullarına iade etmiştir, bunlar halkın arasında yaşar ve onları irşâd ederler. İkinci grubu ise Allah kullara iade etmemiş, kendisiyle meşgul etmiştir. Bundan dolayı meczûb olmuşlardır. Gayb erenlerinin hiyerarşisinde bunlar "yediler" diye adlandırılırlar. Bu ikinci grubun akıl gemisi, vahdet denizinde, gayb vâridatlarıyla boğulmuştur. Bundan dolayı bunlara uyulmaz, ancak bunların hâlleri inkâr da olunmaz. Birinci grup ise hizmet ehlidir. Halk

ile meşgul edilmiştir. Bu nedenle, vücutlarını sâir halkın istirâhatine sebep kılmışlardır.

Mutlak hafî ve sırr-ı hafî, insan ruhuna ait latîfelerden en içte bulunanıdır. İnsanın cevheri ve hakîkatini temsil eder.

Bilgilendirici Notlar

1- Ali Haydar Bostancı, *Tasavvufta Etvâr-ı Seb'a ve Sofyalı Bâlî Efendi'nin Etvâr-ı Seb'ası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.

2- "Yaklaşmak, etrafında dolaşmak, bir şeyi hâlden hâle çevirmek, inkişâf etmek, gelişmek, bir konum ve hâlden diğerine geçmek" mânâlarını ifâde eden t-v-r kökünden mastar olan "tavır" kelimesi sözlükte hâl, durum, sınıf, tür gibi anlamlara gelir. Tasavvuf ıstılahında ise tasavvuf yoluna girmiş olanların nefislerinin terbiye edilmesi ya da ruhlarının saflaştırılması işlemi sırasında geçtikleri safhalara, makamlara verilen addır. Bu makamlar nefse ve ruha göre farklı şekillerde adlandırılmıştır. Sözgelimi müellife göre bu yedi makam sadr, kalb, ruh, sır, hafî, kürsî, mutlak hafî ve sırr-ı hafî şeklinde sırlanır. Nefsin tavırları hakkında bilgi veren diğer yazarlar ise bunları sadr, kalb, şeğaf, fuâd, habbetü'l kalb, süveydâ ve sırru'l-kalb şeklinde sıralarlar. Ayrıca bu makamlar nefsin her makamda aldığı isme göre emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziyye, marziyye ve kâmile şeklinde de adlandırılmıştır.

3- Tasavvuf literatüründe sık rastlanan terimlerden olan sâlik kelimesi Arapça s-l-k kökünden türemiştir. Bu kök, sözlükte bir şeyin başka bir şeyin içine girmesi, ona nüfuz etmesi ve yola girmek, yol almak gibi anlamlara gelir. Tasavvuf ıstılâhında ise davranış ve hal olarak Rabbe yakınlık mertebelerine yükseliş yolunda yolculuk eden kişi anlamına gelir. Kişi bir şeyhe bağlandığında belirlenmiş bir metodu izleyerek Allah'a doğru bir yolculuk yapar. Bu yolculuk o kişinin iç ve dış âlemine yönelik bir takım edimlerde bulunmasıyla gerçekleşir. Bu

yolculuğa seyr u sülûk, bu yolculuğu yapana da sâlik denir. (Ayrıntı için bkz. Abdürrezzâk Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul, 2004; Suâd Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul, 2005; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Sözlüğü*, İstanbul, 2002; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2004.) Sâlik, Allah'a doğru giden yolda mertebe ve makamları bilgisi ile değil hâli ile geçer. Sâlikin bilgisi müşâhede şeklinde gerçekleşir.

Sâlikler dört gruba ayrılırlar:

Yalnızca sâlik olanlar: Bunlar hiçbir şekilde cezbeleri olmayan kimselerdir. Sadece bir yola girmişlerdir ve bu yol için gerekli olan yükümlülükleri cezbesiz bir biçimde yerine getirirler. Bunların daha sonra cezbe kazanmaları umulur.

Yalnızca meczûb olanlar: Bunlar Hakk'tan gelen bir cezbe ile bir anda sülûk etmeksizin vuslata ererler. Ancak sülûk yollarını bilmediklerinden dolayı diğer insanlara yol göstermek ve irşâd etmek konusunda yetersiz kalırlar. Ayrıca bunların pek çoğu zât-ı ilâhiyyede fânî oldukları ve o mertebeden bekā mertebesine inemediklerinden dolayı akıl nurları yanmış olur. Bu nedenle şerîatın gereklerini yerine getiremezler. Bu yüzden de eksik kabul edilmişlerdir. Bu hâl deliliğe benzer bir durum olmakla beraber bu benzerlik sadece görüntü benzerliğidir. Meczûbların bir zihin hastalığı olan delilikle alakası yoktur.

Meczûb sâlikler: Bunlar Hakk'tan gelen bir cezbe ile sülûka girerler ve bir şeyh eliyle sülûklarını ikmâl ederler. Bunlar sâlikler içindeki en değerli gruptur. Çünkü bunlar tâlip değil matlupturlar. Hakk onlara tâlip olmuş ve onları kendisine cezp etmiştir.

Sâlik meczûblar: Bu gruptaki sâlikler yola cezbesiz başlarlar. Ancak geçen süre içerisinde cezbe kendilerine hâkim olur ve sülûklarını cezbe ile yapmaya devam ederler. Mürşidler bu son iki gruptan çıkar.

Yine sâliklerden bir grup âşık meşreplidir; bir kısmı ise muhiptir ve bir kısmı da taklitçidir. Âşık sâlikler Hakk'ı talep ettikleri sırada Hakk

kendilerine her türlü ezâ ve cefâyı revâ görse ve türlü musibetlerle onları sınasa da O'ndan yüz çevirmezler. Bunlara dünya ve âhiret haramdır. Cennet arzulamazlar ve cehennemden de korkmazlar. Yaptıkları her şeyi yalnızca zât-ı ilâhî için yaparlar.

Muhip sâlikler ise zühd, takvâ, ibâdetler gibi şeylerle meşgul olurlar. Bunları yapmanın gaye olduğunu düşünürler ve bunları yapmaktan bir karşılık beklerler. Bu durum onlar için Hakk'la aralarında nurdan bir perde olur. Bu durumu terk etmedikleri sürece perdeli olarak kalırlar. Eğer Hakk bunlara âşıklara yaptığı gibi yaparsa bunlar derhal Hakk'a muhabbeti terk ederler.

Taklitçi sâliklere gelince, bunlar Hakk âşıklarını zevk, şevk ve safâ içinde gördüklerinde bu yolu kolay sanıp heveslenirler. Sonra bu heveslerinden dolayı dünya nimetlerinden geri kaldıklarını gördükleri vakit gayr-i ihtiyârî bu hevesi bırakırlar. Bir müddet sonra yine bir âşık görseler eski heveslerine geri dönerler. Onların durumu iki aradadır. Bunların bu hevesleri kendilerine karanlık perdeler olur. Bunların dışında kalan ne aşk ne de muhabbetten haberdar olan kimseler ise hem kendileri yoldan çıkmıştır hem de başkalarını yoldan çıkarırlar.

Âşıklar da muhipler ve zâhidler gibi zühd ve takvâ sahibi olurlar, ibâdetlerle ve Hakk'ın emrettiği amellerle amel ederler. Ancak muhipler ve zâhidler âşık değildirler. Âşıklar Hakk'a vâsıl olduktan sonra ellerine dünya malı girdiğinde de zühd üzere olmaya devam ederler. Dışardan bakıldığında çok zengin görünebilirler. Ancak gönüllerinde dünyaya yer yoktur. Çünkü âşıkın kalbi yalnızca Hakk'a ait olup O'nun dışındaki her şey oradan sürülmüş ve çıkarılmıştır.

Sâlik Allah yolunda mücâhede yaparak uykuyu ve dinlenmeyi terk ettiğinde kendisindeki toprak, su, hava ve ateş unsurlarına ait olan cüzler erir ve sâlikin kalbi perdelerden arınır. Böyle olduğunda ise sâlik gönül gözü ile melekût âlemine bakar. Bundan dolayı Hakk'a vâsıl olmaya özlem duyar.

Sâlikin üç menzili vardır:

Fenâ âlemindeki menzil: Bu menzilde sâlik kelime-i tevhid zikrine devam eder. Bu mertebede sâlike egemen olan vücûd-i adâlet âlemidir. Bundan dolayı zikri kelime-i tevhid olur. Kelime-i tevhid zikri sâlikteki kötü huyları yok eder.

Cezbe âlemindeki menzil: Bu menzilde sâlik Allah ismini zikreder. Bu mertebede sâlike vücûd-i fazlî âlemi egemen olur. Sâlikin güzel ahlâkı bu mertebede ortaya çıkar. Çünkü sâlik bir önceki mertebede kelime-i tevhidle kendisindeki kötü sıfatları olumsuzlamış ve yok etmiştir. Allah isminin özelliği ise takvâ ve tenzihtir. Sâlik bu mertebede melekler tarafından Hakk'a cezp edilmiştir.

Kabz âlemindeki menzil: Bu menzilde sâlikin zikri hû ismidir. Sâlik bu mertebede adalet sıfatlarının bulanıklığından kurtulur ve fazîlet sıfatları kendisinde parlamaya başlar. Bundan dolayı Hakk'ın doğrudan yönetimi sâlike egemen olur. Bu mertebede sâlikten benlik kaybolur. Yani sâlik kendisine nisbetle yok olur ve Hakk'a nisbetle varlık kazanır. Sâlikin bu mertebede hû zikrine devam etmesinin nedeni mevcudun hû ve bâkî olanın da hû olmasından dolayıdır. Sâlik bu mertebede Hakk'ın kabzasındadır, Hakk aracısız bir şekilde onu yönetir.

Sâlikleri yoldan alıkoyan şey üç yerden kaynaklanır:

Sâlikin tabîatındaki bozukluk: Bunun nedeni haram yemektir. Sâlik şerîat mertebesinde şerîatın emir ve yasaklarına uyarak tabîatındaki bozukluk ve hastalığı giderir.

Alışkanlıklara devam etmek: Bu harama bakmak, haramı dinlemek ve gıybettir. Sâlik tarîkat mertebesinde nefsini terbiye ederek kötü alışkanlıklarını terk eder.

Sohbetin bozukluğu: Bu ise nefiste harekete geçen şehvete tâbî olmaktır.

Sâlikin her gün mânevî yolda ilerlemesi beklenir. Tek bir ilâhî ismin tecellîsine takılıp diğer isimleri görmemek sâlik için eksiklik kabul edilmiştir. Bu nedenle sâlik bütün isimleri kuşatan isme erene dek

sülûkuna son yoktur. O isme ulaştığında ise o isimle yine o isimde seyrine devam eder. Çünkü ulaştığı ismin sonu yoktur. Bu nedenle sâliklerin büyük bir çoğunluğu mertebeleri geçip Hakk'a ulaşamamışlardır. Bunlardan bir kısmı maden, bitki ve hayvan mertebelerinin oluşturduğu mülk âleminde; kimi dört unsurda; kimi tabîatlar mertebesinde; kimi ruhlar âleminde kalmışlar ve yolu tamamlayamamışlardır. Bunların hepsi yollarındaki bir mânîden dolayı yolu tamamlayamamışlardır. Bunun çaresi ise kâmil bir şeyhin irşâdıdır. Ancak kâmil bir şeyhin irşâdı vâsıtasıyla kişi bahsi geçen âlemlerde takılmadan sülûkunu tamamlar.

4- Sözlükte geçici olmak, yok olmak, ölmek gibi anlamlara gelen fenâ kelimesi tasavvuf literatüründe kulun kendi benliğini ilâhî zâtta yok etmesi anlamında kullanılır. Bu durumun gerçekleşmesi ise yoğun ve zorlu bir eğitim sürecinden geçmeye bağlıdır. Bu eğitim sürecinde kulda bulunan kötü huy ve sıfatlar tek tek giderilir ve bu sıfatların yerine güzel huy ve sıfatlar kazanılır. Yazarın işaret ettiği her bir mertebede fenâ bulma durumu, her bir mertebedeki kötü huy ve sıfatların giderilmesi ve bunların yerine güzel olan huy ve sıfatların kazanılmasıdır.

5- Göğüs, sîne gibi anlamlara gelen sadr kelimesi ile kalbin içinde bulunduğu yer kastedilir. Bu yer Kur'ân âyetlerinde de belirtildiği üzere İslâm'ın makamıdır (bkz. En'âm, 125; Zümer, 22). Hakîm et-Tirmizî sadrın nefisle kalb arasında bulunduğunu söyler. Ona göre bu üç şey iç içe geçmiş halklar şeklindedir. Bu halkaların en dışta olanı nefstir. Sadr nefsin içinde yer alan halkadır. Kalb ise sadr tarafından kuşatılan en iç halkadır. Sadra feyiz kalbden gelir. Bu anlamda sadr, kalble nefsin buluştuğu alanı temsil eder (bkz. *Kitâbu'l-Fark Beyne's-Sadri ve'l-Kalbi ve'l-Fu'âdi ve'l-Lübb/Kalbin Anlamı,* trc. Ekrem Demirli, İstanbul 2006).

6- Sadrın İslâm için açılmasıdır. Allah bir kişiyi kendisine yöneltmek istediğinde o kimsenin nefsine Hakk'ı ve Hakk'ın yükümlülüklerini kabul için bir kābiliyet verir. Bundan dolayı îmân ve Allah'a itaatle o kişinin göğsü genişler ve kalbi ferahlar. Göğsün açılması ve rahat rahat nefes alması kalbin ferahlamasına neden olur. Bu anlamda inşirâh-ı sadr hem güç ve tahammül, hem de sevinç ve ferah

anlamına gelir. O hâlde sadrın İslâm için açılmasından nefsin hakîkati kabule yatkınlığı ve bu kabulü olumsuzlayacak her türlü durumdan da beri olmasını sağlayacak bir kābiliyetin kendisine bahşedilmesi anlaşılmalıdır. Hz. Peygamber kendisine inşirâh-ı sadrın ne olduğu sorulduğunda "O, Allah'ın mü'minin kalbine attığı bir nurdur. Bundan dolayı mü'minin kalbi açılır" cevabını vermiştir. Yine kendisine bu nurun tanınmasını sağlayan bir belirtisinin olup olmadığı sorulunca da "Evet onun belirtisi vardır. Ölümsüzlük yurduna (âhiret) yöneliş, aldatıcı yurttan (dünya) yüz çevirme ve ölüme nüzûlünden önce hazırlık yapmak onun belirtisidir" buyurmuştur. İşte Allah bir kimseyi hidâyete erdirmeyi istediği vakit onun kalbine böyle bir nur verir. O da bu nurla îmân ve İslâm'a karşı son derece açık bir hâle gelir. Hakk'ı kabul ve Hakk'ın yüklediği sorumlulukları yerine getirme konusunda sıkılmaz, zahmet ve ıstırap çekmez. Aksine sevinç ve ferahlık içinde bunları yerine getirir. (bkz. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul tarihsiz, c. 3, s. 2049-2050.)

7- Kâmil mürşid, tasavvuf yolunda mürîdlere rehberlik yapan ve onları irşâd eden kişi yani şeyhtir. Tasavvuf ehline göre bu kişi, bir tarîkata bağlanarak riyâzat, mücâhede, halvet, zikir, evrâd, rüya gibi tarîkatların sülûk usullerini takip ederek mânevî yolculuğunu yani seyr u sülûkunu tamamlamış, şerîat, tarîkat ve hakîkat ilimlerinde yüksek dereceye ulaşmış kimse demektir. İbnü'l-Arabî'nin tanımına göre, hâtırı ve kalbi kendisine düşen bir şüphe nedeniyle hasta olduğunda ve bu şüphelerin sağlamını ve çürüğünü bilmediğinde, mürîdin muhtaç olduğu şeylerin tamamını şahsında toplayan kişiye şeyh denir.

İbnü'l-Arabî takipçisi sûfî yazarlardan biri olan Kāşânî ise şeyhlik mertebesine ulaşan kimsenin, rabbânî bir âlim, rehber bir eğitimci ve doğruluk yoluna irşâd edene ve efendilerin yoluna ulaşmak için kendisinden yardım isteyene yardım edebilen bir mürşid olduğunu söylemektedir. Bu kişinin irşadı Hakk'ın kendisine ihsan ettiği rabbanî-ledünnî ilim, mânevî-ruhânî tıp sayesinde gerçekleşir. Bu anlamda şeyh âdetâ bir ruh tabibidir. Allah'ın öğrettiği ilaçlarla sâliklerin dertlerine deva olur.

Mürîdlerdeki hastalıklar imkân âleminin tâbî olduğu hükümlerden ve mürîdin bedeninde egemen olan tabiattan kaynaklanır. Yani insan ruhu maddî âleme indiği ve bedenle irtibat kurduğunda bu maddî âlemde geçerli olan hükümlerin etkisi altında kalır. Bu onun dış dünyada zorunlu olarak tâbî olduğu hükümlerdir. Ayrıca kendi bedeninde egemen olan tabîat da onun iç âlemindeki durumuna hâkimdir. Yani insan ruhu dört unsur ve dört tabîatın insan bedenindeki karşılığı olan dört ahlâtın (karışım; kan, balgam, safra ve sevdâ) etkisiyle oluşan mizacın tesiri altında kalır. Söz gelimi kan karışımının etkin olduğu tabîat sanguin tip adı verilen kişilik tipini ortaya çıkarır. Bu mizaçtaki insanlar kolay öfkeye kapılan ve yıkıcı bir tabîata sahip olan kişilerdir. Veya sevdâ adı verilen karışımın etkin olduğu insanlar melankolik yapıda olurlar. İşte kâmil mürşid, mürîdlerde etkin olan maddî âlemin ve tabîatların hükümlerini dengeye çekerek ruhu özgür kılan kişidir. Şeyh bu tesirlerinin nefse egemen olmasını önleyerek tedavi eder. Söz konusu tesirler, insanın yaratıcısı olan Allah'tan yüz çevirmesine ve habersiz kalmasına yol açan hastalıklardır. Bunlar sâlikin nefsinde ortaya çıkar, oradan ruhuna ve sırrına sirâyet eder. Bu hastalıkların kaynağı maddî âlem ve insanda hüküm süren tabîattır. İmkân âleminin ve tabîatın hükümleri insanın Allah'a ulaşmasının önünde karanlık perdeler ve güçlü engeller oluşturur. Bu perdeler ve engellerden dolayı insanda çirkin nitelikler ve kötü huylar meydana gelir. Bu perdeler, engeller, çirkin vasıflar ve kötü huylar insanın hakîkati ile bu hakîkatin kaynağının arasında engel teşkil ettiklerinden onun bu kaynağa ulaşmasına engel olurlar. İnsan bu engeller tarafından asıl hedefinden saptırılmanın yanı sıra tensel arzuların, tabîata ait temayüllerin, şehvetlerin, duyu ve vehim kaynaklı isteklerin, zanların, dürtülerin esiri olur. Nefsânî ve şeytanî vesvese ve yönlendirmeler neticesinde insanda intikam, haset, hırs, cimrilik gibi kötü huylar ortaya çıkar. Hatta Kāşânî'ye göre bu engeller insanı faydasız bilgilere ve hakîkatle bağdaşmayan sapkın inançlara, şerîatın yasakladığı sanat ve meslekleri tahsil etmeye sevk ederek, kulun kulluk için gereken hazırlığın farkına varmasının önünde dururlar. Kâmil mürşid olan şeyh basîret gücüyle, sülûk etmek isteyende bu gibi hastalıkları müşâhede eder. Bu hastalıkların sahiplerinde, hastalığın değişik şiddet ve şekillerde ortaya çıkışından dolayı

hastalığın hangi insanda hangi özellikle göründüğünü bilir. Bu hastalıklar insandan insana değişerek onların sülûklarında değişik tezahürler ortaya koyarlar. Kimini sülûktan yüz çevirmeye götürürken kiminin sülûkta geç uyanmasına neden olurlar. Bazı insanlar bu hastalıklardan dolayı sülûkun kimi mertebelerinde ve hâllerinde takılıp kalırken kimileri bu hastalıkların kendilerindeki etki şiddetinin azlığı nedeniyle çabucak mertebe ve makamları geçerler. İşte kâmil mürşid olan şeyh, bir ruh tabibi ve mâneviyatı bilen bir âlim olması dolayısıyla ilâhî zât mertebesine yaklaşmaya niyetlenen kimsenin gidermek ve ortadan kaldırmak zorunda olduğu perde ve engellerin durumunu bilen kimsedir. Şeyh her sâlikin durumuna göre, bu gibi hastalıkları ve onların zıtlarını temizleyecek sözleri, zikirleri, kalbî ve bedenî amelleri bilir. Bunun nedeni onun, ‘geçerli basîret ilmi’ne sahip olmasıdır. Şeyhin bu bilgisi kesinleşmiş müşâhede ve varlık mertebeleri ve Hakk’ın isimlerinin mertebelerine dair kesin bilgiden kaynaklanan doğru düşünceyle de desteklenmiştir. Ayrıca onun bu bilgisinin başka bir sebebi de, kendisinin daha önce bu menzil ve mertebelerden geçmiş olması nedeniyle bu menzil ve makamların sırlarını bilmesidir.

Şeyh mârifetullahtan gelen şeyhlik nasibi ile halkın davranışının kaynaklarını tanır. Allah şeyhlere sâliklerde bulunan mânevî hastalıkları tedavi etmekte gerekecek olan bilgileri vermiştir. Bu bilgiler üç ilim kapsamında değerlendirilir. Bu üç ilim şerîat, tarîkat ve hakîkat ilimleridir. Şeyh bu ilimler vâsıtasıyla mürîdin kalbine doğan nefsânî, şeytânî, melekî ve rabbânî duygu ve düşünceleri, bunların gönderilmekte olduğu kökü, kalbe gelen düşüncelerin iyilerini, kötülerini ve iyi düşünce suretinde ortaya çıkan kötü düşüncenin temas ettiği noktaları, nefesleri ve bakışları ve onların Allah’ın râzı olduğu hayırdan ve Allah’ın râzı olmadığı şerden ne içerdiğini, hastalıkları ve tedavilerini, zamanları, yaşı, mekânları, gıdaları ve mizâcı düzelten ve bozan şeyleri, hakîkî ve hayâlî keşfin arasındaki farkı tanır. İlâhî tecellîyi, mürîdin çocukluktan gençliğe ve yetişkinliğe geçişindeki terbiyesini bilir. Mürîdin görünen hareketlerini, onda bulunan ve hakîkatin kaynağına sağlıklı bir şekilde ulaşmaktan onu alıkoyan hastalık ve kusurları, bu hastalık ve kusurların ilaçlarını, mürîdin bu ilaçları kullandığında kaldırabileceği zamanları, mizaçları,

mürîdin sülûkuna engel olan ana-baba, çocuklar, eş-dost ve iktidar gibi beden dışındaki mânîleri ve bağları ve bunların idaresini ve bu bağlar elinde bağlı olan mürîdi onlardan çekip kurtarmayı, mürîdin tabîatında ve aklında tahakkümün ne zaman terk edileceğini ve mürîdin gönlüne gelen düşüncelerin ne zaman tasdik edileceğini, nefs ve şeytan için olan hükümleri ve şeytanın ne zamana kadar mürîd üzerinde güç sahibi olacağını, şeytanın, insanın gönlüne düşürdüğü telkinlerden onu koruyan perdeleri, mürîdin nefsinde gizli olup kendisinin bile farkında olmadığı şeyleri bilir ve mürîdin bâtınına mânevî bir açılım geldiğinde o açılımın rûhânî mi yoksa ilâhî mi olduğunu birbirinden ayırır. Tarîkat ehlinden ıslâh olacakları ve olmayacakları kokusundan bilir.

Böylece şeyh, mürîdlerin hastalığını zikir, amel, riyâzet, mücâhede, terbiye, nefse muhalefet, zühd, benlikten soyutlanma, halvet, irâde ve seçim yapma özgürlüğünü terk etme ilaçlarıyla tedavi ederler. Bunlar, insanın Rabbine ulaşmasını engelleyen perdeleri ortadan kaldırırlar. Şeyhler bu ilaçları, bu ilaçlar için gereken söz, fiil, hareket ve tutumlarla gerektiği gibi belirlerler.

Sâlikin nefsinde ortaya çıkan hastalık iyileşinceye kadar, o hastalığın zıddı olan ilaçla tedavi edilir. Bilindiği üzere tıpta bedenin sağlığına uygun yiyecek ve içeceklerle beslenmesi sayesinde sağlığı artar. Eğer beden sağlıklı değilse yani mizacında bozukluk varsa ve bazı keyfiyetler kendisine egemense, bu durum bedenin sıhhatine ve dengesine engel olur. Bundan dolayı kişi sağlıklıyken yediği besinler hasta iken ona zarar verir. Bu durumda bedene egemen olan niteliğin zıddı ve onun özelliğini gideren ilaçların kullanılması gerekir. Çünkü hastalığa yol açan şey her ne ise, bu şey bedende dengede olan ahlâttan (kan, balgam, safra ve sevda) birinin dengesini diğerleri aleyhine artırmış ve bu ahlâtın artması ve keyfiyetin dengeden sapması neticesinde beden hasta olmuştur. İşte tabip hastanın bedenindeki dengeyi tekrar kurmak için çeşitli ilaçlar terkip eder. Bu ilaçlar, keyfiyetler itidale kavuşup, karışımlar denkleşinceye kadar kullanılmalıdır. Bunun sonucunda, bedenin sağlığını korumak için gereken gıda ve içecekler alınabilir.

Kişinin mizacını dengede tutmak ve hasta olmasını önlemek amacıyla tabip tarafından öngörülen diyet ne ise şerîat hükümlerine bağlı kalmak da mânevî mizacın dengesi için o anlama gelir. Çünkü şerîat hükümleri itidâlin korunması için emredilmiştir. Kişi normal durumda bu hükümleri yerine getirerek mizacını dengede tutmayı sağlayabilir. Ancak kötülüğü emreden nefsin hükümlerinin kişide egemen olması, bundan dolayı kalbin karanlık perdelerle çevrilmesi durumu kalb için bedene yerleşen hastalıklar gibidir. Bunların giderilmesi için şerîatın belirlediği söz, fiil, hareket, tutumlar gibi ilaçlar yeterli gelmez. Bunun yerine, mânevî tabip yani şeyh tarafından belirlenen ve bu hastalık ve perdeleri giderecek olan söz, fiil, hareket ve tutumlara ihtiyaç vardır. Bunlar, kalbde ve nefste ortaya çıkan bu hastalıkların ortadan kalkmasını sağlarlar. Bu tedaviden sonra sâlikin denge ve birlik özelliğindeki kalb demek olan mânevî mizacı sağlığına kavuşur ve kalbin hakîkati zuhûr eder. Ancak bu noktadan sonra kalb sağlığını korumada şerîatın belirlemiş olduğu şeylerle yetinilebilir. Fakat kişi bu perdeler ve hastalıklardan kurtulmadan önce sadece şerîatın belirlediği amelleri yerine getirmekle yetinirse bu onun hedefine ulaşmasını geciktirir hatta engeller. Bu gibi amelleri yerine getiren ve tarîkat erbabı olmayan kimselerin çoğunda gözlenen amellerini beğenme ve riyâ gibi hususlar bunun örneği sayılabilir.

Tasavvufta kâmil mürşidlik mertebesi olan şeyhlik makamı tarîkattaki en üst mertebedir. Bu mertebe sûfîler tarafından peygamber vekilliği makamı kabul edildiğinden şeyhler Allah'a davet konusunda Hz. Peygamber'in gerçek vârisleri kabul edilirler. Nitekim İbnü'l-Arabî Futûhat isimli eserinde şeyhlerin nebevî ilimde Hz. Peygamber'in vârisleri olduklarını belirtir.

Mârifetullah sahibi olan her velî, mürşidlik yani şeyhlik görevi ile görevlendirilmez. Sözgelimi Allah'tan gelen bir cezbenin etkisiyle sülûk etmeksizin mârifetullahı elde eden kimseler yani meczuplardan şeyh olmaz. Yine velîlik konusunda erkeklerle aynı olmalarına rağmen İslâm tasavvuf geleneğinde kadınların sülûk şeyhliği yaptığına rastlanmamış, hiçbir kadın velînin ismi tarîkat silsilelerine girmemiştir. Sözgelimi büyük kadın sûfî Râbiatü'l-Adeviyye kendisini ziyarete gelenlerle sohbet etmiş ve onlara nasihat etmiş yani bir

anlamda onlara sohbet şeyhliği yapmış olmasına rağmen kendisinin herhangi bir tālibi sülûk ettirdiğine dair hiçbir kaynakta bilgi yoktur. Dahası kendisinden sonraki kaynaklar onun mânevî yetkinliğinden hep övgüyle bahsetmelerine rağmen kendisine hiçbir tarîkat silsilesinde yer verilmemiştir. Bunun nedeni şeyhlik makamının risâlet yani şerîat koyucu peygamberlik makamını temsil etmesidir. Peygamberlik geleneğinde kadın peygamber olmadığı gibi sülûk ve tarîkat şeyhleri arasında da kadın şeyh bulunmaz.

Şeyh olan kişinin bu makama kendiliğinden oturmaması gerekir. Onu ancak şeyhi, şeyh olarak görevlendirirse o takdirde şeyhlik yapabilir. Veya doğrudan doğruya Allah tarafından irşâd ile vazifelendirilmelidir. Bu takdirde de sair şeyhler arasında fitne çıkmaması için bu durum ilâhî cihetten diğer şeyhlere bildirilir. Diğer şeyhler tarafından şeyhliği tasdik olunmayan kimse ya keşfinde hataya düşmüştür veya davasında sâdık değildir.

Şeyh olan kimsede peygamberlerin şerîatı, hekimlerin tedâvi usûlü ve kralların siyaseti bulunmalıdır. İşte o zaman ona “Üstâz” denir.

Şeyhler eğitim usullerine göre tâlim şeyhi, sohbet şeyhi, tarîkat şeyhi gibi kısımlara ayrılırlar. Tâlim şeyhleri İslâm’ı bilen sālih kimselerdir. Bunlar kendilerine başvuran kimselere dinin zâhirî ve bâtınî hükümlerini anlatarak onlara yol gösterirler. Daha çok vaaz ve nasihatlerle insanları doğru yola sevk ederler. Sohbet şeyhleri de tâlim şeyhleri gibi vaaz ve nasihat ederler. Ancak bunlar sözle irşâd ettikleri gibi sohbet yani birliktelikle insanları irşâd ederler. Sohbet şeyhleri insanları daha çok davranış ve hâlleri ile irşâd eden kimselerdir. Tarîkat şeyhine gelince, bu şeyh kendisine bağlanan mürîdi tıpkı bir ebeveynin çocuğunu terbiye etmesi, bir hocanın talebesine öğretmesi, bir ustanın çırağını eğitmesi gibi terbiye eder. Bu türden şeyhlerin tarîkat şeyhi olarak adlandırılmalarının nedeni bunların mürîdlerin seyr u sülûklarına nezaret etmeleridir. Mürîd bu türden şeyhe kayıtsız şartsız itaat etmekle yükümlüdür. Bu şeyhler mürîdlerinden sülûka girişlerinde itaat edeceklerine dair söz yani biat alırlar. Tarîkat şeyhleri çoğunlukla tâlim ve sohbet şeyhlerinin özelliklerine sahiptirler.

Tasavvuf ehli, mürîd olmak isteyen kimseleri şeyhte bulunması gereken özellikleri taşımadığı hâlde şeyhlik yapmaya kalkan kimselere karşı uyarmışlardır. Nitekim Niyâzî-yi Mısrî buna şu beytiyle dikkat çekmiştir: *Her mürşide dil verme kim yolun sarpa uğratır / Mürşidi kâmil olanın gâyet yolu âsân imiş*. Bu gibi kimseler tasavvuf ehli tarafından müteşeyyih, ehl-i teşeyyüh, mutasâvıfe, kāl şeyhi gibi isimlerle adlandırılmışlardır. Bu gibi kimseler sûfîler tarafından sağlamı hasta eden ve hastayı öldüren sahte doktor gibi kabul edilmiştir. Şeyh görünümündeki bu kişiler ledünnî bilgiyi tatmamışlardır. Kendilerinde velîlikten eser olmamasına rağmen büyü ve havas ilmine dair bilgileri ile insanları kendilerine bağlarlar. Gerçek tasavvuf erbabı olan şeyhler katında bu gibi kişilerde görünen olağanüstülüklerin hiçbir değeri yoktur. Bunları gerçek şeyhlerden ayırt etmenin en kestirme yolu onların gündelik hayatlarında yalan söyleyip söylemediklerine bakmaktır. Çünkü tıpkı peygamberliğin şartlarında doğru sözlülük olduğu gibi velîliğin şartları arasında da doğru sözlülük yer alır. Nitekim velîlerin şâhı Hz. Ali “Allah hiçbir yalancıyı dost edinmemiştir” der.

Bu gibi sözde şeyhler, tarîkatı, tasavvuf kitaplarını okuyarak veya bazı tarîkat şeyhlerinin meclislerine devam ederek onların ağızlarından öğrenirler. İbnü’l-Arabî bu gibi sözde şeyhlerin amacının toplumda saygınlık kazanmak ve baş olma sevdası olduğunu söyler. Bunlar mürîd terbiyesine kalkıştığında kendisine tâbî olanları helâk eder. Çünkü o şeyh talebin geldiği zamanı da, ortaya çıktığı zemîni de bilmez. Bu yüzden gerçek sûfîler, hakîkat yolunda sülûk etmek isteyenleri bunlara karşı dikkatli davranmaya çağırırlar.

8- Bir şeyi anlamak, bir şeyi çıkarsamak, bir sonuca ulaşmak, öğretmek, telkin etmek, aklını başına getirmek, uyarmak, ölüye veya ölmekte olan bir kimseye “lâ ilâhe illallah” sözünü hatırlatmak gibi anlamlara gelen l-q-n kökünden türemiş bir kelimedir. Tasavvuf terimi olarak telkin tarîkata yeni giren bir kimseye şeyhin zikir öğretmesidir. Bu zikir ya “lâ ilâhe illallah” veya başka bir ilâhî isim olabilir. Kendisine zikir telkin edilen kimse bu zikirleri zâhiren biliyor olmasına rağmen şeyhin ona zikir telkin etmesinin hikmeti ölülere yapılan telkinle ilişkilendirilmiştir. Bilindiği üzere bir Müslüman öldüğü ve kabrine koyulduğunda dînî hayatı düzgün bir kimse bu kabre konulan

ölüye kabir hayatında karşılaşacağı bazı durumlar hakkında kısık sesle bir takım telkinler verir. Ölüye münker ve nekir meleklerinin sorularını nasıl cevaplaması gerektiğini hatırlatır. Yapılan bu işlem telkin vermek (Anadolu tabiriyle talkın vermek) diye adlandırılır. Sûfîlere göre dünya hayatında canlı olmasına rağmen kalben ölü olan bir kimse de gerçek ölünün düştüğü durum içindedir. Yani ölüm hâlinin getirdiği şaşkınlık ve korku neticesinde akıl tutulması yaşamaktadır. Çünkü dünya hayatında canlı olan kimse asıl vatanındaki durumunu, bu hayata doğduğu andaki şaşkınlık ve korku ile bu hayatta kazandığı yeni bedenin tabîatı gibi nedenlerden dolayı unutmuş ve o vatanda verdiği sözleri (elest bezmi) hatırlamaz olmuştur. Bu nedenle kendisine asıl vatanındaki durumunu ve verdiği sözü hatırlatmak amacıyla şeyh kendisine zikir telkin eder. Bu telkin vesîlesiyle hükmen ölü olan kalb silkinir ve verdiği sözü hatırlayarak kendine gelir yani dirilir. Sûfîlere göre insanı Hakk'tan uzaklaştıran perdelerin giderilmesindeki en etkin yol şeyhin zikir telkin etmesidir.

9- Sözlükte bir şeyin özü, hakîkati, kendisi anlamlarına gelen nefs kelimesinin İslâm düşünce geleneğinde iki mânâya geldiği görülür. Bu mânâlardan ilki özellikle filozoflar ve kelâm âlimlerinin -her ne kadar kelâm âlimlerinin çoğunluğu nefs yerine ruh kelimesini kullanmayı yeğlese de- kullandığı mânâdır.

Bunlar nefsi Aristo'nun tanımından hareketle "Potansiyel canlı olan tabiî cismin ilk yetkinliği" şeklinde tanımlarlar. Yine bu zümreye göre nefsin türleri vardır. Bitkisel nefs beslenme, büyüme ve benzerini türetme cihetinden; hayvansal nefs irade ile hareket ve cüz'îleri idrâk etmek cihetinden; insânî nefs ise fiilleri aklî seçimle işleme ve kıyasla hüküm çıkarma bakımından ve küllî durumları idrâk etme cihetinden organik tabiî cismin ilk yetkinliğidir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere nefs kelimesi insanın hakîkati ve zâtı demek olup nefs ruhla aynı anlama gelir.

Diğer taraftan özellikle sûfîler, nefsin aklî güçlerinin karşısında yer alan hayvânî güçlerinden şehvet (arzu) ve gazap (öfke) güçlerini dikkate alarak nefsle bütün yerilmiş sıfatların toplayıcısı olan mânâyı kasteder ve nefs deyince bu mânâyı anlarlar.

Hem sûfîler hem de ahlâk teorisi üzerinde fikir yürüten filozofların ortak görüşü insandaki kötü huyların kaynağının gazap ve şehvetten doğduğu yönündedir. (Aslında bu ikiliye muhayyile gücü de eklenmektedir.) İnsan seyr u sülûk ederek bu güçlerini terbiye ettiği takdirde ancak fazîlete ve mutluluğa kavuşur.

10- Nefs-i emmâre çokça emredici nefs anlamına gelen Arapça bir tamlamadır. Nefs-i emmârenin bu şekilde adlandırılmasının nedeni hiç durmaksızın kötülüğü emretmekte oluşudur. Nefs-i emmâre kişiyi sürekli maddî zevklere, bedenin tabîatına, duyusal arzulara yöneltir ve bunları yapmasını ister. Mânevî âlemle ilgili şeylerden haz almaz ve bunların yapılmasını istemez. Dünyevî zevklere âşıktır. Bütün günah, kötü fiil ve huyların kaynağı bu nefistir. İnsanın düşük doğasını temsil eder.

11- İnsan bedenini oluşturan hakîkat. İnsan bedeni dört unsura bağlı olarak ortaya çıkan dört tabîatın yani yaşlık, kuruluk, sıcaklık ve soğukluk diye belirtilen durumların karışımından meydana gelmiştir. Bu sayılan şeyler bütün bedene yayılmıştır ki bedenin var oluşu buna bağlıdır. Eğer bedende bu tabîatlar bulunmasa beden büyüyüp gelişemez. Yani bedendeki organik hayat bu dört durumun bedende bulunmasına bağlıdır. Maddî âlemdeki her şey bu dört tabîat üzere var edilmiştir. Bununla beraber organik cisimler bu dört tabîatın karışımlarından meydana gelir. Bundan dolayı kendilerinden çeşitli hâller ve tavırlar ortaya çıkar. Bu dört durumun belli oranlarda karışımından meydana gelen hakîkat yani insan bedeni, nefs-i emmârenin bineğidir. Nefs-i emmâre bu bineğini ve organını kullanarak kendisi için menfaatli gördüğü şeyi talep ve kendisi için zararlı bulduğu şeyi def eder. Riyâzat yani bedendeki dünyevî arzuları kırma sayesinde bu tabîat zayıflar ve nefs-i emmâre bu bineğini kullanamaz duruma gelir. Böylece sâlik rûhânî âleme doğru olan yolculuğunda kendisine ayak bağı olacak olan tensel arzulardan sıyrılmış olur.

12- Kalb kelimesi Arapçada “bir şeyin içini dışına çıkarmak, altını üstüne getirmek, ters çevirmek, bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek ve değiştirmek” gibi anlamlara gelen bir kelimedir. Ayrıca vücutta kan dolaşımını sağlayan organa da kalb denir. Vücuttaki bu organa kalb

denmesi sürekli devingen olması ve bir değişim içinde bulunması dolayısıyladır. Bundan ayrı olarak dînî literatürde bilginin ve düşüncenin aracı olarak kabul edilen organa da kalb adı verilir. Vücuda kan pompalayan organla bir ilişkisi olmakla birlikte ondan ayrı olan bu anlamdaki kalb insandaki "rabbânî latîfe" ve "ilâhî cevher" olarak kabul edilir. Kur'ân'da çeşitli âyetlerde kalbin akılla ilişkisine dikkat çekilerek, bilmenin ve akletmenin organı olarak vasıflandırıldığı görülür. Yine Kur'ân'da kalble ilgili olarak fuâd, sadr, lüb, nühâ ve rû' gibi kelimeler kullanılmaktadır. Bunların hepsi aslında kalbin bir yönü veya bir tavrına işaret eden lafızlardır.

13- Karşılaştırmak için bkz. Kāşânî, *Mu'cemu Istılahâti's-Sûfiyye*, Kahire 1996, s. 115.

14- Dünyevî işlerin idaresini sağlayan ve sadece bu tür işlerle ilgili olan idrâk gücüdür. Sadece sebep-sonuç ilişkisini görür ve maddî olan şeyler dışında hiçbir şey ve durumu kavrayamaz.

15- İnsanın emelini uzun tutması, hiç ölmeyecek gibi dünyaya dalması ve düşünmesi, dünya hayatında ebedi yaşayacak gibi plan ve program içinde olması ve çok uzun emeller beslemesidir. Sûfîler ve genel olarak İslâm büyükleri insanın emelini uzun tutmasını hoş karşılamamışlardır. Onlar âhiret hayatına hazırlık mekânı olarak kabul ettikleri dünyada sadece kesin kalacakları süre kadar -yani hemen hemen hiçbir zaman- dünya işlerini düşünürler. Bu konuda pek çok hadis, sahâbe sözü ve sûfîlere ait menkıbe ve söz bulunmaktadır.

16- Kelime olarak "insanların ya da hayvanları su içtiği, açıkta olan ve kesilmeyen akarsu, suya giden yol" anlamlarına gelen şeriat dinî bir kavram olarak "bir semavî dine dayanan hükümler bütünü" demektir. Bu anlamda İslâm şeriatı olduğu gibi Yahudi ve Hıristiyan şeriatı da vardır. Bu anlamıyla irtibatlı olarak şeriat yerleşik davranış biçimleri ve örf-adet anlamlarına da gelmektedir. Esasen şeriat vahiyle sabit olan inanç, ahlak ve amel ile ilgili tüm hükümleri kapsar ve bu itibarla din kelimesi ile eş anlamlıdır. Bu açıdan şeriat değindiği hükümlerin türü bakımından "fıkıh"tan daha kapsamlıdır. Yani namazın nasıl kılınacağı, mirasın nasıl dağıtılacağı gibi amelî hükümleri içine aldığı gibi meleklere iman, ahirete iman gibi itikadî

hükümler ile insanlara iyi davranmak, cömert olmak gibi ahlakî hükümler de şeriata dâhildir. Çünkü bunlar da Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünneti ile belirlenmiş hükümlerdir. Geniş anlamda şeriatla Allah tarafından insanlar için din olarak öngörülen hükümler bütünü kastedilirken dar anlamda yalnız değişime konu olabilen hükümler yani her peygambere ve onun tebliğ dönemine ait hükümler kastedilir. Şeriat koyan manasına gelen "şâri'" kelimesi hakikî anlamda Allah'ı ifade etmekle birlikte, Hz. Peygamber de şer'î hükümleri tebliğ etmesi sebebiyle mecazen şâri' olarak nitelenmektedir. (bkz. "Şeriat", *DİA*, c. XXXVIII, 571-574; Talip Türcan, "Şeriat", *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, s. 192.)

17- İnsan nefsi –burada nefs sözümüzle insanda canlılığı temin eden cevheri kastediyoruz; bu hakîkat ruh, kalb ve akıl diye de adlandırılmıştır- bitkisel ve hayvânî nefsin taşıdığı özellikleri içerir. Hayvânî nefsin biri idrâk diğeri ise hareket gücü olmak üzere iki temel vasfı vardır. Bunlardan idrâk gücü ile nesneler hakkında bilgi edinir. Hareket gücünü ise şehvet yani arzu gücü ile gazap yani öfke gücü vâsıtasıyla kullanır. Arzu gücü nefsin kendisi için faydalı kabul ettiği şeyleri elde etme gücüdür. Kendisine zararlı olarak gördüğü şeyleri def etme gücü ise öfke gücüdür. İnsandaki bu hareket güçleri olan arzu ve öfke güçleri ne ifrat ne de tefrit üzere olmayıp ölçülü bir biçimde bulunduklarında insan hareket gücü bakımından erdemi elde eder. Şehvetin ölçülü olması iffet; gazabın ölçülü olması ise şecaat olarak nitelendirilir. Bu iki güç ölçüsüz olduklarında ifrat ve tefrit noktalarına göre farklı isimler alırlar. Şehvet gücünün ifrat hâli fucûr yani namussuzluk, tefrit hâli humûd yani şehvetsizliktir. Gazap gücünün ifrat hâli tehevvür yani saldırganlık, tefrit hâli cebânet yani korkaklıktır. Nefs-i emmâredeki kötü vasıflar ve bu nefse ait günahların tümü bu iki gücün ölçüsünden çıkmasından dolayı ortaya çıkar. Şerîat bu iki gücün dengelenmesi için ölçüleri vazetmiştir. İnsan erdemli olmak için bu güçlerini şerîatın koyduğu ölçüler çerçevesinde dengeye çekmelidir.

18- Hiçbir tahsil ve öğretim faaliyetine katılmamış, okur-yazar olmayıp anasından doğduğu hâl üzere kalmış kimse demektir. Hz. Peygamber de bu vasıfla vasıflandırılmıştır.

19- Nefsin dünyevi istek ve arzuları. Boş hevesler.

20- Karşılaştırmak için bkz. Ebu'l-Huseyn en-Nûrî, *Makāmâtü'l-Kulûb*, nşr. ve thk. Ahmet Subhi Furat, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1978, c. 3, cüz: 1-2, s. 346.

21- Sülûkta geçilmesi gereken menziller.

22- Kişi kâmil bir mürşid eliyle sülûkunu tamamladığında sülûk etmek isteyen diğer insanları kendisinin daha önce geçtiği yoldan geçirerek onlara rehberlik edebilir. Ancak bu rehberliği sağlamak için kişinin yolu iyi bilmesi ve yoldaki her türlü işaret ve tehlikeden haberdar olması gerekir. Bu da, kişinin yolculuğu esnasında hem rehberi olan kâmil mürşidin dikkat çekmesi, hem de kendi tecrübeleri neticesinde elde edilen bir durumdur. Rehbersiz bir biçimde sülûk ederek hızla Hakk'a ulaşan meczûblar, yolu dikkate almadıkları için diğer insanlara rehberlik konusunda yetersizdirler.

23- Tevhid, tek, yalnız, bir olmak gibi anlamlara gelen v-h-d kökünün tef'îl kalıbından türemiş bir kelime olup "Birlemek, bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek" anlamına gelir. Istılah olarak ise Allah'ın varlığını, birliğini, tüm yetkin nitelikleri kendisinde toplandığını, eşi ve benzeri bulunmadığını bilmek ve buna inanmak demektir. Bu anlamıyla tevhid İslâm'ın esası ve îmânın şartıdır. Kulun Allah hakkındaki bilgisinin birinci basamağını bu tevhid oluşturur. Kul bu vesîle ile âlemin yaratıcısının varlığını kabul etmekle birlikte onun birliğini de ikrâr eder. Bu tevhid ulûhiyet tevhididir. Bu tevhidde kul tek bir tanrı tanıdığını söylemektedir. Sûfîler tevhidin de dereceleri olduğunu ileri sürerler. Buna göre yukarıda bahsedilen tarzdaki tevhid dinde genel anlamda kabul edilmesi zorunlu olan tevhiddir. Bununla beraber seçkinlerin tevhid anlayışı bu tevhid içindeki derin anlamları keşfe dayalı bir tevhiddir. Buna göre seçkinler için tevhid Hakk'tan başkasının varlığını görmemektir. Seçkinlerin de üstünde yer alan en seçkinlerin tevhidi ise Hakk'ın zâtının dışında bir şey görmemektir. Ayrıca tevhidin fiiller, sıfatlar ve zât mertebeleri açısından da türleri vardır. Sâlik, sülûkunda bir makama ulaşır ki, bu makamda bütün fiillerin kaynağının Hakk olduğu görüşüne erer. Bundan sonra ise varlıktaki bütün nisbetlerin Hakk'a ait olduğu

görüşüne ulaşır. Son olarak ise varlıkta yalnızca Hakk'ın zâtının bulunduğu görüşüne erer. Bu mertebe tevhiddeki nihâî mertebedir.

24- Riyâzat sözlükte hayvan terbiyesi anlamına gelen bir kelimedir. Hayvanın yapılması istenen davranışları yapmasını sağlamak ve yapılması istenmeyen davranışlarına da mânî olmak için yapılan çalışma riyâzat diye adlandırılmıştır. Sonunda hayvanın bu istenen davranışı yapması ve istenmeyen davranışı yapmaması durumu bir meleke hâlini alır. Tasavvuf ıstılahında ise riyâzat nefsi şehvet, gazap (saldırganlık) ve vehim güçlerinin egemenliğine girmekten alıkoymak ve nefsin bu güçlerini akıl gücüne boyun eğdirmek demektir. Ancak bu durumda insan gerçekten insan olabilir. Dinin amacı insanı insanlık tanımına uygun çizgiye çekmektir. Bu nedenle dinler çeşitli emirler ve yasaklar içerirler. İslâm şerîatının emirleri ve yasakları ortalama bir insanın güç yetirebileceği riyâzattır. Namaz, oruç, zekât, zikir, güzel ahlâk gibi hususlar zâten dinin genel hükümleri çerçevesi içerisinde mevcuttur. Bunları uygulayan kişi en azından hayvandan daha aşağı olma durumundan kurtularak insanlık mertebesine erer. Ancak mânevî ilerleyiş bu noktada durmaz. Bunun ötesinde de mertebeler bulunduğu için sûfîler, şerîatın her mükellefi sorumlu tuttuğu bu emir ve yasaklardan fazla nâfile bir takım pratikler daha uygularlar. Bu pratikler neticesinde insanlık mertebesinin üstündeki mertebeler elde edilir.

25- Sülûk kelimesi sözlükte bir şeyin başka bir şeyin içine girmesi, ona nüfuz etmesi ve yola girmek, yol almak gibi anlamlara gelir. Tasavvuf terimi olarak sülûk aşağı âlemden yukarı âleme yükseliş ve mânâda âlemleri ve menzilleri geçmek, kötü ahlâkı giderip iyi huylarla kenidini bezemek şeklinde tarif edilir.

26- Pîr, sözlükte yaşlı, ak saçlı ve tecrübeli kişi anlamına gelen Farsça bir kelimedir. Özellikle İran ve Orta Asya yörelerindeki tasavvuf çevrelerinde mürşid ve şeyh kelimeleri ile aynı anlamda kullanılır. Bununla birlikte Anadolu ve Balkanlarda gelişen tasavvuf hareketleri pîr kelimesine şeyh ve mürşid anlamının yanında kendisine bir tarîkatın nisbet edildiği şahıs anlamı da vermişlerdir. Bunlar pîr-i tarîkat diye de anılırlar. Bunlar çoğunlukla kendilerine nisbet edilen tarîkatın ana ilkelerini tesis eden şahıslardır. Söz gelimi

Abdülkādir Geylânî Kādirîliğin, Ahmed er-Rifâî Rifâîliğin, Şâh Bahâüddîn Nakşbend Nakşibendîliğin, Hacı Bektâş-ı Velî Bektâşîliğin pîridir. Bazı tarîkatlarda tarîkatın ilk ilkelerini tesis eden şahıstan sonra tarîkat içinde yeni içtihatlarda bulunan şahıslar da vardır. Bunlar tarîkatın ana ilkeleri çerçevesinde bir takım yeni uygulamalar getirirler. Bu durumda tarîkatın ilk ilkelerini tesis eden şahıs pîr-i evvel olarak, diğer şahıs ise pîr-i sânî olarak anılır. Bu durum özellikle Halvetî tarîkatında yaygın olarak görünen bir durumdur. Allah yolunda sülûk edenler için yeni bir yol açabilecek derecede güçlü bir rûhâniyete sahip olmaları dolayısıyla pîrlerin himmet, bereket ve tasarrufları, vefatlarından sonra bile kendi yollarını izleyen sâlikler ve diğer sevenleri üzerinde etkili olmaya devam eder.

27- Vâkıa, sâlikin zikir ve halvet sırasında hislerini kaybedecek duruma geldiğinde uyku ile uyanıklık arası bir durumda gördüğü rüya benzeri şeydir. Bu durum rüyaya benzemekle beraber ondan daha üst bir konumdadır. Bununla birlikte vâkıada görünen şeylerin de tâbiri gerekir. Vâkıanın daha üst mertebesi mükâşefedir.

28- Tâbir, rüyada veya vâkıada görünen şeylerin yorumlanmasıdır. Sâlikin seyr u sülûktaki mertebesi bu görünen şeylerden belli olur. Bunlar ise kişiye göre değişmeyen, her nefs mertebesinde farklı anlamlar kazanan misâlî sûretlerdir.

29- Iskat, ölen bir kimsenin hayatta iken yerine getirmediği veya getiremediği bazı ibâdetlerle (namaz, oruç, yemin kefâreti v.b.) ilgili borçların üzerinden düşürülmesi için ölümünden sonra fakirlere ödenen fidyedir.

30- Anlaşma ile İslâm diyarında yaşaması kabul edilmiş, hayatı devlet güvencesi altında olan gayr-ı Müslimler zımmî diye anılırlar.

31- Müslümanlarla gayr-i Müslimler arasında barış yapılmamış memleketlerde yaşayan gayr-i Müslimler harbî diye anılır.

32- İnsanın mânevî mertebelerde yükselişini ifade ederken sülûk tâbiriyle birlikte kullanılan bu kelime sülûk ile benzer anlamlar içermekle birlikte bazı yönlerden ondan ayrışır. Tasavvuf

terminolojisinde seyr cehaletten ilme, kötü ahlâktan güzel ahlâka ve kişinin kendi varlığından Hakk'ın varlığına doğru mânevî ve kalbî bir hareket şeklinde tarif edilir. Bu anlamda sülûk seyrin şartıdır. Kişi tarîkatta ilerleme kaydetmek için öncelikle nefsi ile şiddetli bir savaş durumuna girer ki bu tasavvuf ıstılahında mücâhede olarak adlandırılır. Bu mücâhedeler neticesinde mânevî yolda ilerlemeler kaydeden kişi sülûk etmeye yani nefs mertebelerinde ilerlemeye başlar. Bu şartın yerine getirilmesi neticesinde ise kişi mânevî âlemlerle ilgili şeyleri seyre başlar ki bu seyr u sülûk tâbirinde ifade edilen seyrdir.

Seyr genel itibariyle iki kısımda mütâlaa edilmiştir: Seyr-i nüzûlî (iniş seyri), seyr-i urûcî (çıkış seyri). İnsanın çeşitli varlık kademelerinden geçerek bu maddî âleme ulaştığı hem aklen hem de naklen kesin olan bir durumdur. İnsanın aslı rubûbiyyet âlemine aittir. İnsan bu asıldan ayrılarak küllî akıl, küllî nefs, dokuz felek, dört unsur ve üç müvelled (türeyen)'i geçerek insan olmuştur. Dolayısıyla âlemde en son ortaya çıkan varlık insandır. İşte insanın bu var oluş serüvenine seyr-i nüzûlî adı verilir.

Bununla beraber insan mertebesi taşıdığı ezelî istidat gereği bütün mertebeleri içeren bir yapıya sahiptir. Bu nedenle insan, seyri sırasında daha önce geçtiği âlemlerden mânen tekrar geçerek asıl vatanına döner. İnsanın aslına doğru yaptığı bu seyr ise seyr-i urûcî adını alır. Bu seyirde geçilen yola ise tarîkat denir. Tarîkat görünür ve görünmez engelleri aşarak kalbden Allah'a sefer etmektir. İnsanın Allah'a doğru yolculuğu önce duyuları ile başlar. Duyular insanda doğasında yaratılıştan bulunan şeylerdir. Daha sonra akıl vâsıtasıyla yolculuğuna devam eder. Yalnız bu akıl insanın günlük işlerini yapmasında kullandığı ve sebep sonuç ilişkisinden ötesini görmeyen akletme gücü değildir. Bu akletme insanın duyularla algılanamayan fakat akılla bilinen şeyler âlemine yükselmesine neden olur. Bunlar küllîler âlemidir. Bundan sonra ise sâlik Allah'ın nuru ile seyrine devam eder.

Seyr-i urûcînin küllî olarak dört seyir olduğu kabul edilir: Seyr-i ilallah, seyr-i fillah, seyr-i maallah ve seyr-i anillah. Ancak Osmanlı döneminde yaşayan bazı sûfîler seyr-i alallah, seyr-i lillah ve seyr-i

billah seyrlerini de ekleyerek bu seyrlerin sayısını yediye ikmâl etmişlerdir.

Seyrde yapılan hareketin dairesel bir hareket olduğu kabul edilir. Çünkü eğer seyr hareketi düz bir hat izleyecek olsa insan kaynağından ayrıldıktan sonra kat ettiği her mesafe onu kaynaktan daha da uzaklaştıracaktı. Aksine seyr sırasında insanın kaynağa olan uzaklığı kısalmakta en sonunda kaynağa ulaşmaktadır. Bununla beraber kaynağa ulaşan kişinin yolculuğu tekrar başlar. Bir farkla ki, yeniden yola başlayan kişi artık geçmişte geçtiği yolları bilerek seyretmektedir.

33- Berzah, sözlükte iki şeyin birbirine karışmasına engel olan şey anlamına gelen bir kelimedir.

34- Yazarın bu şahısla kimi kastettiği tarafımızdan tespit edilememiştir.

35- Hz. Âdem'in cennetten yeryüzüne inişi kastedilmektedir.

36- Bel'âm b. Bâûrâ, Tevrat ve İslâm kaynaklarında, önceleri iyi bir mümin iken daha sonra Hz. Mûsâ ve kavmi aleyhine hile tertiplediği için cezalandırıldığı rivayet edilen bir kişidir. Kaynaklarda anlatıldığına göre Bel'âm, Amorî veya Medyenli bir kâhin ve rahiptir. İsrâiloğulları'nın inandığı Tanrı'ya inanmakta ve O'ndan ilham almaktadır. Ayrıca ism-i âzamı bilmekte ve bu isimle dua ettiğinde kime hayır duada bulunursa o kişi hayra uğramakta, kime de beddua ederse o helâk olmaktadır. Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları Mısır'dan çıkıp Sînâ Çölü'nde kaldıkları süre içerisinde civardaki devletler ve kabilelerle çeşitli savaşlar yapmaktadırlar. Bu savaşlardan birine hazırlandıkları sırada savaşacakları yerin kralı Bel'âm'dan Hz. Mûsâ ve kavmine beddua etmesini ister. Bel'âm önce bu teklife yanaşmaz ve Hz. Mûsâ ile aynı rabbe inandığını ve Allah'ın kendisine bu konuda izin vermediğini ileri sürerek kralın teklifini geri çevirir. Ancak kral onu tehdit eder ve onu çeşitli dünyevi hediyelerle kandırır. Bunun üzerine Bel'âm'da Hz. Mûsâ ve kavmi hakkında beddua etmek üzere kralın yanına gider. Ne var ki, ağzını açıp dua etmeye başladığı sırada Hz. Mûsâ ve kavmini mübârek kılıp düşmanlarını lânetler. Tekrar tekrar denese de bir türlü Hz. Mûsâ'ya beddua edemez. Bu

olayın akabinde Allah tarafından lânetlenen Bel'âm'ın ceza olarak dili göğsüne doğru sarkar. Artık dünya ve âhiretinin yıkıldığını düşünen Bel'âm, hiç olmazsa kavmini kurtarmak için onlara Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları'na karşı kullanılmak üzere bir hile öğretir. Buna göre bu kavim kadınları süsleyerek Mûsâ'nın sefer halinde olan askerleri arasına gönderecek ve bu kadınlar onları baştan çıkaracaktır. Gerçekten de İsrâiloğulları'ndan bazı kimseler bu kadınların ayartması sonucu onlarla zina ederler. Bundan dolayı İsrâiloğulları Allah tarafından vebâ salgınıyla cezalandırılır ve bu salgında 70.000 kişi ölür.

Yine Bel'âm'ın Hz. Mûsâ'nın kralın şehrine girmemesi için ism-i âzamı okuyarak dua ettiği ve duası kabul edildiği için Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları'nın şehre giremedikleri de rivâyet edilir. Hz. Mûsâ bundan dolayı Bel'âm'dan ism-i âzama ait bilginin alınmasını istemiş ve onun lânetlenmesini dilemiştir.

Ayrıca A'râf sûresinin 175-176. âyetlerinde "Onlara şu adamın kıssasını anlat: Ona âyetlerimiz hakkında bilgiler verdik ve o -bunlara önce uyduğu halde- daha sonra bunlardan tamamen sıyrılıp uzaklaştı; şeytan onu peşine taktı ve bu suretle azgınlardan biri haline geldi. Biz dileseydik o kişiyi âyetlerimizle yüceltirdik; fakat o dünyaya sımsıkı sarıldı, ihtiraslarına uydu. -Allah'ın âyetleriyle bilgilendirdiği, fakat tabiatının kötülüğü yüzünden bu bilgileri daima dünya menfaatlerine âlet eden- bu adamın durumu, kovsan da kendi haline bıraksan da dilini sarkıtıp durmadan soluyan köpeğin durumuna benzer. İşte âyetlerimizi yalanlayanların hali budur. Bu kıssayı anlat, belki düşünür, öğüt alırlar" şeklinde kendisinden bahsedilen kişinin Bel'âm b. Bâûrâ olduğu rivâyet edilir.

Sûfîler de Bel'âm b. Bâûrâ'yı, kibir ve dünyevî arzular sebebiyle sapıklığa düşen kimselerin bir örneği olarak kabul etmektedirler. (bkz. Ö. Faruk Harman, "Bel'âm b. Bâûrâ", DİA, c. 5, s. 389)

37- Eski fiziğe göre cisimlerin hareketleri, cisimlerin asıllarına olan meyilleri tarafından etkilenmektedir. Mesela ateş alevinin hareketinin yukarı doğru olması, dört unsur içerisinde semâvî olmaya en yakın olan unsurun ateş olmasından dolayıdır,; ateşin göksel ateşe olan meyli nedeniyledir. Havaya atılan taşın yere düşmesi ise taşın toprak

unsurundan meydana gelmiş olması ve toprağın âlemin en aşağı noktası olması nedeniyle aslına doğru hareket etmesidir.

38- Rivâyet olunduğuna göre İblis bir zamanlar meleklerle birlikte göklerde bulunmuş ve burada Allah'a ibâdet etmekle ve varlığın sırlarına dair bilgileri öğrenmekle vakit geçirmiştir. Allah Âdem'i yarattığında meleklere ona secde etmelerini emretmiş İblis dışında bütün melekler ona secde etmişlerdi. Allah, İblis'i emrine itaatsizlik etmesinden dolayı huzurundan kovdu ve onun kıyâmet gününe dek yeryüzünde insanoğlunu saptırmak üzere çalışmasına izin verdi.

39- Yani nefs rubûbiyet sıfatı ile tecellî ettiğinde kendisinin gerçek rab olduğunu söyleyerek sâliki tuzağa düşürebilir.

40- Kutub, sözlükte "değirmenin mili, eksen demiri, eksen, gökyüzünün kuzey yarım küresinde bulunan yıldız; bir topluluğun yöneticisi" gibi anlamlara gelir. Tasavvuf ıstılahında ise "velîler zümresinin başkanı, dünyanın ve âlemin manevî yöneticisi olduğuna inanılan en büyük velî" demektir. Kutup kelimesinin çoğulu aktâbdır. Kutbun bulunduğu makam da kutbiyyet diye adlandırılır. Sûfîlere göre âlem bir devlet gibidir. Bu devletin de görünür devlette olduğu gibi idarecileri vardır. Sûfîlere göre âlem devletinin hükümdarı kutubdur. Kutub her devirde bir tek kişi olur. Bu kişi ilm-i ilâhînin belirlediği sınırlar çerçevesi içerisinde âlemde yetki ve icra sahibidir. Kutbun bütün mahlûkātın kalbine uzanan bağları vardır. O, bu bağlar vâsıtasıyla âlemin ve içindekilerin ihtiyaçlarını giderir, hepsine kābiliyetlerinin istihkākını verir. Efrâd diye adlandırılan bazı velîler hariç âlemdeki ulvî ve süflî bütün sorumlular kutbun idaresi altındadır ve bütün âlem fiilen ona boyun eğmiştir. (bkz.: Suâd Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, trc. Ekrem Demirli, s. 430; Abdürrezzâk Kāşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, trc. Ekrem Demirli, s. 456; Seyyid Mustafa Râsim Efendi, *Istılahât-ı İnsân-ı Kâmil*, s. 897.)

41- Seyr-i ilallah, sâlikin Allah'a doğru yolculuk yapmaya başladığı ilk mertebedir. Bu mertebeyi bazı sûfîler "birlik yüzünden çokluk perdesini kaldırmak" diye tarif ederler. Bu mertebede sâlik dünyevî bazı şaibeler içerisinde olmakla birlikte Hakk'a yönelir.

42- Kureyş, Hz. Peygamber'in de mensup olduğu Arap kabilesinin adıdır.

43- Dâru'n-Nedve Kureyş kabilesinin önemli meseleleri görüşüp karara bağladığı toplantı yeridir. Kureyş kabilesinin atası sayılan Kusay tarafından Mekke'nin idaresi ve bazı törenlerin yapılması için kurulmuştur. Dâru'n-Nedve esas itibariyle bir asiller meclisiydi. Her türlü savaş ve barış kararının alındığı, görüşlerin belirlendiği, nikâh merasimi ve ergenlik çağına gelmiş genç kızların gömlek giyme törenlerinin yapıldığı bu meclise Kusayoğulları'ndan başka Mekke'deki Kureyş kâbilesinin boylarının kırk yaşını geçmiş olan başkanları katılabilirdi. Kureyş kabilesi, başta ticaret kervanlarının gönderilmesi olmak üzere bütün önemli işlerini burada konuşup kararlaştırırdı. Müslümanların Medine'de günden güne güçlendiklerini gören Mekkeli müşrikler, Ebü Cehil'in teklifiyle Hz. Peygamber'in, her kabilenin birer temsilcisinden oluşacak bir topluluk tarafından evinden hicret için çıkar çıkmaz öldürülmesini de burada kararlaştırmışlardı.

44- Hz. Peygamber'e hicret için izin verildiğinde Mekkeliler Dâru'n-Nedve'de toplanmış ve onu öldürmek için karar almışlardı. Buna göre her kabileden bir genç seçilecek ve bunlar Hz. Peygamber'in evini basıp onu öldürecekler. Hâşimoğulları da her kabileyle kan davası güdemeyeceği için diyet ödenmesine razı olmak durumunda kalacaktı. Ancak Allah onların bu hesabını boşa çıkardı ve durumdan Hz. Peygamber'i haberdar ederek Mekke'den ayrılmasını emretti. Hz. Peygamber de kendi yatağına Hz. Ali'yi yatırıp yanına Hz. Ebû Bekir'i alarak Sevr mağarasına sığındı.

45- Tevhîd-i ef'âl, âlemde ortaya çıkan bütün hareketlerin gerçek sahibinin Hakk olduğunun bilinmesidir.

46- Seyr-i lillah, sâlikin dünyevî bağlardan kurtularak ancak âhirete ve bir takım irfânî bilgilerin elde edilmesine yönelik amaçlarla Hakk'a yöneldiği seyrdir.

47- Küllî istidâd, şeylerin ezelde Allah'ın ilminde sâbit olan istidâdlarıdır. Bunlar bu istidâd üzere varlık kazanırlar.

48- Değersiz maddeleri değerli maddeye çeviren iksirdir. Tasavvuf nazarıyla değersiz olan nefs-i emmâreyi değerli hale getiren kâmil mürşidler ve onların nazarları için kullanılır.

49- Bu cümle ile insanın kendi içinde bulunduğu varlık mertebesine ulaşana değin geçtiği âlemler nedeniyle her bir mertebenin renk ve özelliğini alması ve bunları kendinde toplaması kastedilmiştir. Bu nedenle insan bütün geçtiği mertebelerin özelliğini taşır ve bunlar kendisi ile Hakk arasında bir perde oluşturur.

50- Tanım iki kısma ayrılır: Had ile tanım ve resimle tanım. Had ile tanım tam ve eksik olmak üzere ikiye ayrılır. Tam had “İnsan düşünen (nâtık) canlıdır” tanımında olduğu gibi bir şeyin yakın cinsi ve yakın faslı ile yapılan tanımdır. Bu tanımda canlılık insanın yakın cinsi düşünme (nutk) ise yakın faslıdır. Eksik had ise “İnsan düşünen cisimdir” tanımında olduğu gibi yakın fasıl ve uzak cins ile yapılan tanımdır. Tanımda geçen cisim insanın uzak cinsidir. Çünkü insanla cisim arasında başka büyüyen cisim ve canlı gibi başka cinsler de vardır. Düşünme ise insanın yakın faslıdır. Resimle yapılan tanım da tam ve eksik olmak üzere iki kısma ayrılır. Tam resim “İnsan gülen canlıdır” resminde olduğu gibi yakın cins ve yakın hâssadan meydana gelir. Bu resimde canlılık insanın yakın cinsi ve gülme insanın yakın hâssasıdır. Eksik resim ise “İnsan gülen cisimdir” resminde olduğu gibi uzak cins ve yakın hâssa ile yapılan resimdir. Bu resimde cisim uzak cins ve gülem yakın hâssadır.

51- İnsanın mânevî ilerleyişine son yoktur. Dolayısıyla insanın bilgisinin de sonu yoktur.

52- Havâtır yani hâtıralar Arapça “aklına gelmek, hatırlamak, içine doğmak” gibi anlamlara gelen hutûr kökünden türeyen hâtır kelimesinin çoğulu olup insanın iradesi dışında zihnine ve kalbine gelen iyi veya kötü duygu ve düşünceleri ifade eder. Kur’ân ve hadis kaynaklarında doğrudan havâtır kelimesi geçmemekle beraber bu mânâyı ifade eden ilhâm, vesvese, nefh gibi kelimeler kullanılmıştır. Havâtır kelimesine kelâm ve İslâm felsefesi kaynaklarında da rastlanır. Ancak kalb âleminin sırlarıyla ilgilenen sûfîler bu kavramı kelâmcılardan ve filozoflardan daha çok işlenmişlerdir. Havâtır kelimesi tasavvuf literatüründe kalbe doğan şeylerin sebep olduğu

gelip geçici duygu ve düşünceler için kullanılır. Bu duygu ve düşünceler iyi de kötü de olabilirler. Bunların iyi ve kötü olmalarına bakılarak bir tasnife tâbî tutulmuşlardır. Buna göre en genel anlamda dört tür havâtır vardır:

Rabbânî veya İlâhî havâtır: Bu tür havâtır kalpte varlığını kuvvetli bir şekilde hissettirir. Bunlar insanı tamamen Allah'a yönelmeye ve dünyevî tatlardan uzaklaşmaya çağırır.

Melekî havâtır: Melekler tarafından insanın kalbine telkîn edilen düşüncelerdir. Bunlar genellikle Allah'a itaat etmeye ve başkalarına iyilik yapmaya çağırır. Bu iki havâtır çeşidi Rahmânî Havâtır diye de adlandırılır.

Şeytânî havâtır: Bu havâtır insanı her ne şekilde olursa olsun kötülüğe yöneltmeye ve gerçeğe aykırı davranmaya yönelten düşüncedir. Kaynağı şeytan ve onun işbirlikçileri olan varlıklardır. Şerîatın lisânında buna vesvese adı verilmiştir. Kur'ân'ın bildirdiğine göre insanlardan ve cinlerden müteşekkil olan şeytanlar insanların sadrına vesvese verirler.

Nefsânî havâtır: İnsanı beşerî duygulara ve isteklere uymaya çağıran düşüncelerdir. Bunlara "Havâcis" (tekili hâcis) adı da verilir.

Sûfîler bu havâtır çeşitlerinden başka aklî, rûhî, yakînî, kalbî havâtır türlerinden bahsetmişlerse de bunlar yaygınlık kazanmamıştır. Havâtırın iradesiz olarak sâlikin kalbine doğması ve gelip geçici olması onun en önemli özelliğidir. Sûfîlere göre havâtır kişinin iç âleminde işittiği bir ses şeklinde ortaya çıkar. Bu sesin hangi tür havâtır olduğunu bilmek çok önemlidir. Bu nedenle sûfîler haram ve helâle dikkat etmeyen bir kimsenin, kendisine gelen havâtırın şeytanî mi, Rahmânî mi olduğunu ayırt edemeyeceğini söylerler. Havâtır konusunda dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da kalbe gelen ilk düşünceye uyulması konusudur. Sûfîler bu konuda farklı görüşler ve fikirler öne sürmüşlerdir. Kimi kalbe gelen ilk düşünceye uyulması gerektiği görüşünü savunurken kimi de ilk düşünceye değil ikinci düşünceye uyulması gerektiğini savunmuştur. Şeyh-i Ekber İbnü'l-Arâbî kalbe gelen ilk düşüncenin dışındaki ikinci, üçüncü ve daha sonraki düşüncelere güvenilmeyeceğini kabul etmektedir. Dolayısıyla

şeyhimiz ilk düşünceyle amel etmeyi savunanlardandır diyebiliriz. Ona göre havâtır Allah'tan gelen; teker teker bütün varlık mertebelerine uğradıktan ve buralarda çeşitli renkler aldıktan sonra yeryüzüne inen ve insanların kalplerinde tecellî eden bir ilâhî emrdir. Her kalp bu emri kendi kapasitesine göre kabul eder. İnsanın günah, sevap veya mubah gibi fillerinin kaynağı havâtırdır. Şer'î hükümler ile havâtır arasında sıkı bir irtibat vardır. Kişiye gelen havâtır ona bir farzın yapılmasını emrediyorsa o emri yerine getirmek farz, yapılması yasak olan bir şeyi yapmayı emrediyorsa o emre uymak haramdır. Mubahlarla ilgili hâvatırda ise nefse en ağır gelenler tercih edilmelidir.

53- Cennet kadınlarını ve onların güzelliğini ifade eder.

54- Cennet ehline hizmet eden ve yaşları 15 civarında olan, zamanın geçmesiyle yaşlanmayan hizmetkârlar.

55- Sâlikin mânevî yolculuğu esnasında Hakk'tan kendisine gelen hâl ve bilgilerdir. Bunlar çalışarak elde edilen durumlar olmayıp Allah'ın ihsanı ile gerçekleşir. Bunları zâhirî ilimlerle uğraşanlar veya zâhid ve âbid olanlar değil ancak gönül ehli olan müşâhede ve mükâşefe sahipleri elde ederler. Feyiz önce sırra, oradan ruha, oradan da nefse ulaşır. Peygamberlerin ve velîlerin bilgileri bu türden bilgilerdir. Allah'ın feyzi sürekli olarak âleme akar. Bu feyiz velîler eliyle insanlara ulaştırılır. Genel anlamda feyiz denildiğinde sûfîler bu feyzi anlarlar. Mürşidler mürîdlerine feyiz verirler ve Hakk'tan aldıkları ilâhî bilgileri onlara iletirler. Buna feyiz verme denir. Mürîdler de Hakk'tan gelen feyzi şeyhlerinden alırlar. Buna da feyiz alma denir. Bu alışveriş işlemi aynı zamanda ontolojik bir yapıya da işaret eder. Buna göre her varlık, varlık feyzini Hakk'tan alır. Ancak bu alışta bir takım aracılar vardır ki bunların en başta geleni Hakîkat-i Muhammediyye olarak da bilinen ilk akıldır. İlk akıl aynı zamanda mânevî bilginin de kaynağıdır. Velîlere ve peygamberlere gelen ve onlar eliyle de insanlara dağıtılan ilâhî mârifet Hakk'tan vâsıtasız olarak ona gelir. O da bunu her varlığa kābiliyeti miktarınca dağıtmak üzere gerekli mercilere gönderir.

56- Kişinin sülûk sırasında yaşadığı mânevî açılımlar.

57- Hz. Nûh, Kur’ân’da kendisinden bahsedilen büyük peygamberlerden biridir. Kavmini 950 yıl Allah’a çağırdığı, ancak onların kendisini inkâr ettikleri, âyetlerde yer alan bilgilerdendir (Ankebût, 14). Kavminin bâtıl inançlarından dönmeyeceklerini anladığında ise Allah’a yeryüzünde hiçbir kâfiri sağ bırakmaması için dua etmiştir. Duası kabul edilmiş ve Allah kendisine gemi yapmasını emretmiş, Nûh da denize uzak bir bölgede olmasına rağmen gemi yapımı için hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Kavmi onun bu durumuyla da alay ederek ona eziyet etmişlerdir. Sonunda geminin yapımı tamamlandığında ise Allah yerin ve göğün suyunu birleştirerek büyük bir tûfân meydana getirmiştir. Bu tûfân neticesinde bütün kâfirler boğulmuştur. Hz. Nûh ve kendisine inanan çok az bir grup ile Allah tarafından Nûh’a gemiye alınmaları emredilen hayvanlar gemiye binerek tûfândan kurtulmuşlardır. Nûh’a inanmayan karısı ile oğlu da tûfânda ölenler arasındadır.

58- Varlık mertebeleri anlayışına göre eşyanın hakîkatleri olan a‘yân-ı sâbite Hakk’a bakan yönleri itibariyle ilâhî isimlerdir. Bu ilâhî isimler ruhlar mertebesinde rûhânî sûretler kazanırlar. Sonra bu rûhânî sûretler misâlî bedenlere bürünerek zuhûr ederler. En son olarak da maddî âlemde dört unsurdan oluşmuş maddi cesetlerden oluşan sûretler kazanarak his ile idrâk olunacak bir mertebeye ererler.

59- Sâlikin beşerî sıfatlarının Hakk’ta fânî olmasının ardından Hakk’ın kendi sıfatlarıyla sâlike varlık vermesi ve böylece sâlikin Hakk’la bâkî olması durumudur.

60- Seyr-i ala’llah, sâlikin âhirete ve bir takım mârifetlere yönelik amaçlardan kesinkes kurtularak yalnızca Allah’ı gaye edindiği seyrdir. Sâlik bu mertebede ilâhî isimleri ve sıfatları müşâhede ederek Allah’ı müşâhede etmiş olur.

61- Nefs-i mülheme, ilham ve keşfe nail olan nefstir. Özelliği iyiyi kötüden ayıran irâde oluşudur. Bu mertebe nefsin ulaştığı üçüncü mertebedir. Nefs bu mertebeye ulaştığında sevabını ve günahını Allah’ın kendisine ilham etmesi ile bilir. Şems Sûresi’nin 5. âyetinde bu nefs mertebesine işaret edilmektedir.

62- Ene'l-Hakk (Ben Hakk'ım) sözü sûfîler tarafından çok kullanılan ve ilk olarak da Ebû Mansûr el-Hallâc tarafından dile getirilmiş olan bir sözdür. Bu sözün taşıdığı ve işaret ettiği mânâ konusunda da çok söz söylenmiştir. Kısaca özetlemek gerekirse Hallâc'ın bu söz ile kastı, insanın mânâsının Hakk'tan başka bir şey olmadığıdır.

63- Tayy-i mekân, kısa zamanda uzak mesafelere gidebilmek demektir.

64- Bast-ı zaman, zamanın genişlemesi sûretiyle az zamanda pek çok şeyi yapabilmek demektir.

65- Kerâmet, sözlükte cömert olmak, ahlâklı ve iyi olmak gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise Allah'ın sālih kullarının elinden ortaya çıkan ve olağanüstü karakterde olan olaylar demektir. Kerâmetler de doğa kanunlarının üstüne çıktığı için mâhiyet bakımından mûcize ile aynıdır. Ancak bu olağanüstü hâlin zuhûr ettiği kaynak bakımından farklı adlandırılmıştır. Yani olağanüstü olay peygamber elinden ortaya çıktığında bu olay mûcize; bir velî ve sālih kul eliyle ortaya çıktığında ise kerâmet diye adlandırılır. Mûcize peygamberin peygamberliğini ispat için gösterilirken kerâmette velînin kendi velîliğini ispat gibi bir gayesi bulunmaz. Kaynaklarda kerâmetlerin pek çok türünden bahsedilir. Bunlardan kimi kerâmetler su üzerinde yürüme, havada uçma, kısa sürede uzak mesafelere ulaşma (tayy-i mekân), kısa süreleri genişletme (bast-ı zaman), hastaları iyileştirme, hastalara şifa verme gibi sıradan insanın gücünü aşan olağanüstü hâller oldukları gibi, gâibden haber vermek ve olmadan olacak şeylerden bahsetmek gibi bilgi ile ilgili şeyler de olabilir. Velîlerin elinde ortaya çıkan olağanüstü hâller farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Kimi sûfîler bunların üstünlüğünü savunurken bazıları da bu hâllerin sahibi olan kimselerin derece bakımından eksik olduklarını ileri sürmüşlerdir. Hatta Cüneyd-i Bağdâdî gibi büyük sûfîler olağanüstü olması nedeniyle kerâmeti hoş görmemişlerdir. Tarîkatta yapılan vird, zikir, mücâhede ve riyâzetler gibi bazı uygulamalar neticesinde sülûk sırasında özellikle âlemle ilgili konularda yaşanan bazı olağanüstü durumlara da şahit olunur. Dervişlerde ortaya çıkan bu gibi olağanüstü durumlar sülûkta yapılan uygulamalardan kaynaklandığı ve ilâhî mârifetten ziyade mâsivâ ile

ilgili olduklarından dolayı güvenilmezlikle nitelenmişlerdir. Bu gibi durumlar kadınlardaki âdet görme durumuna benzetilerek mürîdi asıl hedefi olan mârifetullahtan alıkoymasından dolayı yerilmiştir.

66- Levh-i mahfûz, âlemdeki her bir şeye ilişkin ilâhî takdirin kendisi üzerinde yazılı bulunduğu levhadır. Tasavvuf terminolojisinde levh, âlemin ruhu olan küllî nefse karşılık gelir.

67- Tirmizî, Kader 7.

68- Hayız hâli kadınların muayyen günlerini ifade eder. Kadınlar bu özel günlerinde bir takım dînî yükümlülükleri yerine getirmekten muaf tutulmuşlardır.

69- Bahsi geçen eser ile yazarın hangi eserinin kastedildiği açık değildir.

70- Havf sözlükte korku, kaygı ve endişe duymak gibi anlamlara gelir. Bir tasavvuf terimi olarak ise Allah'a karşı yapılan isyan ve günahlardan dolayı utanç ve elem duymak diye tanımlanır. Havf teriminin kaynağı Kur'ân ve hadislerdir. Kur'ân'nın pek çok âyeti mü'minleri Allah'tan korkmaya çağırır. Ayrıca hadisler ve ilk Müslümanların hayatı hakkında bize ulaşan rivâyetleri değerlendirdiğimizde onların amellerinin karşılığı hususunda Allah'tan korkmaları hakkında oldukça fazla malzeme karşımıza çıkar. Bu durum kuşkusuz tasavvufî hayat açısından oldukça etkili olmuştur. İlk devir sûfîlerinin hemen tamamı havf konusunda değişik yorumlar ve açıklamalar yapmışlardır. Bu açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla havf, kişinin dünya nimetlerine ve isyana dalıp âhireti unutmasına engel olan bir hâldir. Ancak aşırı korku insanı ümitsizliğe ve karamsarlığa sevk ederek onun psikolojisini bozacağından dolayı havf hâlini dengeli yaşamanın gerektiğine de dikkat çekilmiştir. Yine aşırı havf Allah'ın merhametinden ümitsizlik anlamına gelebileceği için yerilen bir durumdur. Özellikle İbnü'l-Arabî havfın mutlaka ümitle dengelenmesine dikkat çekerek mü'minin havf ve recâ (ümit)'sı eşit olan kişi olduğunu vurgulamıştır. Havf sâliklerin yolun başındaki hâllerinden olup daha sonra bu hâl kabz ve heybet hâline dönüşür.

71- Recâ sözlükte ümit beslemek anlamına gelen bir kelimedir. Tasavvuf terimi olarak ise her ne olursa olsun Allah'a karşı ümit beslemek demektir. Havf hâlinin karşısında yer alır.

72- Sır insanda bulunan rabbânî bir latîfe olup ruhun bâtınıdır. Bir derece daha inip zuhûr ettiğinde ruh diye adlandırılır. Ruhun altında ise kalb bulunur. İlâhî müşâhede sırla gerçekleşir. İlâhî sır zuhûr ettiğinde o nur diye adlandırılır. İnsandaki bu sır zuhûru bakımından nur ve bâtın olması bakımından sır diye adlandırılmıştır. Sır aynı zamanda vech-i hâs kavramı ile de ilişkilidir. Sır, Hakk'ın her şeydeki yüzü olduğundan şeylerin tek tek Hakk'la irtibatı sır üzerinden gerçekleşir. Aynı zamanda sır Hakk'ın bir şeyi var etmesindeki "Ol!" emrine de karşılık gelir. Bu "Ol!" emri ilâhî kelâm olması nedeniyle insanın yaratılmamış özüne işaret eder. Sır insandaki yaratılmamış öze işaret ettiğinden dolayı, insanın Hakk'ı sırla müşâhede etmesi, Hakk'ın kendi kendisini müşâhedesi demektir. Çünkü Hakk'ı ancak yine Hakk bilir, Hakk sever ve Hakk talep eder.

73- Ledünnî ilim, kulun çaba ve gayreti olmaksızın Allah katından vâsıtasız biçimde elde ettiği bilgidir. Ledün kelimesi Arapçada mekân ve zaman zarfı olarak kullanılır ve "katında, yanında, indinde" gibi anlamları içerir. Kur'ân'da zikredilen Mûsâ ile Hızır kıssasında Hızır'ın sahip olduğu bilgi ledünnî ilim olarak nitelenmektedir (Kehf, 65). Bu bilgi işaret yoluyla elde edilir, öğretim yoluyla elde edilmez. Mükâşefe yoluyla öğrenilen bâtın ilmi ile okuma yazma faaliyeti neticesinde öğrenilen zâhir ilmi ledennî ilim olarak nitelenmez. Bir bilgi Allah katından gelmiş olmakla birlikte tahsil sonucu öğrenilebilir bir bilgiyse bu bilgi de ledünnî ilim olarak vasıflanmaz. Dolayısıyla peygamberlerin tebliğ ettikleri bilginin sonraki kuşaklarca öğrenilmesi ledünnî bilgi değildir. Bu bakımdan ledünnî ilmin yegâne ayırıcı vasfı herhangi bir mahlûk tarafından öğretilmeyen doğrudan doğruya Allah katından gelen ve bizzat O'nun öğrettiği bilgidir.

74- Seyr-i maa'llah, Allah ile beraber ve O'nun huzurunda isimler ve sıfatları müşâhede etmektir. Bu mertebede ikilik devam etmekte olup sâlik henüz tam bir fenâ hâlinde değildir. Bu mertebede hem kendisini hem de Hakk'ı görmektedir.

75- Nefs-i mutmainne, doyuma ulaşmış, mutmain olmuş nefs demektir. Bu mertebede ruh beden ülkesini engelsiz bir biçimde yönetir. Nefs kalbin nuru ile aydınlanır ve kötü huylarının yerine güzel huylar kazanır. Ayrıca kalbe uyarak Hakk'a doğru olan yolculuğuna devam eder.

76- Fecr, 28.

77- Görme, duyma, koklama, akletme v.b. gibi güçler.

78- Rubûbiyet Allah'ın âlemi yönetmesi ve terbiye etmesidir. Kulun bu sıfatla kendisine tecellî etmesi ise kulun nefsini eğitmesi ve yönetmesi anlamına gelir.

79- Müslim, "Fedâil", 139; İbn Hanbel, Müsned, c. I, s. 162; İbn Mace, "Ruhûn", 15.

80- Hz. Yahyâ, Hz. Îsâ'nın annesi Hz. Meryem'in teyzesi ile Kur'ân'da ismi geçen peygamberlerden biri olan Hz. Zekeriyâ'nın oğludur. Kur'ân'ın bildirdiğine göre Hz. Zekeriyâ yaşlılık döneminde çocuğunun olmamasından dolayı Allah'a dua eder ve kendisi için bir vâris talep eder. Allah da kendisine Hz. Yahyâ'yı müjdeler. Zekeriyâ kendisi ve karısının yaşlı olduklarını ve çocuklarının olmasına ihtimal olmadığını söyleyerek durum karşısındaki şaşkınlığını ifade ettiğinde ise Allah kendisine bunun kendi kudreti için bir mânî teşkil etmediğini bildirerek bu durumun bir işareti olmak üzere üç gün boyunca dilinin tutulacağını haber verir. Bu olayın ardından Hz. Zekeriyâ'nın hanımı Elizabeth hâmile kalır ve bir oğulları olur. Hz. Zekeriyâ'nın hanımının hâmileliğinin altıncı ayında Hz. Meryem de Hz. Îsâ'ya hamile kalmıştır. Bu iki kadından dünyaya gelecek olan çocuklar Allah'ın kudretinin bir tezâhürü olacaktır.

Hz. Yahyâ'nın babası Hz. Zekeriyâ, Yahudiler tarafından öldürülmüş, bu nedenle Hz. Yahyâ yetim olarak büyümüştür. Belli bir yaşa ulaştığında ise tebliğ ve irşâd faaliyetlerine başlayan Hz. Yahyâ özellikle güçlü hitâbeti ile insanlar üzerinde etkili olmaya başlamıştır. İnsanları Allah'ın hükümranlığına çağırarak onları Ürdün Nehri'nde vaftiz ettiği rivâyet edilir. Bu vaftiz insanların günahlarından arınmışlığının ve saflığının bir nevî sembolü hükmündedir. Bununla

birlikte o, bir peygamber olan Hz. Îsâ'yı da aynı nehirde vaftiz edecektir. Ünü yayılan Hz. Yahyâ dönemin Roma idaresine bağlı Yahudi Kralı Herodes Antipas tarafından Kudüs'e getirtilir. Rivâyete göre burada Herodes Antipas Hz. Yahyâ'dan kardeşinin karısı olan Herodia ile yapacağı evliliğin hükmünü sorar. Hz. Yahyâ da bu evliliğin Yahudi şerîatı hükümleri gereği geçersiz olduğunu söyler. Bunun üzerine Hirodes onu hapse attırır. Bununla beraber halkın tepkisinden çekindiği için kendisine daha fazla bir şey yapmaz. Ne var ki, karısı Herodia Hz. Yahyâ'nın bu hükmü ve Yahudi halkı üzerindeki büyük etkisinden dolayı rahatsızlık duyar ve âdetâ Hz. Yahyâ'yı kendisine rakip addeder. Kendi kızı ve Herodes Antipas'ın da hem yeğeni hem de üvey kızı olan Salome ile beraber bir tuzak kurarlar. Buna göre Salome, Herodes Antipas'ın önünde dans edecek ve bu dansın karşılığı için de ne isterse Herodes tarafından kabul edileceğine dair söz alacaktır. Ve kız da dansın sonunda ondan bir dilek dileyecektir. Dilek ise Hz. Yahyâ'nın başıdır. Tuzak planlandığı gibi işletilir ve kız Herodes'in önünde dans eder ve dileğini diler. Herodes de söz verdiği için sözünden dönemez. Böylece Hz. Yahyâ bir kadının isteği üzerine başı kesilerek öldürülür. Müellifimiz bu olaya dikkat çekerek olaydaki kişilere enfüsî ve derûnî açıdan yorumlar getirmiştir. Bununla beraber şunu söylemekte yarar vardır ki, Hz. Yahyâ dönemin tarihçilerinden olan Flavius Josephus'un da belirttiği üzere bu kadar basit bir kumpasla öldürülmemiştir. Aksine onun öldürülmesinin ardındaki sebep onun artan etkisi ve siyasi açıdan hem Roma hem de onların kuklası olan Herodes Antipas için tehlike arz etmesidir.

81- Hafî, insan ruhuna ait latîfelerden biridir.

82- Seyr-i fi'llâh, Allah'ta seyr anlamına gelir. Sâlikin ikilik, isimler, sıfatlar ve birliktelik gibi durumlardan kurtularak sırf ilâhî zâtın tecellîlerine tecellîgâh olmasıdır. Bu seyrin sonu yoktur. Çünkü Hakk Teâlâ'nın nihâyeti yoktur.

83- Fenâ fi'llah sâlikin bütün varlığını Allah'ta yok etmesi durumudur. Bu mertebede sâlik birliği çoklukta bulur. Eşyanın yok hükmünde olduğunu müşâhede eder. Buna aynı zamanda cem makamı da denir.

84- Allah'tan râzı olan nefs demektir. Bu mertebedeki nefs kendi irâdesinden geçerek Hakk'ın irâdesine râm olur.

85- Vâcid, vecd, vücûd kelimeleri bulmak ve olmak anlamlarına gelen v-c-d kökünün farklı kalıplarından türemiş kelimelerdir. Buna göre vâcid bulan, olan; vecd bulma, olma; vücûd buluş, oluş gibi anlamlara gelir.

86- Yani insanı bütün duyularından bağımsız bir hâle gelmiş bir biçimde farz etsek bile, yine insan kendisinin bir benliğinin olduğunu bilir ki bu benlik onu kendisi yapan mâhiyetidir. Bu duruma İbn Sînâ uçan insan metaforu ile işaret etmektedir.

87- Halvetîlik Ömer el-Halvetî'ye (ö. 1397-98) nisbet edilen ve İslâm dünyasında çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan bir tarîkattır. Tarîkatın silsilesi şu şekildedir:

- Hz. Cebrâil
- Hz. Muhammed (s.a.s.)
- Hz. Ali
- Hasan el-Basrî
- el-Habîbü'l-Acemî
- Dâvûd b. Nâsır et-Tâî
- Ma'rûf el-Kerhî
- Seriyyü's-Sakatî
- Cüneyd el-Bağdâdî
- Mimşâd ed-Dîneverî
- Ebû Abdullah Muhammed ed-Dîneverî
- Ebû Ahmedi'l-Esved Hemedânî Muhammed 'Ammûye b. Abdullah el-Bekrî
- Ebû Hafs Vecîhüddîn el-Kãdî el-Bekrî
- Ebu'n-Necîb Ziyâuddîn Abdülkãhir el-Bekrî es-Sühreverdî

- Ebû Reşîd Kutbuddîn el-Ebherî
- Ruknüddîn Muhammed Nehhâs el-Buhârî
- Şihâbüddîn Muhammed et-Tebrizî
- Cemâlüddîn-i Şirâzî
- İbrâhîm Zâhid Geylânî
- Sa‘düddîn Fergãnî
- Kerîmüddîn Ahî Muhammed b. Nûr el-Halvetî
- Ebû Abdullah Siracüddîn Ömer b. Ekmelüddîn el-Geylânî el-Lâhicî el-Halvetî

Tarîkatın pîri olan Ömer el-Halvetî, İbrahim Zâhid-i Geylânî'nin halifesi olarak Hârizm'de irşad faaliyetinde bulunan amcası Ahî Muhammed Halvetî'ye intisap etmiş, onun ölümünden sonra da irşad makamına geçmiştir. Ömer el-Halvetî, daha sonra Karakoyunlu hâkimiyetinde bulunan Tebriz'e giderek irşad faaliyetini burada sürdürmüştür. Pîr Ömer el-Halvetî'nin vefatından sonra tarikatın silsilesi Ahî Mîrem, Hacı İzzeddin Sadreddîn Hiyâvî şeklinde devam ederek tarikatın ikinci pîri olan Seyyid Yahyâ Şirvânî'ye ulaşır. Tarîkatın ilk dönemleri genelde Azerbaycan coğrafyasında geçmiş Seyyid Yahyâ'nın halîfeleri vâsıtasıyla tarîkat önce Anadolu'ya akabinde ise Güney Asya, Balkanlar ve Arap dünyasına yayılarak İslâm dünyasının en yaygın tarîkatı konumuna gelmiştir.

Halvetîlik Anadolu'ya Sadreddin Hiyâvî'nin halifelerinden Amasyalı Pîr İlyas tarafından getirilmiştir. Dede Ömer Rûşenî, Dede Ömer Rûşenî'nin ağabeyi Alâeddin Ali, Pîr Şükrullah Ensârî, Habîb Karamanî, Muhammed Bahâeddin Erzincânî ve Ziyâeddin Yûsuf Şirvânî gibi şahıslar Seyyid Yahyâ Şirvânî'nin en önemli halifeleridir. Habîb Karamânî vasıtasıyla Halvetiyye'de bir kol daha meydana gelmiştir. Bu kol, Halvetîliği Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yayan Karamânî'nin halifesi Çelebi Halîfe diye bilinen Cemâleddin İshak Karamânî vasıtasıyla İstanbul'a da yayılmıştır.

Halvetiyye tarîkatı, Dede Ömer Rûşenî'ye nisbet edilen Rûşeniyye; Cemâleddin İshak Karamânî'ye nisbet edilen Cemâliyye; Yiğitbaşı

Velî Ahmed Şemseddin Marmaravî'ye nisbet edilen Ahmediyye ve Şemseddin Sivâsî'ye nisbet edilen Şemsiyye kolları olmak üzere dört ana kola ayrılmış, zaman içerisinde de bu kollardan çeşitli şubeler meydana gelmiştir.

Halvetîlikte seyr u sülûk yedi ilâhî isim üzere yapılır. Bu isimler lâ ilahe illallah, Allah, hû, hakk, hayy, kayyûm, kahhâr isimleridir. Yine zaman içerisinde bazı kol müessisi pîrler bu isimlere ekler yaparak yeni içtihatlarda bulunmuşlardır. Sözgelimi Dede Ömer bu isimlere vehhâb, fettâh, vâhid, ahad ve samed isimlerini; Şemseddin Sivâsî ise kādir, kavî, cebbâr, mâlik ve vedûd isimlerini ekleyerek esmâ sayısını on ikiye çıkarmışlar; Cerrâhî tarîkatının pîri olan Nûreddin Cerrahî ise ilk yedi isme usûl, sonraki beş isme alîm ve azîm isimlerini de ekleyerek "fürû" adını vermiş, ayrıca tebdîlât ve tebeddülât adıyla on dört isim daha ekleyerek sayıyı yirmi sekize ulaştırmıştır.

Halvetîlik nefsânî bir tarîkat olup sâliklerin terbiyesi nefs mertebeleri üzerinden takip edilir. Buna göre halvetî yolunda esas alınan yedi isim nefsin yedi mertebesine karşılık gelir. Bu isimler tâlibin hâline uygun şekilde şeyhin belirlediği sayı ve usûl üzere zikredilerek yapılır. Sâlikler her mertebede çeşitli hâl, vâkıa ve rüyâlarla seyr u sülûkta mesafe kat ederler. Bu bahsi geçen durum atvâr-ı seb'a diye de adlandırılır.

Halvetîlikte mürîdlerin günlük vazifeleri içinde okumaları gereken özel dualar vardır. Bu dualar Halvetîliğin farklı kollarında birbirinden farklılık arz eder.

Ancak hemen bütün kollar Seyyid Yahyâ'nın Vird-i Settâr isimli virdine büyük önem verirler. Ayrıca tekkede ikāmet eden dervişler tarîkatın virdini topluca okurlar. Yine haftanın belli günlerinde tekkelerde tarîkatın âyini icrâ edilir. Bu âyinde dervişler açıktan topluca zikir yaparlar. Halka şeklinde yerde oturarak başlayan âyin daha sonra ayakta ve ya soldan sağa veya sağdan sola devrederek ve çeşitli ilâhî isimleri söyleyerek sürdürülür. Âyin esnasında ilâhîler okunduğu gibi çeşitli müzik âletleri de kullanılır. Bu türde yapılan zikre devrân adı verilir.

Halvetîliğin usûlü büyük ölçüde İbnü'l-Arabî'nin görüşleri çerçevesinde gelişmiştir. Başta Ahmed Şemseddin Marmaravî, Niyâzi-yi Mısrî ve Ali Alâeddin Atvel gibi isimler olmak üzere pek çok Halvetî şeyh ve dervişi İbnü'l-Arabî'nin görüşlerini açıklamak üzere eserler kaleme almıştır. Söz gelimi Bâli Efendi ve Ali Alâeddin Atvel, İbnü'l-Arabî'nin *Fusûs*'una şerh yazmışlardır. (bkz. Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", DİA, c. XV, s. 393.)

88- Seyr-i ani'llah sâlikin âlemdeki şeylerin hakîkatlerinde Allah'ın güç ve irâdesini keşf ve müşâhede yoluyla bilerek bütün sevk ve idare işlerini Allah'a bırakmasıdır. Sâlik bu mertebede cem makamından fark makamına gelmiş ve sekr yani sarhoşluk hâlinden sahv yani ayıklık hâline geçmiştir. Bu mertebede sâlik Allah'tan tekrar âleme döner. Bu dönüş varlığın Hakk'tan ilk ayrılışındaki dönüşten farklıdır. Bu dönüşte sâlik Hakkānî varlıkla var kılındığı için kendisini gaflet bürümez ve daha önce gāfil olarak geçtiği âlemlerden Hakk'tan gāfil olarak geçmez. Aksine Hakk'ın varlığı ile dopdolu olmuştur. Bundan dolayı bu fark hâline ikinci fark hâli de denir.

89- Allah'ın kendisinden râzı olduğu nefstir.

90- İlk üç halîfenin halîfeliklerini kabul etmeyip onlara düşmanlıkta bulunan ve halîfeliğin yalnızca Hz. Ali ve soyuna ait olduğunu söyleyenler.

91- Kutubların kutbu. Her zamanda tek olur. Efrâd olarak adlandırılan velîler hariç diğer bütün varlıklar onun emri altındadırlar.

92- Berzah-ı Kübrâ (en büyük berzah/perde) ve vahdet-i kübrâ (en büyük birlik) mertebesi varlıkların mutlak gayb mertebesine ulaşmalarına engel olan ve onlarla mutlak gayb mertebesi arasında perde vazifesi icrâ eden mertebedir.

93- Mutlak hafî ve sırr-ı hafî, insan ruhuna ait latîfelerden en içte bulunanıdır. İnsanın cevheri ve hakîkatini temsil eder.

94- Ev ednâ miraçta Hz. Peygamber'in ulaştığı bir mertebedir. Bu mertebe O'nun Allah'a yakınlığını ifade etmek üzere kullanılır (bkz.: Necm, 9). Hz. Peygamber bu mertebede Allah'a o derece

yaklaşmıştır ki aralarında bir yayın iki ucu kadar mesafe (Kābe kavseyn) kalmış hatta daha yakın (Ev ednâ) olmuştur. Muhakkikler bu mertebeyi ilk taayyün mertebesi olarak da kabul etmişlerdir. Bu mertebe, kābe kavseyn mertebesinde kulun fenâ bulmasından sonra gerçekleşen Allah ile bâkî olma mertebesidir.

95- Sâlikin kendisinde bulunan fiiller, sıfatlar ile kendi hakîkatinin kendisine ait olmadığının bilincine ermesi fenâ olarak adlandırılır. Fenâ ender fenâ ise sâlikin fenâ hâli içinde bulunduğunun bile farkında olmaması durumudur. Fenâ hâli bazen hislerin bir kısmının kaybolması ile gerçekleşir. Bu şekilde gerçekleşen fenâ hâli eksik fenâ olarak adlandırılır. Fenâ ender fenâ durumunda ise sâlik bütünüyle fenâ hâlini yaşar.

96- Kulun kendi izâfî varlığının yok olduğunu tahkik etmesinin ardından Hakk'ın kulu bu kez Hakkānî varlıkla yeniden var etmesi durumuna bekā denir. Kulun bu bekā hâlinde Hakk'a ait vasıflarla tam ve kemâl üzere zuhûr etmesi durumu ise bekā ender bekādır.

97- İlk anlamı maddî yoksulluk demek olsa da fakirlik sûfîler tarafından yalnızca Allah'a muhtaç olma durumu şeklinde anlaşılmıştır. Tasavvuf yoluna yeni giren kimseler Allah'a adanmışlığın bir ifadesi olarak mal ve servet edinmeyi terk ederler. Sâlik mânevî mertebelerde mesafe kat ettikçe önce dünyadan sonra âhiretle alakalı olan şeylerden feragat eder. Tâ ki nihâî olarak sadece ve sadece bütün varlıklarıyla Allah'a muhtaç olduklarının bilincine erişebilsinler. İşte bu durum fakrın tamamlanmasıdır.

98- Ebrâr Arapça iyiler anlamına gelen bir kelimedir. Tasavvuf ıstılahında ise bir tür velî zümresine işaret eder. Bunların dereceleri mukarreblerin derecesinin altındadır. Abdâl diye adlandırılan kimseler de bunlardır. Bu gruba mensup olan velîler ikiye ayrılır: Birinci gruptakileri Allah kullarına iade etmiştir, bunlar halkın arasında yaşar ve onları irşâd ederler. İkinci grubu ise Allah kullara iade etmemiş, kendisiyle meşgul etmiştir. Bundan dolayı meczûb olmuşlardır. Gayb erenlerinin hiyerarşisinde bunlar "yediler" diye adlandırılırlar. Bu ikinci grubun akıl gemisi, vahdet denizinde, gayb vâridatlarıyla boğulmuştur. Bundan dolayı bunlara uyulmaz, ancak bunların hâlleri inkâr da olunmaz. Birinci grup ise hizmet ehlidir. Halk

ile meşgul edilmiştir. Bu nedenle, vücutlarını sâir halkın istirâhatine sebep kılmışlardır.

99- Mukarreb, Arapça yakınlaştırılan anlamına gelen bir kelimedir. Peygamberlerin, büyük meleklerin ve büyük velîlerin makamı mukarreblik makamıdır.

100- Mahv sülûk sırasında kişinin duyularını yitirmesi ve tıpkı şarap sarhoşluğunda olduğu gibi aklın denetiminden çıkması durumudur.

101- Sahv Arapçada uyanma, kendine gelme anlamlarına gelen bir kelimedir. Terim olarak kulun sülûk sırasında duyularını yitirmesinin peşinden tekrar kendine gelmesi durumunu ifade eder.

102- Seyr-i billah sâlikin hayatının Allah Teâlâ'nın hayatında fânî olması ve kendi beşeriyetini görmemesi ve yokluğa dalması ve mutlak varlık demek olan Hakk'ı yine Hakk'la birlemesidir. Bu durumda sâlik sanki hiç var olmamış gibi olur. Böylece Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanır. Kendi varlığını yok ettiği için de Hakk'ı birlediğinde aslında Hakk kendi kendini birlemiş olur.

103- Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, c. II, s. 226.

104- Arapçada yardım etme ve imdada yetişme anlamlarına gelen ğ-v-s kökünden türemiş olan bu isim tasavvufî kozmoloji anlayışında âlemdeki hiyerarşi içerisinde en tepe noktada yer alan kişiyi belirtir. Bu kişi aslında kutublar kutbudur. Gavs-ı âzam yani en yüce yardım edici unvanı kutublar kutbunun kendisinden yardım istendiğinde aldığı bir unvandır. Âlemdeki her şeye varlık akışı onun üzerinden geldiği gibi her türlü görünür ve görünmez yardım da onun üzerinden varlığa yayılır. Bu kişi ism-i âzamın mazharı yani maddî âlemdeki zuhûr yeridir. Allah o kişiyi vesîle kılarak âleme yardım eder. Bütün bunların gerçekleşmesinde kulun kulluk sıfatı kaybolup kulun hakîkati zuhûr eder ki o da ism-i âzamdır.